

antoine jacobs

EEN

MILLENNIUM-

REIS

2000

Inhoudstafel

EEN VOORSTEL

UTRECHT

LUIK

AKEN

ROME

CLUNY

RÜGEN

REYKJAVIK

LONDEN

KIEW

ISTANBUL

CORDOBA

CAIRO

BAGDAD

KAIFENG

KYOTO

L'ANSE AUX MEADOWS

EPILOOG

EEN VOORSTEL

Anno 2000 zijn de mensen reislustiger dan ooit. Weekendtrips, sunsnacks, skivakanties, cruises, safaris, een voettocht naar Rome, een reis om de wereld per fiets....

Valt er nog iets origineels te verzinnen, zolang een reis naar het binnenste van de aarde (Jules Verne) nog niet mogelijk is en ruimtereizen (ook Jules Verne!) nog niet commercieel haalbaar zijn?

Toch wil de reiziger in het jaar 2000 iets bijzonders.

Een reis terug in de tijd misschien? Naar de wereld van 1000 jaar geleden? Terug met de denkbeeldige teletijdmachine van H.G. Wells?

Het is maar een voorstel.

UTRECHT

onder de kromstaf

U aarzelt nog, dus laten we onze reis voorzichtig aanvangen. Een beetje in de buurt blijven, dan kunnen we snel en zonder veel kosten weer naar huis terugkeren als het niet bevalt.

Waar moeten we in Nederland heen voor het jaar 1000? De meeste mensen zijn boer en leven op hun hoeven op het platteland. Ze hebben een hard bestaan en houden zich in leven op een schraal en eentonig dieet. Aardappels, bloemkool, spinazie, tomaten en spruiten zijn nog net zo onbekend als suiker, koffie, thee en chocolade. De dagelijkse sleur wordt slechts bij tussenpozen onderbroken door feesten in de oogst- of slachttijd, bij huwelijk of sterfgeval. De bewerking van het land is taai. Nog pas een klein deel van de oppervlakte is in cultuur gebracht. De rest is bos, heide of water. Daar kan jacht en visserij plaatsvinden, maar die is veelal voorbehouden aan de adel.

Rond het jaar 1000 begint er al wel een trend tot ontbossing en landwinning. In Nederland ziet met dat in de kolonisatie van de Hollands-Utrechtse venen, die dan net begonnen is. Maar we moeten nog even wachten op een echte modernisering van de landbouw, zoals die enkele tientallen jaren later zal plaatsvinden door de overgang van een tweeslagstelsel naar een drieslagstelsel, waardoor het land intensiever en met meer vruchtwisseling bebouwd kan worden. En ook door de invoering van halsjuk en hoefijzer, waardoor de paarden meer trekkracht kunnen ontwikkelen en door de inschaling van windenergie door de komst van molens.

West-Europa is in het jaar 1000 nog pas matig bevolkt met zo'n 12 miljoen inwoners, waarvan zeker nog geen half miljoen in Nederland. Steden zijn er in die tijd nog nauwelijks, wel her en der dorpjes en gehuchten. Zo heb je in het jaar 1000 al wel de dorpen Orthen, Empel en Rosmalen, maar de stad 's-Hertogenbosch, die die dorpen anno 2000 heeft opgeslokt, is in het jaar 1000 nog meer dan anderhalve eeuw van haar stichting verwijderd. Iets dergelijks geldt ook Amsterdam, Haarlem, Eindhoven en de meeste andere Nederlandse steden. Aan stad heeft Nederland in het jaar 1000 niet veel meer te bieden dan Maastricht, Tiel, Deventer, Nijmegen, Utrecht en Stavoren. En meer dan een paar duizend mensen zullen daar niet gewoond hebben.

Buiten Nederland telt West-Europa al wel een aantal steden, zoals Keulen, Trier, Reims, Parijs, Londen, enzovoorts, maar echt groot waren die toch ook nog niet. We moeten in het jaar 1000 naar andere cultuurcentra gaan om echte grote steden te vinden: Constantinopel, Bagdad, Cairo, Cordoba, Boekhara, Kaifeng en Kyoto tellen dan elk al over de 100.000 inwoners.

Toch kan men al wel zien, dat de verstedelijking in West-Europa geleidelijk aan het toenemen is. Dat gebeurt onder meer omdat de invallen van de Vikingen, de Saracenen en de Magyaren de mensen van het platteland vaak reden geven om de veiligheid van

de stad op te zoeken.

Economisch gezien gaat het anno 1000 heel matig in West-Europa. Dat zie je alleen al aan de belangrijkste route van externe handel - die met Constantinopel - die erg slapjes loopt, omdat West-Europa zelf weinig te verhandelen heeft. Onder dat weinige nemen wol en laken een belangrijke plaats in, want die worden in het agrarische Europa genoegzaam vervaardigd. En daarin laten de Lage Landen zich niet onbetuigd, want de kwelders aan de mondingen van Rijn, Maas en Schelde zijn bijzonder gunstig voor de schapenteelt.

In het matige handelsverkeer in het jaar 1000 vormt Nederland al een belangrijk knooppunt. Het fameuze oude handelscentrum Dorestad heeft weliswaar het loodje moeten leggen door de Viking-aanvallen, maar zijn rol is overgenomen door Tiel en Deventer, waar zich nederzettingen van handelaren bevinden. En de Friezen zijn befaamd om hun handelsverbindingen met heel Noordelijk Europa.

Intussen weten de opkomende lokale heersers die melkkoe ook al aan te pakken via tolgelden en douanecontroles, zoals blijkt uit de instelling van een tol bij Vlaardingen door de Graaf van Holland, die in 1018 aanleiding zal worden tot een strafexpeditie tegen de graaf.

Ook het geldwezen bevestigt de achterstand van West-Europa in het jaar 1000. Terwijl het Byzantijnse keizerrijk nog vastgehoudt aan de klassieke Romeinse gouden standaard, heeft heel West-Europa deze standaard moeten prijsgeven onder andere wegens de geringe inheemse voorraden aan goud. Hij is vervangen door zilveren munten, want die konden geslagen worden met het zilver, dat in West-Europa gevonden wordt, met name in de zilverbijlen van het Duitse Goslar. Vermoedelijk zijn dan ook in het jaar 1000 de meest gangbare munten in Nederland: de Ottoonse dinaren, die in Utrecht, Keulen, Mainz en elders werden geslagen.

De kaart van Nederland is in het jaar 1000 een tikkeltje anders dan die van nu. Het landschap heeft al wel het bekende karakter van een vlak en grazig land. De weiden en akkers zijn omgeven door sloten. Op sommige plaatsen zijn planken over de sloten gelegd en op plaatsen waar een pad de sloot kruist, vindt men bruggetjes die met rijshout bedekt zijn.

Maar de huidige kustlijn in Zeeland, Noord-Nederland en rond het IJsselmeer wijkt nogal af van die in het jaar 1000. Nederland is in het jaar 1000 nog zózeer de speelbal van het water, dat men dan nog niet echt weet te temmen, dat het alleen al daarom onderontwikkeld is.

Trouwens, ook de huidige grenzen van Nederland staan dan nog niet op de kaart. Nederland bestaat in het jaar 1000 helemaal niet als een staatkundige eenheid. Het is dan nog simpelweg een deel van het Duitse Rijk. Daar is het bij komen horen in 925, toen de Duitse koning definitief het noordelijke stuk van het oude Karolingische middenrijk, Lotharingen, verwierf. Rond 960 werd Lotharingen dat nog weer opgedeeld in een Opper- en Neder-Lotharingen en Nederland maakt deel uit van laatstgenoemd rijkdeel.

In het jaar 1000 is dan ook, na de Duitse keizer, de hertog van Neder-Lotharingen de belangrijkste politieke machthebber in Nederland. Deze hertog, Otto van Lotharingen

genaamd, was de zoon van een belangrijke vader, Karel van Lotharingen, die rond 987 nog heftig aanspraak had gemaakt op de Franse troon. En als dat gelukt was, dan waren de Nederlanden wellicht nog deel van Frankrijk geworden! Maar het was niet gelukt en na Karels roemloze einde in een Franse kerker kiest zoon Otto maar liever voor trouw aan de Duitse keizer Otto III, die hij vaak op zijn reizen naar Italië vergezelt. Met als gevolg, dat hij in Nederland in werkelijkheid geen macht uitoefent.

Daardoor ligt het feitelijke gezag in het jaar 1000 in Nederland in handen van plaatselijke machthebbers, meestal graven genaamd. Ze heersen over betrekkelijk kleine en verbrokkelde gebieden. Het heersen over zulke landstrekken met maar een arme boerenbevolking brengt geen roem aan. De meeste graven zijn ons dus hooguit van naam bekend - graaf Ulroch van Teisterbant (ongeveer de huidige Betuwe) bijvoorbeeld. Of graaf Dirk III van Holland, die in het jaar 1000 nog niet meer bezit dan Kennemerland, Maasland en Texel. De graaf ligt overhoop met de Friezen, die een paar jaar eerder zijn vader hebben gedood. Uiteindelijk zal in 1004 de Duitse Koning Hendrik II met een strafexpeditie de Friezen weer tot de orde roepen.

We zien hierin al een voorafschaduw van een nieuwe tijd, waarin overal in Europa de graven met elkaar wedijveren om de hegemonie in een veel grotere regio. En bijna alle geslachten, die zich van de 12e tot de 16e eeuw konden doorzetten als de grote grafelijke en hertogelijke geslachten, kunnen hun wortels terugvolgen tot de tijd rond het jaar 1000. Het is in deze periode dat zij hun macht weten te vestigen en uit te breiden. Ze doen dat vooral door hun vaak verspreid liggende bezittingen tot een samenhangend geheel te maken door diensten aan koning en keizer, door huwelijken en door erfenissen. Maar dikwijls ontstaan daarover toch geschillen, die dan beslist worden met de wapenen. Dit alles leidt tot zeer veel onvrede in het land.

Hét verhaal van dat soort gewoel van de lokale potentaten van het jaar 1000 in Nederland is het verhaal van Gravin Adela, de allereerste vrouw, die een naam heeft verworven in onze vaderlandse geschiedenis.

Adela is de dochter van graaf Wichman van Hamaland, die gezag uitoefende in streken langs Rijn en IJssel, van Naarden tot de Achterhoek.

Monnik Alpertus van Metz, die ons die wetenschap heeft overgeleverd, had geen hoge pet op van Adela. Hij noemt haar een vrouw van "lichtzinnig karakter en losse zeden...die na de dood van haar eerste man, Immed, openlijk een liederlijk leven had geleid en zich had gegeven aan ieder die haar begeerde; die zich als wellustige weduwe, zoals de heilige apostel dat zegt, langdurig aan uitpattingen heeft overgegeven....Ze praatte veel te luid, sloeg wulpse taal uit, ging net zo harmonisch gekleed als ze van binnen losgeslagen was en verried door haar oogopslag haar onevenwichtigheid". Niettemin weet hij ook nog een beschaafde trek in haar te erkennen, namelijk, "dat ze met veel talent in allerlei werk bedreven was, dat ze talrijke dienaressen diverse weeftechnieken had bijgebracht en dat ze in het vervaardigen van kostbare gewaden bijna alle vrouwen van die streken overtrof."

Toen Adela's vader kort na 973 zoonloos stierf had hij al zijn bezittingen vermaakt aan zijn dochter Liutgardis, die abdis was van een klooster op de Elterberg bij Lobith. Zijn andere dochter Adela zag dat met lede ogen en toen Liutgardis in 995 door vergif om het leven kwam - boze tongen zeiden dat Adela daarachter zat - was Adela er als de

kippen bij om zich over de Elterberg met al zijn bezittingen te ontfermen. Keizer Otto III moest eraan te pas komen om haar daar weer vandaan te krijgen, maar in het jaar 1000 is Adela nog vlijtig aan het stoken om terug te komen, wat ze in 1003, als de Keizer dood is, ook meteen zal doen.

Nog tot ca. 2020 zal het in deze "oksel van Nederland" onrustig blijven door de vele machtsambities van Adela.

Om de eigengereidheid en het gewoel van de lokale potentaten in bedwang te houden maken de Duitse keizers gebruik van hun voorrecht om de bisschoppen te mogen benoemen. Via dat voorrecht - dat ze eeuwen eerder van de paus van Rome hadden verworven - kunnen ze personages tussen de ijzervreters van graven en leenmannen schuiven, die meer vredelievend en loyaal zijn. En omdat bisschopszetels niet erfelijk zijn kunnen ze langs die lijnen voortdurend de situatie bijsturen. Geen wonder, dat menige Duitse bisschop afkomstig is uit de keizerlijke hofkapel.

Enkele bisschoppen vervullen zelfs regeringsfuncties. Zo is de Aartsbisschop van Mainz aartskanselier voor Duitsland - hij verricht ook de koningskroning. En de Aartsbisschop van Keulen is kanselier voor Italië.

Die bisschoppen wordt meteen een forse wereldlijke macht in de schoot geworpen, want ze genieten een soort "immunitet". Dat wil zeggen, dat geen enkele plaatselijke bestuurder, graaf noch hertog, iets over hun gebieden te zeggen heeft. Die mogen daar niet binnendringen, er geen recht spreken, geen belastingen heffen of mensen onder de wapenen roepen. Dat mag alleen de bisschop zelf. Tussen hem en de koning staat geen andere gezagsdrager.

De bisschoppen ontvangen ook economische rechten, zoals het munt-, het tol-, het jacht- en het visserijrecht.

Die bisschoppen verwerven in de loop der eeuwen steeds meer gebieden en goederen in leenheerschappij - hele dorpen, landerijen en kloosters komen onder hun gezag. En als zich daar dan ook nog steden vormen, zoals in Utrecht, Luik en Keulen, staat dat alles meteen onder het bewind van de bisschop. Die wordt dus allengs van geestelijk leider ook wereldlijk heerser.

Omdat de bisschoppen er door de eeuwen heen stukje bij beetje gebieden bij kregen, is het bisschoppelijk gebied zelden aaneengesloten en vaak zeer wijd verspreid. De Utrechtse bisschop heeft gebieden onder zijn jurisdictie tot in Groningen toe; de Luikse bisschop tot aan het huidige 's-Hertogenbosch en Bergen op Zoom. Ook dat alles past perfect in de politiek van de Duitse keizer, want de puur wereldlijke plaatselijke machthebbers, de graven, kunnen daardoor niet makkelijk aaneengesloten gebieden verwerven.

Het gevolg van dit alles is, dat de bisschoppen uitgegroeid zijn tot complete machthebbers. Ze houden er een hof op na en omgeven zich met een groep afhankelijke personen, ministerialen geheten, die administratieve taken uitvoeren. Het bisschoppelijk paleis herbergt vaak een forse bibliotheek en de bisschop treedt op als een soort mecenas voor de kunsten. Zo nodig trekt de bisschop zelf ten oorlog en voor dat laatste doel beschikt hij over een eigen militie.

Het Utrechtse bisschoppspaleis heeft ook nog een kerker, waarin Keizer Otto II rond 980

zijn belangrijkste rivaal Hendrik van Beieren nog wat jaartjes heeft laten zuchten.

Het is duidelijk, dat de Kerk van Rome op deze wijze wordt opgezadeld met kerkvorsten, die meer politicus en zelfs krijgsman zijn dan geestelijk leidsman. Dit moest wel tot een groot aantal benoemingen leiden, die vanuit spiritueel oogpunt onjuist zijn. De geschiedenis heeft bewezen welke rampzalige gevolgen die verbintenis tussen geestelijke en tijdelijke macht heeft gehad. Maar in het jaar 1000 ziet men hier nog niets abnormaals in. Het verhinderde immers niet, dat er toen ook heilige personen het bisschopsambt hebben bekleed.

Het is alleen tegen deze achtergrond, dat we kunnen begrijpen, dat de belangrijkste politieke figuur van de Noordelijke Nederlanden in het jaar 1000 de bisschop van Utrecht is. Het geestelijk gezag van de bisschop van Utrecht omvat heel het huidige Nederland benoorden de Maas. Het wereldlijk gebied van de bisschop van Utrecht is in de loop der 10e eeuw steeds groter geworden, doordat hem rechten werden verleend van Drenthe (944) tot Muiden (953), van gebieden tussen IJssel en Lek (944) tot Zaltbommel (999). En op de Utrechtse bisschopszetel troont in het jaar 1000 Bisschop Ansfried.

Deze man leek aanvankelijk allerminst voorbestemd voor een vroom ambt. Als telg uit een adellijk geslacht is hij rond 970 graaf geworden van Taxandria, zo ongeveer het huidige Noord-Brabant en Noord-België. In vergelijking met andere graven heeft Graaf Ansfried zijn gebied vreedzaam en met wijsheid bestuurd, wat tot volle tevredenheid moet zijn geweest van de Keizer en diens raadgevers. En toen dan ook in 995 de bisschopszetel van Utrecht vacant kwam, was Ansfried een voor de hand liggende keuze voor de keizer.

Ansfried, die toen in de vijftig en zonder zonen was, had zichzelf een rustiger oude dag voorgesteld. Zijn vrouw had zich al teruggetrokken op het door Ansfried gestichte klooster van Thorn. Uiteindelijk liet Ansfried zich overhalen.

De kroniekschrijver vermeldt: "Hij nam het zwaard waarmee hij omgord was, legde het op het altaar van Maria en sprak: 'Tot nu toe heb ik hiermee aardse roem verworven en de vijanden van Christus' armen en van de weduwen verdreven; nu wijd ik het voortaan aan mijn gebiedster Maria, om door deze vrome daad eer en heil voor mijn ziel te verwerven.' Bij deze woorden barstten allen in tranen uit en onder applaus van alle aanwezigen werden hem in overeenstemming met zijn verdiensten de tekenen van de bisschoppelijke waardigheid verleend."

De overstap van een politiek-militair naar een geestelijk ambt was zelfs voor zijn tijdgenoten opmerkelijk. Een dichter wijdde er de volgende zang aan:

*O edel Utrecht, als moederstad uitverkoren,
Nu hebt u een Heer die algemeen roem heeft verworven.
Om uw verdiensten hebt u Ansfried als bisschop gekregen.
Uitverkoren is hij, Gods belijder, bringer van zegen.

Die eerst in oorlog het rijk voor het volk heeft beveiligd,*

*bewaakt thans de kerk, hij is nu een heilig priester.
Ten goede gekeerd is voor hem het bedrijf van de oorlog.
Eens was hij krijgsman, nu echter bemint hij de vrede;
Destijds voerde hij oorlog, nu is hij herder der zielen.
De roemrijke strijder leidt voortaan de harten der mensen.
Zijn ridderbestaan gaf hij op; in plaats daarvan zegt hij gebeden.
Het priesterkleed draagt hij, bevrijd van het kleed der soldaten.
Zijn hand houdt de miskelk, afgegord heeft hij zijn wapen.
Het schild is afgelegd, de hostieschaal heeft hij geheven,
De krijgsvaan is versmaad omdat hij de mis wilde zingen.
Nu zingt hij de mis en legt zich vroom toe op bidden.*

*Ongetwijfeld volgt hij hier het voorbeeld van Petrus,
Die als eerste de mis zong en zich de baard heeft afgeschoren.
Wat God wil dat komt, dat laat geen moment op zich wachten.
Een wolf werd een lam, zoals God eertijds ook bewerkte,
toen Hij Paulus uit de wolfskuil tot zich riep
en opdracht gaf als leraar de kerk goed te dienen.*

*Hij, die eens in de strijd zich weerde in vele gevaren,
is nu gehuld met de albe en gesierd met de kroon van de bisschop.
Getooid met de stola voert hij nu de wapens der liefde.
Zijn heerlijke roem weerklinkt in het woord van de herder.*

Ansfried schijnt zijn nieuwe rol voorbeeldig vervuld te hebben. Grote bestuursdaden zijn van hem niet bekend geworden - hij was al snel door lichamelijke kwalen gehinderd - maar het moet een man geweest zijn vol eenvoud en mildheid voor de armen. Zijn goede reputatie zou zelfs de Noormannen hebben afgeschrikt.

Nederland is rond het jaar 1000 namelijk nog altijd niet definitief verlost van de strooptochten van de Vikingen, waar ons land al twee eeuwen lang door geteisterd werd. Ze waren nog weer eens goed hevig aanwezig geweest in 991. Bij die gelegenheid hebben ze Stavoren geplunderd en de Bedummers Walfried en diens zoon Radfried wegens hun geloof vermoord.

In de jaren 1006 en 1007 zullen ze er weer zijn.

Alpertus:

"Op het vernemen van de komst van de vreemdelingen hebben de Utrechtenaren zelf de hele koopmanswijk in brand gestoken, opdat de vijanden daarvan geen voordeel en nut zouden hebben als ze de burcht wilden belegeren. Nadat de koopmanswijk in de as was gelegd hebben de vreemdelingen verontwaardigd gevraagd waarom er zo'n grote schade was aangericht. Ze hadden, zeiden ze, niets kwaad in de zin tegen de stad, vooral omdat daar Ansfried, een man van zo grote heiligheid, als bisschop regeerde. Ze smeekten, dat men hen binnen de muren zou laten. De reden van hun verzoek, zeiden ze, was louter godsdienstig. Ze wilden de kerken eren met hun offergaven. Trots en onwankelbaar gaven de verdedigers van de burcht hun ten antwoord dat zij geen toegang konden verschaffen aan mensen die wapens droegen. Daarop zijn de vreemdelingen weggetrokken zonder enige schade aan de stad toe te brengen, hoewel ze de burcht heel gemakkelijk hadden kunnen veroveren. Kennelijk beseften ze dat de heilige plaats en de zo roemrijke bisschop hun bij een andere gelegenheid ongeluk zou kunnen bezorgen.

Wie zou het niet toeschrijven aan de verdiensten van de heilige bisschop dat de stadsbevolking tegen de verwachting in bevrijd was van haar angst en het gevaar ontkomen en dat bovendien de stad ongeschonden is gebleven?"

Even later zal Ansfried zich terugtrekken in een klooster en in 1010 overlijden. De Kerk nam hem op in het Koor der Heiligen. Zijn feestdag is 11 mei. Wordt het in Utrecht nog gevierd?

Goed, dat was het begin van onze reis naar het jaar 1000. U bent het nog niet beu, maar ook nog niet echt enthousiast? Dan blijven we nog wat in de buurt en gaan eens even kijken over de grens, in België.

LUIK

het Athene van het Noorden

Dat wil zeggen: over een grens van het jaar 2000. In het jaar 1000 loopt daar bij Zundert helemaal nog geen grens. Wat nu België is, hoort dan net als Nederland bij het Duitse Rijk, afgezien van Vlaanderen.

Ook hier weer de vraag: waar gaan we heen voor het jaar 1000? Want het gezellige Antwerpen en het statige Brussel stellen in het jaar 1000 nog niets voor. Leuven wel. En daar werkt rond het jaar 1000 ene Graaf Lambert van Leuven al met ambitie en volharding aan een machtsvergroting. Hij is getrouwd met de oudste dochter van de vroegere hertog Karel van Neder-Lotharingen en wanneer diens zoon, hertog Otto van Neder-Lotharingen, in 1012 kinderloos zal sterven, zal graaf Lambert de opvolging opeisen. Als de Duitse keizer hem dan passeert wordt hij steeds driester tegenover de heersers van de omliggende gebieden. Een kroniekschrijver noemde hem misprijzend een 'desperado'. In 1015 zal de Duitse keizer een troepenmacht op hem afsturen, waarbij Lambert verslagen en gedood zal worden. Maar feit blijft, dat de nijvere politiek van gebiedsuitbreidingen van deze Graaf Lambert van Leuven rondom het jaar 1000 de grondslag heeft gelegd voor het Hertogdom Brabant, dat 500 jaar later is opgeklommen tot het rijkste gewest van de Nederlanden en 1000 jaar later de bakermat vormt van de hoofdstad van Europa, Brussel.

Maar in het jaar 1000 is dat allemaal nog in de schoot der geschiedenis verborgen. Dus toch maar niet naar Leuven.

We zouden naar Vlaanderen kunnen gaan, naar Brugge, maar dan moeten we wel een grens over, want, als gezegd, behoort het stuk Vlaanderen ten westen van de Schelde sinds 843 bij het Koninkrijk Frankrijk.

Vlaanderen was reeds in de 9e en 10e eeuw tamelijk welvarend geworden. Brugge is in het jaar 1000 al een centrum van handelsverkeer met Engeland, Scandinavië en het Oostzeegebied. In Gent staan twee machtige abdijen, die een belangrijke rol spelen in de kloosterhervorming.

Gebruikmakend van het zwakke gezag van de Franse koning laat de jonge Graaf Boudewijn IV van Vlaanderen zich steeds minder gelegen liggen aan de Franse Koning en probeert hij zelfs invloed te krijgen, over de Schelde heen, in het Duitse Rijk. Hij is zó machtig geworden, dat hij in het jaar 1006 de Koningen van Duitsland en Frankrijk, die tesamen tegen zijn bezetting van Valenciennes optrekken, zal afslaan! Dat moet wel even geklonken hebben!

Vlaanderen mag dan in het jaar 1000 al een voornaam gewest zijn, het staat toch nog niet aan de top van wat nu België heet. Die toppositie wordt in het jaar 1000 nog onbetwist ingenomen door de Maasstreek. De welvaart is daar het grootst vanwege de metaal- en textielnijverheid, die zich daar dan al ontwikkeld hebben. De Maasstreek zal kort na het jaar 1000 ook voorop gaan lopen in het proces van verstedelijking, dat dan op gang komt.

In de Maasstreek zetelt menig wereldlijk heerser, maar volgens hetzelfde

'Reichskirchensystem' dat hierboven bij Utrecht beschreven werd, is de machtigste man in die streek de bisschop van Luik, en dat is tussen 972 en 1008 ene Notker. Hij is minder de geschiedenis ingegaan vanwege zijn 'heiligheid', maar meer omdat het een man was met vrij grote invloed aan het keizerlijke hof, een grote reputatie had bij zijn collega's en een krachtig bestuurder was van zijn bisdom. In 980 heeft hij al van Keizer Otto II een algemeen immunitetsprivilege gekregen, dat alle Luikse domeinen tussen Maastricht en Dinant aan het gravelijk gezag onttrekt en onder koninklijke bescherming plaatst.

In het jaar 985 heeft hij het Graafschap Hoi van de Keizer in bisschoppelijke leen ontvangen. Dat is het begin geworden van het Prinsbisdom Luik, dat tot de tijd van Napoleon (1795) als zelfstandig gewest zal voortbestaan.

Rond het jaar 1000 vertoeft bisschop Notker voortdurend in gezelschap van Keizer Otto III in Duitsland en Italië. Toch heeft hij veel gedaan voor de welvaart van zijn bisdom. En één van de gebieden waarop Luik in het jaar 1000 aan de top staat van het Europa ten noorden van de Alpen, is het onderwijs. Niet voor niets draagt Luik dan de bijnaam: 'Het Athene van het Noorden'.

In het jaar 1000 bestaat er in West-Europa geen algemeen onderwijs voor de hele bevolking. De meeste mensen kunnen lezen noch schrijven. De kinderen gaan van jongsafaan met hun ouders mee aan het werk op het land of in de handel. Het is nagenoeg alleen aan de vooraanstaanden, de vrijen, gegeven om hun kinderen naar school te sturen, al komt het wel eens voor dat een kind uit lagere standen 'ontdekt' wordt wegens bijzondere gaven en op bemiddeling van een bisschop of edelman naar school kan gaan. De paus van het jaar 1000, Silvester II/Gerbert van Aurillac is zo'n uitzondering!

In het jaar 1000 hangt de continuïteit van de georganiseerde studie af van het bestaan van kloosters en kathedralen en de daaraan verbonden scholen en bibliotheken. Hun netwerk, waarmee heel West-Europa is overdekt, is in feite de enige cultuurdrager van deze tijd. Alle bisschoppen en abten en alle docenten zelf hebben aan deze scholen hun opleiding ontvangen. En voor zover de politiek/militaire leiders van het jaar 1000, de koningen en graven, onderricht hebben ontvangen, kregen zij dat ook op deze scholen of door privé-onderwijs van hen, die op deze scholen gevormd zijn.

Op de plaatsen waar zich parochiekerken en kleinere kloosters bevinden, kan men alleen voor een basisvorming terecht. Voortgezette opleiding valt slechts te verkrijgen op de scholen, die verbonden zijn aan de kathedralen en de grote kloosters. Voor wat de kathedraalsteden betreft moet men dan denken aan Reims, Parijs, Chartres, Canterbury, Mainz, Worms, Trier, Keulen, enz. In de Nederlanden zijn de enige twee plaatsen: Utrecht en Luik, wier kathedraalscholen ook erg goed staan aangeschreven. Voor wat de abdijen betreft denke men aan de zeer belangrijke abdijen, zoals die in Lobbes, Gent en Sint-Truiden.

De kleinere scholen, die het basis-onderwijs verzorgen, staan onder leiding van een "magister scholarum". De kathedrale scholen en de scholen van de topabdijen worden soms nog wel eens geleid door de bisschop of de abt zelf - rond het jaar 1000 combineerde de befaamde bisschop Fulbert van Chartres - 'de aartsvader onder de

leraren van de grote kathedraalscholen' - beide functies. Meestal echter is de leiding van de kathedrale of abdijschool in handen gelegd van een speciale functionaris, doorgaans "scholasticus" of "kanselier" genaamd. Deze personen hebben vaak zo'n hoge reputatie, dat ze later promoveren tot bisschop. Ook de paus van het jaar 1000, Silvester II/Gerbert van Aurillac, is een twintig jaar tevoren zijn weg naar roem begonnen als scholasticus van de kathedrale school van Reims. En de scholasticus van Luik van het jaar 1000, Adalbold, zal in 1010 bisschop van Utrecht worden.

Onder de scholasticus werken meerdere docenten. De belangrijkste daarvan draagt de titel van "grammaticus", "magister scolae" of "adjutor scholarum", en die gaat dan later ook vaak weer dat trapje hoger naar het ambt van scholasticus.

De scholasticus van de kathedrale school heeft niet alleen de opperleiding van die school zelf in handen. Hij moet ook toezicht houden op het onderwijs aan de 'basisscholen' in het bisdom, die aan de parochiekerken verbonden zijn.

De scholastici corresponderen veelvuldig met elkaar, ze gaan vaak op reis om elkaar te bezoeken en nemen dan soms enkele van hun beste studenten mee, die aldus een soort 'ambulant seminarium' krijgen. En de promoties die scholastici en grammatici maken, gaan vaak ook van het ene regionale centrum naar het andere.

Kortom, het netwerk van topscholen van het jaar 1000 heeft al een opmerkelijk Europees karakter, 1000 jaar voordat de universiteiten en hogescholen van de Europa een dergelijk netwerk weer opnieuw gaan opbouwen onder programma-namen als ERASMUS, SOCRATES e.d.!

De kathedrale scholen, ook die in Utrecht en Luik, zijn vaak gesplitst in twee afdelingen. De ene (de 'interieure') is voor de studenten, die zich voorbereiden op de priesterstaat; de andere (de 'exterieure') is voor hen, die in de lekenstand willen blijven. Beide bevinden zich doorgaans in de kloostergangen van de kathedralen en het leven dat men er leidt heeft veel weg van een monnikenbestaan.

Het onderwijsprogramma in de basisscholen omvat in het jaar 1000, nog geheel volgens een instructie van Keizer Karel de Grote, de Admonitio generalis van 789: lezen en rekenen, muziek en zang en het uit het hoofd leren van de psalmen.

Het leren lezen gebeurt in het Latijn. Vaak is het de scholieren zelfs verboden om met elkaar in een andere taal dan het Latijn te converseren. Latijnse woordenlijstjes en verbuigingsoefeningen vormen de eerste lesmaterialen. Daarnaast verzamelingen zoals de fabels van Phaedrus en, uiteraard, het boek der psalmen.

Volgens dezelfde instructie van Karel de Grote gaat men in het onderwijs aan de kathedrale scholen een hele stap verder. Hier staan op het programma: liturgie en zang, kerkelijke tucht en moraaltheologie, de tijdrekening, de heilige welsprekendheid en de redactie van openbare stukken, de Heilige Schrift en de geschriften van de kerkvaders.

Die kennis wordt volgens een traditie die van de laatste eeuwen van de Romeinse tijd dateert - te weten van Cassiodorus, De Artibus ac disciplinis liberalium litterarum - gedoceerd binnen het raam van zeven vakken, het "septivium". Het omvat:

- een "trivium" van letteren
- de grammatica

- de retorica
- de dialektiek
- en een "quadrivium" van wetenschappen
  - de rekenkunde
  - de meetkunde
  - de sterrenkunde.
  - de muziek

Deze vakken worden niet achtereenvolgens, maar naast elkaar gedoceerd; althans voor zover ze gedoceerd worden. Want op tal van plaatsen kunnen maar enkele van deze vakken gegeven worden, simpelweg omdat er niet voor elk vak voldoende doceer-talent in huis is.

*De **grammatica** omvat het taalonderwijs in de meest uitgebreide zin, van het leren van het alfabet tot het lezen van de meesterwerken van de christelijke literatuur, zoals die van St. Augustinus, Beda en St. Isidorus van Sevilla. Hier en daar worden ook heidense auteurs, zoals Cicero, Seneca en Vergilius gelezen, maar op andere plaatsen mijdt men die. Voorts wordt veel nadruk gelegd op het schrijven en spreken in versen. Alles in het Latijn. Het Grieks wordt in het jaar 1000 maar door weinig docenten beheerst en dus weinig onderwezen.*

*Onder **retorica** wordt in het jaar 1000 nog eerder de kunst van het schrijven verstaan dan die van het spreken. De scholieren moeten leren brieven te schrijven en officiële documenten op te maken. In dat verband wordt hen ook enige kennis van het recht bijgebracht. Hoogdravende welsprekendheid wordt niet verwacht. Predikaties moeten evangelische eenvoud hebben!*

*De **dialektiek** omvat het onderricht in de filosofie en de logica. Ze moet de student de kunst bijbrengen om te onderscheiden tussen hele en halve waarheden. Ze is de onbetwiste koningin van het 'septivium'.*

*Bij het onderwijs in de **rekenkunde** bedient men zich van een soort telraam, de abacus genaamd. Gerbert van Aurillac, die in het jaar 1000 paus is onder de naam Silvester II, heeft dit instrument aan de vergetelheid ontrukkt.*

*Het onderwijs in de **meetkunde** omvat ook de aardrijkskunde en de natuurlijke historie. Het aristotelische probleem van de kwadratuur van de cirkel houdt nog steeds de gemoederen bezig.*

*Kennis van de **sterrenkunde** wordt de leerlingen bijgebracht om te zorgen, dat zij kalenders kunnen vervaardigen, want ook dat behoort in het jaar 1000 tot het domein van de geestelijkheid. De datum van Pasen, waaraan veel is opgehangen, moet namelijk wisselen met de datum van de eerste volle maan van de lente. Het instrument van de astrolabe is hierbij een belangrijk hulpmiddel.*

*Het onderricht in de **muziek** tenslotte wordt vooral op de liturgie gericht en brengt in het jaar 1000 menig groot musicus voort.*

De totale duur die met het doorlopen van het septivium gemoeid is hangt natuurlijk enigszins af van de talenten van de leerling, maar komt meestal toch wel uit op zo'n 10 tot 12 jaar.

Schoolvakanties kent men in het jaar 1000 niet, maar dat wordt goedgemaakt door de

vele heiligenfeesten. Ook in het jaar 1000 laten de studenten zich niet afbrengen van plezier en uitbundigheid.

In de klas valt het de docenten niet altijd mee om de orde te bewaren en ze maken veelvuldig gebruik van de roede. Sommigen oefenen daarmee een ware terreur uit over hun leerlingen. De zeden zijn ruw in het jaar 1000.

In een ander opzicht is men in het jaar 1000 pedagogisch verder dan wij nu: de klassen zijn klein (ca. 10 leerlingen).

Het onderwijs is gratis, maar hier en daar laten de magistraten blijken dat zij een cadeautje op prijs stellen.

Men kan het septivium beschouwen als het program voor een middelbare opleiding. En daar moet men het in West-Europa in het jaar 1000 mee doen. Universiteiten zijn er nog niet! De eerste West-Europese universiteit, Bologna, draagt als stichtingsdatum: 1088. Wie verder wil gaan dan de kennis van het septivium moet dat geheel doen op basis van zelfstudie. Zelfs in een vak als theologie bestaat geen hoger onderwijs. Evenmin in rechten en medicijnen. Alleen in Chartres is men enigszins gespecialiseerd in de studie van de medicijnen. Even later zal zij voorbijgestreefd worden door Salerno (bij Napels). Maar zelfs daar is men in het jaar 1000 ook nog niet verder dan de klassieke werken van Hippocrates, Soranus, Galienus en Chiton. Arabische invloeden zijn er nog niet. Geen wonder, dat de uitoefening van de medische kunst in het jaar 1000 ook op een laag peil staat; voor zover er iets bekwaams gebeurt, spelen Joden daarin al een rol.

Al met al is de wetenschapsbeoefening in het jaar 1000 nog erg primitief. Ze stoelt de facto op de twee laatste filosofische figuren, die zo ongeveer rond 500 geleefd hadden op de puinhopen van het oude West-Romeinse keizerrijk: Augustinus en Cassiodorus.

Van Cassiodorus heeft men in diens Geestelijke en Wereldlijke Wetenschap - zo'n beetje een encyclopedie - een goede samenvatting van de hele toenmalige wetenschap. St. Augustinus had in zijn *De Doctrina Christiana* het grondplan geleverd voor een christelijke wetenschapsfilosofie. Alle kennis van talen, geschiedenis, logica, enzovoorts moet opgedaan worden als hulpmiddelen voor bijbelstudie. De bijbelse waarheden zijn vaak uitgedrukt in allegorie en beeldspraak en daarom moest hij, die de moeilijke geheimen van de bijbel wilde onderzoeken, kennis opdoen van de natuur en de sterren. Belangrijk voor de wetenschap in het jaar 1000 is ook het encyclopedische meesterwerk van de 7e eeuwse geleerde Isidorus van Sevilla, *De Etymologiae*.

Bovendien heeft kort tevoren een geleerde monnik, Gerbert van Aurillac, die we in het jaar 1000 als Paus Silvester II tegenkomen, een bijna-tijdgenoot van Augustinus en Cassiodorus, Boethius, onder het stof vandaan gehaald. Deze Boethius had onder meer de werken van Plato en Aristoteles uit het Grieks in het Latijn vertaald en becommentarieerd. Ook had hij over de muziek geschreven (*De musica*).

Hoewel de werken van Boethius ongelooflijk moeilijk te begrijpen schijnen te zijn en afschuwelijk om te lezen, heeft Gerbert in Reims iedereen enthousiast weten te maken om er logica en letterkunde, reken- en stekunde, muziektheorie en astronomie uit te studeren.

Door Boethius zullen de geleerden van de elfde eeuw binnengevoerd worden in de opwindende en onontdekte gedachtenwereld die in de werken van Aristoteles te vinden is. Het verteren van de Aristoteliaanse logica is het grootste intellectuele werk van het

einde van de tiende tot het einde van de 12e eeuw.

Zo is al met al de wetenschap in West-Europa in het jaar 1000 en met name de filosofie goeddeels een voortzetting van het werk uit vorige eeuwen, waarin Plato, Aristoteles en het neo-Platonisme (Dionysius Areopagita, Plotinus, Proclus) de boventoon voerden.

Overigens bestond er in het Christelijke Westen ook scepsis tegenover de Griekse en Romeinse klassieken. Plato werd door sommigen beschouwd als 'ongedierte', Vergilius vertelde leugens en bezorgde nachtmerries aan de abten van Cluny, die deze boeken dan ook in de ban deden.

Eigenlijk komt alle 'leren' in het jaar 1000 nog niet neer op het doen van nieuwe ontdekkingen, maar op het weer bestuderen van wat bekend was geweest maar wat de Westelijke wereld sindsdien was kwijtgeraakt. 'Geleerd' wil in het jaar 1000 zeggen, dat je kunt kopiëren, niet dat je innoveert.

Nog begin 12e eeuw zal Abelard het gevleugelde woord spreken, 'dat de moderne geleerde, vergeleken bij de klassieken, een dwerg is die op de schouders van een reus staat.'

Met dit verhaal over onderwijs en wetenschap in het West-Europa van het jaar 1000 hopen we een studieuze snaar bij u geraakt te hebben. Zodat U nog even verder gaat op onze rondreis door het jaar 1000.

Vanuit Luik gaan we Duitsland in.

AKEN

de keizer en de kunsten

U hoeft er al niet meer op gewezen te worden, dat een reis naar Duitsland in het jaar 1000 geen grensoverschrijdend gebeuren is. We zijn en blijven nog steeds binnen het Duitse Rijk. Waar gaan we in Duitsland heen? Naar Frankfurt of Mainz, naar Worms of Regensburg, naar Bamberg of Magdeburg? Allemaal in het jaar 1000 niet onbelangrijke steden. Of naar Keulen, met 20.000 inwoners in het jaar 1000 de op één na grootste stad van Duitsland?

Of naar de hoofdstad van Duitsland? Maar Duitsland heeft in het jaar 1000 geen hoofdstad! Een vast centrum waar een regering zetelt met departementen kent men er niet. De keizer trekt rond van de ene stad naar de andere en zijn hof trekt mee. Zo'n rondtrekkend circus is nogal wat. De keizer is doorgaans op stap met 1000 tot 2000 personen. Alleen al om die te voeden en te laven zijn er per dag duizend varkens en schapen en 8 runderen nodig, 10 fusten wijn, 10 fusten bier en duizend mud koren.

Dat rondtrekkende circus is in het jaar 1000 op weg naar Aken, dus laten we daar dan maar heen gaan. Aken is de plaats, waar heel vaak de Duitse koningen gekroond werden. Het was de lievelingsresidentie van Karel de Grote geweest, die haar met name waardeerde om de warmwaterbronnen (Bad Aachen!), die het overwinteren veraangenaamden. Ook was Aken voor Karel de Grote de verzamelplaats van zijn leger, wanneer hij weer eens tegen de Saksen optrok. De opvolgers van Karel de Grote deelden diens voorkeur voor Aken niet en zo was de plaats haar voorrang snel weer kwijtgeraakt totdat rond het jaar 1000 Keizer Otto III in Aken opnieuw zijn bevoorrechte residentie ten noorden van de Alpen ziet.

Veel stelt Aken in het jaar 1000 overigens niet voor. Het is niet veel meer dan de keizerlijke bouw (Palts), de termen en een hand vol kloosters. In Aken ligt Keizer Karel de Grote begraven en dat was dan ook de reden, dat keizer Otto III in het jaar 1000 Aken uitkiest als hoogtepunt van de grote millennium-reis, die hij in dat jaar onderneemt.

Otto III is in het jaar 1000 nog een jongeman van pas 20 jaar. Hij is formeel al aan de macht vanaf zijn 3e jaar, toen zijn vader Otto II overleed. Aanvankelijk was er veel oppositie tegen hem geweest, vooral van de hertog van Beieren. Maar die storm was na enige tijd gaan liggen, onder andere door de diplomatie van Gerbert van Aurillac. Acht jaar lang had in feite Otto's moeder, Keizerin Theofana, als regentes aan het hoofd van het Duitse Rijk gestaan. Deze nog jonge keizerin van Griekse afkomst diende in deze periode de belangen van het Duitse keizerrijk door een conservatieve politiek van aanpassing en compromis. Bij sommigen wekte dat bewondering. Anderen stoorden zich aan haar Griekse en extravagante leefstijl. Theofana vertoefde graag op de enige Nederlandse 'pfalz', die in Nijmegen, waar ze al in 991 overleed.

Toen heeft de grootmoeder van Otto III, Adelheid, nog voor enkele jaren het regentschap op zich genomen, zodat alles bij elkaar het Duitse Rijk 11 jaar lang onder vrouwelijk bewind had gestaan toen Otto in 994 op 14-jarige leeftijd zelf het heft in handen nam. En we mogen aannemen dat grootmoeder Adelheid tot haar dood in 999

een belangrijke rol bleef spelen, net als Otto's hofkapel, waarvan veel bisschoppen deel uitmaken.

Otto is, wat je noemt, een 'stuk'! Zijn wangen zijn nog amper beschaduwd door het eerste dons van een baard. Hij heeft van zijn grootvader (Otto I) diens sterke persoonlijkheid geërfd en van zijn moeder (Theofana) interesse voor theologie en literatuur. Beide eigenschappen worden versterkt door een krachtig gevoel voor mystiek en door een verheven zin voor de tradities van Rome. Hij wil zijn woeste Saksische natuur verjagen en de Helleense verfijndheid die in hem is, openleggen. Otto is de eerste Westerse keizer die zich regelmatig aan strenge boetedoeningen onderwerpt. Hij laat zich sterk beïnvloeden door ascetische figuren als Nilus van Rossano, Romualdus en Adalbert. Ondanks zijn grote vroomheid heeft hij wel moeite om de charme van vrouwen te weerstaan en er worden gauw bisschoppen naar Constantinopel gezonden om een Byzantijnse prinses voor hem als gemalin uit te zoeken. Waar kan een Duits keizer beter zijn vrouw vandaan halen?

Spoedig nadat Otto de feitelijke macht had overgenomen had hij al meteen een paar Nederlandse zaken afgedaan. We zagen dat al eerder bij de benoeming van Graaf Ansfried tot Bisschop van Utrecht en bij het terugdraaien van Adela's bezetting van de Elterberg. Maar een Duits koning blijft zich niet met dat soort beuzelarijen inlaten. Hij vertrok al gauw, eerst naar de Oostgrens om er vrede te sluiten met de roerige Slaven, en dan naar Italië om zich in Rome tot keizer te laten kronen. Dat gebeurde in maart 996.

Gerbert van Aurillac schreef Otto III: "Italië is rijk aan vruchten, Lotharingen en Duitsland rijk aan mensen; zij bieden hun schatten aan, net als het machtige land van de Slaven. Gij zijt de verheven heerser der Romeinen, Caesar, met het edelste Griekse bloed in de aderen. Overtref de Grieken in macht, wees erfelijk leidsman van de Romeinen, maar overtref beide in genie en welsprekendheid. Grieks zijt Gij door geboorte; Romeins door het Rijk, dus Gij maakt een rechtmatige aanspraak op de erfenis van de schatten van de Griekse en Romeinse kennis. En zit daarin niet iets goddelijks?"

Drie jaar later, in 999, laat Keizer Otto III dezelfde Gerbert van Aurillac tot paus verkiezen! Eind van dat jaar maakt hij zich op voor een 'millennium-reis' naar Duitsland. Hij gaat naar Verona, trekt de Alpen over en arriveert op 20 januari 1000 in Regensburg. Op 10 februari 1000 is hij in Meissen en in maart 1000 komt hij aan in de toenmalige Poolse hoofdstad, Gniezno, die hij barrevoets en gehuld in een pelgrimsmantel binnengaat om er te gaan bidden aan het graf van Adalbert van Praag, de bisschop die 3 jaar tevoren zijn missioneringswerk onder de Pruisen met de dood had moeten bekopen. Na er ook nog wat politieke en kerkelijke zaken te hebben gedaan, gaat Otto naar Aken, waar hij op 19 mei 1000 met Pinksteren aankomt. De Keizer heeft er een lugubere droom, waarin hij Keizer Karel de Grote ziet. Die zit in zijn graf in Aken op een gouden troon, en vertelt Otto, dat hij zijn lichaam moet opgraven.

Bisschop Thietmar schreef: "Omdat hij niet wist, waar precies de beenderen van Karel de Grote rustten, liet Otto het plavuisel opbreken op de plaats waar men ze vermoedde. Vervolgens groef men door tot men ze in werkelijkheid vond in een koninklijke stenen doods-kist. Otto nam voor zichzelf het gouden kruis, dat om de hals van de dode hing en een deel van diens kleren, die nog niet vergaan waren. Daarna legde hij alles met oneindig respect terug op zijn plaats."

Andere bronnen vermeldden nog, dat Keizer Karel met een fijne gouden kroon gekroond was, dat zijn lichaam nog helemaal in takt was en dat Otto III ook nog een tand uit het gebit van Karel de Grote nam alsmede het evangelieboek, dat in het graf lag. Voorts dat het lijk van Keizer Karel aan het volk van Aken ten toon werd gesteld en dat Otto de koningstroon van Karel aan Hertog Boleslaf van Polen gaf in ruil voor de arm van Adalbert! Daarna werd het lijk van Keizer Karel herbegraven in een gouden krypte in de rechtervleugel van de basiliek achter het altaar van St. Jan de Doper.

Het hele verhaal lijkt een reproductie van het klassieke verhaal van Suetonius over Keizer Augustus, die ooit in het graf van Alexander de Grote zou zijn afgedaald. Staande aan het graf van Keizer Karel moet Otto grote visioenen hebben gehad van zijn eigen taak om net als Keizer Karel, een machtig Christelijk Rijk in Europa te vestigen, gebaseerd op een sterk verbond tussen Paus en Keizer. De tijd is er rijp voor, nu zijn eigen trouwe 'meester' in Rome als Paus zetelt, Gerbert van Aurillac/Silvester II. Keizer Otto III en Paus Silvester. Een program voor het nieuwe millennium! Het concept van een universele monarchie. Het devies was: "renovatio imperii Romanorum", de vernieuwing van het keizerrijk van de Romeinen.

Met dit visioen gaat Keizer Otto III in augustus 1000 weer terug naar Rome. Hij kiest Rome nu als zijn vaste residentie, laat op de Aventijn een keizersburcht oprichten en neemt de titel Servus Romani Orbis Imperator (Dienaar van de Romeinen en Keizer van de wereld) aan. Maar in het Duitse Rijk ten noorden van de Alpen wordt al gauw gemopperd over de verplaatsing van het regeringscentrum naar Rome en latere keizers zullen dat weer terugdraaien.

Ongetwijfeld zal Otto beseft hebben, dat er nog een erg lange weg te gaan viel om tot een machtig Keizerrijk te komen. Want veel stelde de macht van de Duitse keizer rond het jaar 1000 niet voor.

Het Duitse keizerrijk was erg groot - het strekte zich uit van Denemarken tot Napels -, maar in het achterop geraakte West-Europa waren de verbindingen slecht en de keizer had geen groot staand leger ter beschikking en al evenmin een vloot. Het Rijk beschikte niet over een centraal bestuur en de keizer was voor zijn bestuur dus geheel aangewezen op de trouw van zijn regionale vazallen. Zodra de keizer ergens zijn hielen gelicht had en er dus ook geen keizerlijk garnizoen was achtergebleven, konden de lokale potentaten zich weer roeren. En dat deden ze alom, zoals we dat al in de Nederlanden zagen bij Adela en bij Lambert van Leuven.

Maar van een versterken van het Keizerrijk is het tijdens de regeerperiode van Otto III niet meer gekomen. Otto en paus Sylvester zullen in 1001 in Rome geconfronteerd worden met opstanden en dan een veilig heenkomen elders in Italië moeten zoeken. Otto stuurt nogmaals een gezant naar keizer Basileus van Byzantium om een

Byzantijnse prinses als vrouw te krijgen, maar als deze gezant mét een Byzantijnse prinses in Italië terugkeert, is Otto III al dood. Nog pas 22 jaar jong overlijdt hij op 24 januari 1002 door nimmer goed opgehelderde oorzaak. Sommigen zeggen: door de malaria. Anderen beweren, dat hij zou zijn gedood door de weduwe van de door hemzelf eerder terechtgestelde Romeinse patricier Crescentius, waarmee hij een verhouding zou hebben. Otto's dood wordt nog even geheim gehouden om in Italië geen opstand aan te moedigen. Zijn lichaam wordt ingevolge zijn wens naar Aken vervoerd. Het zou rechtgezet zijn op een paard, dat aan het hoofd van het leger reed om het publiek te doen geloven, dat de keizer nog in leven was! Op 5 april 1002 wordt Otto naast Keizer Karel bijgezet in de Dom van Aken.

Laten we dus maar even de Dom van Aken binnengaan en daar het graf van Karel de Grote bezoeken en dan ook nog even doorlopen naar de schatkamer, waar we enkele mooie stukken edelsmeedkunst uit omstreeks het jaar 1000 kunnen bewonderen, zoals het Lotharingse kruis en een liturgisch vat, waarop Otto III staat afgebeeld. Aken en het hele gebied tussen Maas en Rijn blinken in het jaar 1000 in West-Europa uit door de edelsmeedkunst, vaak in de vorm van reliekschrijnen. Op het gebied van ivorbewerking bereikt men in diverse Duitse steden grote hoogten. Het ivoor wordt aangewend voor jachthoorns, kaften van boeken, altaarstukken e.d. De houtbewerking levert veel crucifixen en relikwiehouders op, die met goud bedekt zijn. Bronsbewerkingers scheppen de beroemde deuren van de abdij van Hildesheim.

Een andere topprestatie wordt geleverd door de kalligrafie, die hand in hand gaat met de manuscripten-schilderkunst. Daaraan hebben we een aantal prachtig verluchte Evangelieboeken, Sacramentsboeken, Psalmboeken en Codexen te danken. Ze zijn veelal vervaardigd in de scriptoria van abdijen en kathedralen en vooral die in Reichenau, Keulen, Regensburg, Winchester, Canterbury en diverse plaatsen in Noord-Spanje zijn daarmee beroemd geworden.

Maar daarmee heb je het eigenlijk voor heel West-Europa op kunstgebied ook wel gehad. Voor het overige valt er in dit deel van de wereld geen enkel cultureel hoogtepunt te beleven. De zgn. Ottoonse kunst (950-1050) wordt gezien als een voortzetting van de Karolingische kunst, niet als een vernieuwing.

Op musicaal gebied zitten we bijvoorbeeld nog midden in het Gregoriaans, dat nu wordt verrijkt met troparen (kleine stukken versieringen, zoals in het Winchester-troparium) en para-liturgische spelen. Maar we moeten nog wachten tot ca. 1025 wanneer Guido van Arezzo (990-1050) echt vernieuwend de grondslag komt leggen voor het moderne westerse muziekschrift.

Ook op het gebied van de architectuur valt er nog weinig te vermelden. Terwijl de antieken al in steen bouwden en dit gebruik in Constantinopel en de islamitische wereld voortgaat, is West-Europa goeddeels teruggevallen op hout-bouw. De steden bestaan, afgezien van stenen ruïnes, die nog uit de Romeinse tijd dateren, voornamelijk uit bouwwerken, uitgevoerd in gestampte aarde, hout en stro. Natuur- en baksteen worden in het jaar 1000 nog weinig gebruikt.

Zeker niet voor de huizen, maar vaak ook niet voor kerken en publieke gebouwen. Met als gevolg dat er van al die bouwsels vandaag de dag niet één meer over is. Daarmee zijn ook de beschilderingen verdwenen, die die gebouwen dan nog wel eens kenden.

Voor België geldt dit de St. Janskerk en de St. Lambertuskathedraal van Luik (ingewijd resp. in 997 en 1015). Voor Nederland de vernieuwde Utrechtse St. Maartenskerk (domkerk, ingewijd 1023). Zij alle hebben voor latere kerken moeten plaatsmaken. Maar in het jaar 1000 beseft men dat nog niet en is de euforie groot over zoveel nieuwe kerken die overal in aanbouw zijn: in Orléans, Tours, Beauvais, Rome, Magdeburg, Worms, en, wat Nederland betreft, in Maastricht (de Sint Servaaskerk en de Onze Lieve Vrouwe Basiliek) en in Utrecht (de Sint-Pieterskerk).

De monnik Glaber schreef: "Het leek erop alsof elke Christelijke gemeenschap alle anderen wilde overtreffen in de pracht van de constructie. Het was alsof de hele wereld zichzelf los wilde rukken, de last van het verleden wilde afwerpen en zichzelf wilde kleden in een witte mantel van kerken. Bijna alle bisschoppelijke kerken en die van de kloosters, die aan heiligen waren toegewijd, en kleine dorpskapellen, werden door de gelovigen beter dan tevoren herbouwd."

Maar de bouwstijl is nog een nabloei van de Karolingische Renaissance. Op de nieuwe bouwstijl, het Romaans, moeten we toch nog wachten tot ca. 1050.

ROME

de Paus en het Westerse Christendom

We blijven anno 1000 nog altijd binnen het Duitse Rijk, als we nu doorreizen naar Italië. Althans wanneer we niet tot aan het verre zuiden gaan, want daar heersen de Grieken van Byzantium en de Islamieten (Saracenen).

Het gebied ten zuiden van Napels behoorde van oudsher tot het Byzantijnse Rijk, maar in de loop der eeuwen heeft Byzantium daar veel terrein moeten prijsgeven aan de Islam. Rond het jaar 1000 zijn alleen de 'teen' (Calabrië) en de 'hiel' (Apulië) van Italië nog in Byzantijnse handen. Bovendien hangen de kleine maar zeer belangrijke handelssteden Amalfi, Gaeta en Napels aan de Golf van Salerno van Byzantium af. De streek vormt een belangrijke broedplaats voor het Byzantijnse monnikendom en nog in het jaar 2000 kan men sporen van deze langdurige 'vergrieksing' in dit deel van Italië terugvinden.

Verder telt Zuid-Italië nog enkele langobardische vorstendommen, zoals Benevento, Capua en Salerno, die nu eens de suzeriniteit van de Duitse keizer erkennen dan weer die van Byzantium en in feite door dat dubbelspel zoveel mogelijk onafhankelijk proberen te blijven.

West-Sicilië is al sinds 831 Arabisch. In het jaar 1000 zijn de Arabieren de baas in heel Sicilië en is Palermo daar de stralende hoofdstad van met maar liefst over de 100.000 inwoners, overwegend geïmmigreerde moslims uit Noord-Afrika en het Midden-Oosten. Ook is er een bloeiende Joodse gemeenschap. Christenen vormen er een kleine minderheid.

De Arabieren, die hier Saracenen heten, zijn in de 10e eeuw heer en meester van het hele Westelijke Middellandse Zee-bekken en gaan regelmatig op plundertochten in het Christelijke Europa. Overal rondom de Tyrreense Zee houden ze er piratenschuilplaatsen op na. Genua, Sardinië, Tunis en zelfs de Provence zijn hun uitvalsbases. Tot in de Alpen voeren ze stoutmoedige aanvallen uit. De gijzelname in 972 van abt Majeul van Cluny mobiliseerde de Zuideuropese vorsten om de Saracenen krachtiger aan te pakken, maar eerst nadat ze in het jaar 1004 nog weer eens Pisa geplunderd hebben, zal er uit Pisa en Genua een echt stevig tegenoffensief beginnen. Hun overwinning op de Saracenen van 1005 legt de basis voor het aanzien en de rijkdom van deze steden later in de 11e eeuw.

De Duitse keizers vinden eigenlijk, dat ze ook een verantwoordelijkheid hebben in Zuid-Italië en mengen zich af en toe in de Zuid-Italiaanse aangelegenheden. Zelden met veel geluk, zoals Otto I in 966 had moeten ervaren bij een vergeefse belegering van Bari. Ook Otto II overspeelde er zijn hand en moest in 982 een daverende nederlaag lijden tegen de gecombineerde troepen van Arabieren, Grieken en piraten. Otto III zal zich op zijn rondreis door Zuid-Italië in 1001 vooral beperken tot geestelijke bezoeken aan kluizenaars en heiligdommen.

Op Noord-Italië hadden de Duitse keizers veel meer greep, hoewel ook dat gebied elke kwart eeuw wel weer probeerde zich aan de Duitsers te ontworstelen. Dat was gebeurd na de dood van Otto II in 983 en het zal strakjes bij de dood van Otto III in 1002 opnieuw gebeuren, wanneer hertog Arduin van Ivrea zal proberen het Italiaanse koningschap naar zich toe te trekken.

Noord-Italië - Florence, Genua, Venetië, Milaan, Turijn - zal later in de Middeleeuwen uitgroeien tot het hoogst beschaafde deel van Europa, maar anno 1000 is er nog weinig aan de hand. De eens zo machtige West-romeinse residentie Milaan heeft in het jaar 1000 veel aan betekenis ingeboet en telt nog maar rond 10.000 inwoners. Het is overvleugeld door het iets zuidelijker gelegen Pavia, dat over een belangrijke rivierhaven beschikt en zich daarmee ontplooit tot een groot handelscentrum tussen Noordwest Europa en het Oosten.

Dé reizende ster in Noord-Italië in het jaar 1000 is Venetië. De stad, die dan al ca. 50.000 inwoners telt, maakt geen deel uit van het Duitse Rijk maar heeft eerder een soort vazalstatus ten opzichte van Byzantium. In 992 heeft de stad belangrijke handelsverdragen gesloten met zowel Otto III als de Keizer van Byzantium (de 'Gouden Bulla'), waarbij zij voor haar burgers belastingconcessies verkreeg. Daarmee kon de opbloei beginnen van Venetië als grootste handelscentrum van West-Europa, en niet te vergeten ook als slavenmarkt. Tegelijkertijd stijgt daarmee ook de politieke macht van de Doge van Venetië, Pietro II Orseolo. Uitgedaagd door de piraten, die veelvuldig voor de kust van Dalmatië opdoken, roeide hij ze in het jaar 998 uit, een succes, dat nog altijd jaarlijks in Venetië plechtig gevierd wordt als het Huwelijk met de zee. In het jaar 1000 krijgt de Doge dan Dalmatië in de schoot geworpen door de Byzantijnse keizer, die zijn hulp goed kan gebruiken bij het temmen van de Tsaar van Bulgarije.

Toch moet een reis naar het jaar 1000 ons, wat Italië betreft, naar Rome voeren, de Eeuwige Stad, ook al is Rome in het jaar 1000 al lang niet meer het Caput Mundi, de hoofdstad van de grootste wereldmacht. Het is een stad die diep weggezonden is in materiële verrotting. Ze mag dan qua oppervlakte een van de grootste steden van het Westen zijn, toch biedt zij in het jaar 1000 een troosteloze aanblik. Binnen de muren die eens meer dan een miljoen mensen hadden omsloten, leven nu nog maar enkele tienduizenden mensen (inclusief de vele monniken, geestelijken en pelgrims) verspreid tussen antieke ruïnes, kerkhoven, kerken en heiligdommen, die overwoekerd zijn door velden en weiland. Sommige gebouwen zijn zeer bouwvallig of ingestort; andere hebben een nieuwe bestemming gekregen, zoals de tempels, die in kerken veranderd zijn.

De teruggelopen stadsbevolking kan niet meer de grote verdedigingswal rond de stad bemannen. Omdat daarmee deze buitenste verdedigingswal is weggevallen, hebben de Romeinse patriciërs binnen de reusachtige omwalling wel 300 torens laten bouwen, waarbij ze gebruik hebben gemaakt van de vele stenen van de oud-Romeinse bouwwerken, die aan verval ten prooi waren.

Vele gebouwen zijn van hun marmeren en bronzen beslag ontdaan, maar staan nog steeds stevig op hun fundamenten. Andere veranderen langzaam in ruïnes. Ze zakken weg in de grazige heuvels waarop koeien en schapen lopen. Grote stadspleinen worden opgeslokt door uitgestrekte moerassen. Rome is in feite meer een landschap dan een stad. Van het Quirinaal tot de Termen van Carracalla ligt open land met tuinen, akkers en weiden.

De belangrijkste activiteit in Rome betreft de Kerk en de bedevaarten. Iedereen heeft er belang bij, vanaf het personeel, dat de kerken bedient tot de logementhouders, de geldschieters en de aristocratie.

Rome beleeft rond het jaar 1000 de gouden eeuw van de pelgrimages, de via Romea. Sinds Hongaren, Saracenen en Vikingen meer en meer worden teruggeslagen kan Europa weer wat herademen en neemt het aantal bedevaartgangers sterk toe.

De vele pelgrims worden in Rome opgevangen in hospitia, waarvan er voor elke Christelijke natie wel eentje is - voor West-Franken, Oost-Franken, Friezen en Engelsen. De pelgrims moeten de zeven heilige kerken van Rome bezoeken, onder andere de St. Pieter en de St. Jan van Lateranen. Verder dolen ze door de tuinen en wijngaarden op weg naar gewijde plaatsen. Ook Duitse bisschoppen kon men er treffen, op zoek naar relikwieën voor hun kathedralen.

Voor al deze pelgrims zijn de klassieke grootheid en huidige vunsheid maar kleinigheden vergeleken met de rijke hoeveelheid christelijke grond die de ware welstand van Rome vormt. Ondanks alle verval is Rome in de ogen van deze mensen nog altijd het 'Aurea Roma', het Gouden Rome, de edele stad, 'de meesteres van de wereld vanwege de martelaren in wier bloed zij is gedompeld en krachtens de maagden in wier deugden zij schittert', zoals het klassieke lied 'O Roma Nobilis' het uitdrukt.

In dit Rome zetelt de Paus. Met het Pauschap van rond het jaar 1000 is het al net zo triest gesteld als met de stad Rome. Al meer dan anderhalve eeuw lang is het Pauschap een speelbal van de politieke krachten, die in Rome om de macht strijden - adellijke Romeinse families én de Duitse keizer. Dat heeft ertoe geleid, dat er in de 9e en 10e eeuw ettelijke non-valeurs de Paustroon konden bestijgen, dat Pausen door nieuwe machthebbers werden verjaagd, afgezet en vermoord, dat "tegenpauzen" werden benoemd, enzovoorts. Kortom, het Pauschap van Rome is rond het jaar 1000 eigenlijk vervallen tot een beschamende vertoning. In naam een heilige waardigheid is het in werkelijkheid al sinds mensenheugenis ten prooi aan de meest oneervolle praktijken.

Nog pas kort voor het jaar 1000 heeft men daar weer enkele staaltjes van kunnen zien. Keizer Otto III had in 996 gebruik gemaakt van zijn aanwezigheid in Rome om - toen er toch net een vacature op de paustroon was - zijn 24-jarige neef en tevens hofkapelaan, de Oostenrijker Bruno, tot paus te laten verheffen. Deze Bruno/Gregorius V kroonde daarop als 'tegenprestatie' Otto III tot keizer.

Maar Otto III had nog nauwelijks zijn hielen gelicht om aan de Oost-Duitse grens strijd te leveren tegen de Slaven, of de Romeinse patriciër Crescentius kwam in opstand tegen paus Bruno/Gregorius V. Hij verjoeg hem en benoemde een tegenpaus, de aanzienlijke Griekse monnik Philagathos, die kanselier voor Italië, ambassadeur, opvoerder van Otto III en gunsteling (minnaar?) van Keizerin Theophana was geweest.

Toen Otto met de Slaven had afgerekend keerde hij schielijk terug naar Rome, waar hij de tegenpaus liet arresteren. De 88-jarige Nilus van Rossano, die als kluizenaar grote menigten tot zich trok, kwam naar Rome om bij paus en keizer om genade te smeken voor de tegenpaus. Het mocht niet baten. Philagathos werden de handen afgehauwen, de oren afgesneden, de ogen uitgestoken en men trok hem, gezeten op een ezel, waarvan hij de staart moest vasthouden, in flarden van kleren door de straten van

Rome.

Crescentius werd van de stadsmuren geworpen, zijn lijk achter ossen gebonden en door de modder van de straten van Rome gesleept om tenslotte in het volle zicht van de stad aan een hoge galg te worden opgehangen.

Verbitterd trok Nilus van Rossano zich terug uit Rome met de woorden: "God zal zich wreken op de paus en op de keizer".

Dit hele voorval drukt ons met de neus op het feit, dat rond het jaar 1000 de pauskeuze al evenzeer als de bisschopsbenoemingen heel anders verloopt dan vandaag de dag. Tegenwoordig wordt de Paus van Rome gekozen door een geheim conclaaf van kardinalen. Rond het jaar 1000 wordt de Paus van Rome formeel "gekozen" door het volk van Rome. In werkelijkheid is die Pauskeuze echter in handen van degene, die in de stad Rome de lakens uitdeelt. En om de macht in de stad Rome werd in die "IJzeren Eeuw" door diverse "potentaten" al even furieus gevochten als dat overal elders in West-Europa gebeurde. Bovendien hadden de Duitse Keizers successievelijk steeds meer zeggenschap over de pauskeuze opgeëist en verkregen.

Toen dus de Duitse keizer Otto III zijn jeugdvriend Gregorius V weer op de paustroon had hersteld, maar deze kort daarop, in februari 999 stierf, regiseerde Otto III opnieuw de pauskeuze: ditmaal viel zijn keuze op zijn oude leermeester, de beroemde Franse monnik Gerbert van Aurillac, die als Paus Silvester II de paustroon bestijgt. Een man die in 940 in een eenvoudig Frans milieu was geboren, als monnik snel 'ontdekt' was wegens zijn begaafdheid, vervolgens in Noord-Spanje en Italië heeft kunnen studeren en daarna in Reims 'scholasticus' aan de kathedraalschool is geworden. Door zijn buitengewone geleerdheid heeft hij grote roem en invloed verworven. Van zijn hand verschenen zowel filosofische als mathematisch-geometrische geschriften. Hij bracht het oude telplankje, de abacus, weer terug in de belangstelling van het westen en gaf praktische demonstraties op het monochord - een eenvoudig instrument om de wiskundige grondslag van muzikale intervallen aan te tonen. Ook heeft hij iets dat leek op het Arabische getallenstelsel (0-9) in West-Europa geïntroduceerd. Ongetwijfeld was Gerbert de belangrijkste Westeuropese geleerde van het jaar 1000.

Hoewel Frans priester had hij zich rond 985 nadrukkelijk gemengd in de strijd om de Duitse keizerstroon, waarbij hij zich een krachtig supporter van de rechten van de jonge Otto III toonde. Even later, in 987, was hij al even actief betrokken bij de opvolging van de Franse koning en wist hij te bereiken, dat zijn vriend Hugo Capet de Franse koningsstroon kon bestijgen. Zelf werd hij in 991 tot Aartsbisschop van Reims verkozen. Maar omdat dit gebeurde met opzijschuiving van de zittende Aartsbisschop, die beschuldigd was van het heulen met de vijanden van Hugo Capet, werd Gerberts benoeming door Rome als onwettig beschouwd. Gerbert werd een zeer omstreden figuur en moest uiteindelijk in 997 van deze post terugtreden. Het zou echter een 'reculer pour mieux sauter' blijken. Gerbert begaf zich naar het hof van de Duitse keizer Otto III, die hem in 998 benoemde op de belangrijke Italiaanse bisschopsstoel van Ravenna en die hem een jaar later, toen de paustroon vacant kwam, als Silvester II tot Paus liet verheffen.

Ongetwijfeld had Gerbert als vriend van de klassieken ook veel tegenstanders in de Kerk. Toch moet de Paus van het jaar 1000, Gerbert/Silvester II, als persoon vanwege

zijn grote reputatie en geleerdheid een verademing zijn geweest voor de Rome, voor de Katholieke Kerk en voor de hele Westerse wereld. Van de andere kant stond de manier waarop hij tot het Pauschap geroepen werd, nog volledig in het teken van alle slechte praktijken van de IJzeren Eeuw: de Paus als pion van de politieke macht, die het in Rome voor het zeggen heeft.

De naam die Gerbert voor zijn pausschap koos, Silvester II, was zeker niet per ongeluk gekozen. Ze moest herinneren aan de eerste paus Silvester, die rond het jaar 330 op de paustroon zat en toen de Romeinse Keizer Constantijn voor het Christendom wist te winnen en daarmee het Christendom uit de verdrukking haalde.

Zo'n tweehoofdige monarchie van Paus en Keizer moet ook Gerbert van Aurillac voor ogen hebben gestaan: Paus Gerbert en Keizer Otto III. Een program voor het nieuwe millennium! Een van de actiepunten van dat program: een verkleining van de invloed van de Romeinse adel en een uitwissing van de corruptie van de Curie.

Maar van dat programma is weinig terecht gekomen. Zoals we zagen is Otto III in 1002 overleden en Gerbert/Silvester II volgde hem een jaar later in het graf. Grootse hervormingen heeft hij niet op zijn naam gebracht. Wél heeft hij in deze periode een krachtige diplomatieke rol gespeeld in het winnen van Centraal-Europa voor het Westerse Christendom. Bovendien verzoent hij zich als Paus met zijn Franse tegenstrevers in de Reimse bisschopsstrijd waardoor dit conflict, dat tot een Frans schisma had kunnen leiden uit de wereld is.

Na Silvesters dood zal er al snel een vloed van sinistere legendes over hem op gang komen. Omdat hij had uitgeblonken als wiskundige en astronoom gaat hij in de volksverbeelding door voor tovenaars. Men beweert, dat hij in Islamitisch Spanje had gewoond, daar occulte wetenschappen had gestudeerd en een verbond met de duivel had gesloten. En dat hij daaraan zijn pausschap te danken had!

De adempauze, die het Westerse Christendom rond het jaar 1000 op de meeste flanken gegund wordt, geeft de kerkelijke leiders de kans om een aantal geloofszaken te regelen. Opvallend is, dat theologische problemen dan nauwelijks aan de orde zijn. Wél zijn er hier en daar berichten over ketterijen.

De monnik Glaber schrijft: "Tegen het eind van het jaar 1000 werd een arme man, genaamd Leutard, afkomstig uit het dorp Vertus in de streek van Châlons-sur-Marne, beroemd. Zijn beweerde reputatie voor geloof en zin deed spoedig velen onder het gelovige volk naar hem overlopen. Toen de bejaarde en zeer geleerde bisschop Gerbuin van Châlon-sur-Marne van dit alles hoorde, beval hij, dat Leutard bij hem werd gebracht. Toen Gerbuin hem ondervroeg over alles, waarvan verteld werd dat hij het gezegd en gedaan had, begon Leutard het gif van zijn verdorvenheid te verhullen. Hij wenste dat hij niet geleerd had om voor dit doel teksten van de Heilige Schriften te gebruiken. Maar de bekwame bisschop zag, dat zijn leringen niet alleen onjuist waren maar bovendien vervuld van grote en schadelijke fouten en hij openbaarde aan allen hoe Leutards dwaasheid had geleid tot ketterij. Op die manier redde hij velen voor het katholieke geloof. Toen Leutard zag dat hij verslagen was en beroofd van de steun van het volk, zocht hij de dood op door zichzelf in een bron te werpen."

Maar de beruchte middeleeuwse kettervervolgingen hebben in het jaar 1000 nog niet hun intrede in West-Europa gedaan. Rond het jaar 1000 maakt men zich nog

hoofdzakelijk druk over liturgische geschillen, zoals over de feestdagen, het vasten en de gezangen.

Glaber: "Zo hielden veel bisschoppen in Italië en Frankrijk synodes over de vasten, welke het grootste deel van de gelovigen tussen Hemelvaart en Pinksteren in acht neemt. Besloten werd, dat deze niet zou worden afgedwongen door priesterlijk gezag behalve op de zaterdag voor Pinksteren, maar dat zij die wilden doorgaan deze vasten in acht te nemen niet verboden zouden worden dat te doen.

Verder heeft de Christelijke Kerk nog de handen vol aan het vele bijgeloof uit de heidense periode, dat nog allerm minst is uitgestorven. In het besef, dat de bijgelovigheid niet snel valt uit te roeien, tracht men haar dan maar in Christelijke banen te leiden. Sinds enige tijd en zeker ook rondom het jaar 1000 zien we hoe vele plaatsen in West-Europa in bezit proberen te komen van Christelijke relikwieën - de heilige Rok van Jezus in Trier, het kleed van de H. Maagd in Chartres, de rechterarm van de H. Adalbertus, enz. Daar hebben de bisschoppen, die nauw met de wereldlijke macht in verbinding staan, ook zakelijke redenen voor. Want als hun zetels heuse bedevaartsoorden worden, brengt dat geld in het laadje. Zo werd de relikwieëncultus aldra een bron van welvaart en al snel ook van misbruiken.

Glaber: "Deze onthulling is begonnen in de stad Sens in Frankrijk in de kerk van de heilige martelaar Stephanus. De aartsbisschop van die stad was Liéri. Het is wonderlijk om het te vertellen, maar deze Liéri vond er vele oude en heilige zaken die lang verborgen waren gebleven, waaronder een fragment van de staf van Mozes. Het nieuws van deze ontdekking bracht talloze gelovigen, niet alleen van de provincies van Frankrijk maar van het grootste deel van Italië en van landen overzee. Niet weinigen hunner waren zieken, die geheeld door de tussenkomst van de heiligen konden terugkeren. Maar zoals zo vaak gebeurt wanneer iets voorvalt, dat aanvankelijk goed is voor de mensen: het kwaad van de hebzucht schiet op en zoals gebruikelijk slaat dan ook rampspoed toe. Deze stad, waarnaar zulke grote menigten toestroomden, werd immens rijk als gevolg van hun vroomheid, maar haar inwoners raakten vanwege deze zegening vervuld van een verschrikkelijke onbeschaamdheid."

Een andere misstand betreft het wijdverbreide priesterhuwelijk. Maar dat alles is slechts kinderspel vergeleken bij de allergrootste misstand, die de Kerk van Rome rond het jaar 1000 in toenemende mate bedreigt: de nauwe band tussen de wereldlijke en geestelijke macht, die ertoe leidt, dat vele geestelijke leidlieden worden betrokken in wereldse politiek en dat vele geestelijke zetels bekleed, ja soms zelfs gekocht worden door onwaardige lieden. De aanpak van dat probleem zal pas ca. 1050 beginnen met de pontificaten van Leo IX en Gregorius VII en dan ook meteen leiden tot een majeure krachtmeting met de Duitse keizer (Investituurstrijd), die definitief het einde zal betekenen van de twee-eenheid tussen Keizer en Paus, die in het jaar 1000 nog zo krachtig wordt nagestreefd.

CLUNY

en de rol van de kloosters

Op naar Frankrijk, waar Parijs in het jaar 1000 zich aandient als reisbestemming. De stad dateert al uit de tijd van de Romeinen en koning Clovis (ca. 500 nChr.) had er al een kasteel. Ze heeft tal van keren geleden onder invallen van de Vikingen en in het jaar 1000 is Parijs nog altijd niet bijster groot - het omvat het Île de la Cité en haar bruggehoofden op beide oevers van de Seine, met houten wallen en torens omgeven. En dan zijn er de abdijen in voorsteden als Saint-Germain des Prés en Saint-Denis.

Sinds enkele jaren draagt Parijs de kiem in zich om hoofdstad van Frankrijk te worden, want het is de thuisbasis van het geslacht van de Capetingen, dat in 987 op de Franse troon was geklommen en er 800 jaar zal blijven!

In het jaar 1000 zit daar inmiddels de tweede koning van dat geslacht, Robert de Vrome, die in 996 zijn overleden vader Hugo Capet is opgevolgd.

Volgens zijn tijdgenoten is Robert een wijze jonge man, die zich bijzonder heeft toegelegd op de studie van de kunsten en de letteren en zich onderscheidt door zoete welsprekendheid en vroomheid. Gerbert van Aurillac, die ook een belangrijke rol had gespeeld in de verkiezing van zijn vader Hugo Capet tot koning van Frankrijk, was de opvoeder van Robert geweest.

Robert was echter al vroeg in aanvaring gekomen met het Vaticaan. Hij had zich op ca. 22-jarige leeftijd van zijn vrouw Suzanna laten scheiden en was gaan samenwonen met een prinses, genaamd Bertha, waarmee hij verwant was. Rome weigerde toestemming te geven voor een huwelijk tussen Robert en Bertha. Uiteindelijk wordt het geschil bijgelegd, wanneer Robert zich in het jaar 1000 in de echt laat verbinden met Constance, een dochter van de hertog van Aquitanië, een streek in Zuid-Frankrijk, die voor de mensen in Noord-Frankrijk in het jaar 1000 min of meer buitenland is. Het huwelijk maakt dan ook de nodige vreemdelingenhaat los.

De monnik Glaber schrijft misprijzend: "Omstreeks het jaar 1000 na de Vleeswording van het Woord, toen Koning Robert van Frankrijk Constance van Aquitanië tot vrouw nam, kwam er terwille van haar een grote vloed van vreemde mensen uit Auvergne en Aquitanië Frankrijk en Bourgondië binnengestroomd. Het waren lichtzinnige en leeghoofdige mensen met vreemde manieren en kleding. Ze hadden merkwaardige wapens en paarduitrusting; hun haren waren kortgeschoren vanaf de helft van hun hoofd. Ze waren zonder baarden zoals toneelspelers; ze droegen indecente kousen en schoenen en ze waren totaal gespeend van goede trouw en respect voor de overeengekomen vrede. Helaas! Hun slechte voorbeeld werd gretig gevolgd door de hele bevolking van Frankrijk, die tot dan toe de meest eerbare van alle naties was, en door die van Bourgondië, die snel de gelijke werd van dit volk in schanddaden en zonden. En wanneer een religieuze of godvrezende mens het aandurfde om hun gedrag in te tomen, dan behandelden ze hem als een dolleman."

Over het algemeen leefde Koning Robert in vrede met de heersers van zijn buurlanden, met de Duitse keizer evenzeer als met koning Æthelred van Engeland, koning Rudolf van het koninkrijk Bourgondië ten oosten van de Saône en Sancho, de koning van Navarra in Spanje. Allen zonden hem geschenken en vroegen om zijn steun.

Maar bij al dat loffelijks over Koning Robert mogen we toch niet vergeten, dat de man niet veel te vertellen heeft. Hij is pas de tweede koning uit het geslacht der Capetingen, dat in 987 op de Franse troon is gekomen en zich dus nog helemaal moet waarmaken. Het koninklijk gezag in Frankrijk is de voorafgaande anderhalve eeuw sterk in verval geraakt. Er bestaat zelfs geen centrale belastingheffing meer. De Franse koning wordt eigenlijk alleen gehoorzaamd in zijn eigen thuisbasis, de streek rond Parijs. Hij heeft weinig te zeggen over zijn grootste vazallen als de hertogen van Normandië, Bretagne, Aquitanië en Bourgondië en de graven van Anjou, Chartres, Blois en Vlaanderen. Die regionale heersers zijn vaak met elkaar in oorlog. In het jaar 1000 likt Frankrijk nog de verse wonden, die zijn geslagen door oorlogen tussen Bretagne en Anjou, tussen Anjou en Orléans, en in Bourgondië. Normandië, een gebied dat de Franse koning in 911 in leen had gegeven aan de Noormannen op voorwaarde dat ze zich zouden laten kerstenen, heeft net in 996-997 een boeren-opstand achter de rug tegen de anti-bebouwingswetten, die wreed is onderdrukt door de nieuwe hertog Richard II (996-1026).

De eindeloze oorlogen in de feodale wereld van West-Europa maakten het leven vaak tot een hel voor ongewapenden, de geestelijken en de lagere klassen. Aan het geweld van de vetes tussen de verschillende "potentes" (machtigen) waren de "impotentes" (onmachtigen), de "pauperi" (armen), willeloos overgeleverd. Dorpen, kerken en kloosters werden vernield, handelaars en pelgrims uitgeschud en weerlozen gemarteld en verkracht.

Het vele geweld werd vooral veroorzaakt door de 'comitati', de gewapende en geweldadige bendes van roekeloze plundersaars en moordenaars. Pas later zullen die professioneler worden: alsmaar beter getraind, met steviger wapens en met harnassen. Ze gaan dan een initiatieperiode kennen, waarin jeugdige kandidaten de krijgskunst kunnen leren. Hier komen dan in de 11e en 12e eeuw de ridders, het ridderschap en de ridderethiek uit voort. Maar in het jaar 1000 staat dat alles nog in de kinderschoenen. Ridderschap en vazalleneed zijn dan nog onbekend. De kemphanen van het jaar 1000 zijn eerder een soort anti-ridders, 'war-lords'. Ze huizen in de versterkingen en kastelen, waarvan er rond 1000 steeds meer komen. Die versterkingen, die vaak een reactie zijn op een situatie van politieke en militaire instabiliteit, zijn niet makkelijk in te nemen, want het buskruit is in West-Europa nog onbekend. Er wordt nog gevochten met bijl en zwaard, met lans en speer, met pijl en boog. En men vecht om elk wissewasje. De wereld van de 10e en 11e eeuw is op macht gebaseerd, niet op recht.

De onveiligheid in West-Europa ligt rond het jaar 1000 ook aan de basis van de opkomst van horigheden en lijfeigenschappen. Boeren en andere arme zielen, die het niet zonder bescherming kunnen stellen, treden in dienst van een sterke en goed bewapende man, die kan doden en geen angst heeft in het aanschijn van gevaar. In ruil voor diens bescherming en schenkingen helpen zij dan bij de verdediging van zijn eigendom of bij aanvallen. Mensen stemmen erin toe om de "homines" (dienaren) te worden van de "dominus" (heer), de "fideles" (getrouwen) van een "senior" (meester). Het laat hun bezit onverlet, maar belet hen wel ergens anders heen te trekken. Vooral pachters voelen de noodzaak voor een meer blijvende en intieme betrekking met hun landheer. Dat kan een ridder zijn, maar ook een klooster. In het begin lijkt daar niets mis mee, maar door hun

daad sleuren ze wel heel hun nakomelingschap daarin mee, zodat er een complete kaste van horigen ontstaat, die een gemakkelijke hefboom vormt voor de onderwerping van de boerenstand. Rond het jaar 1000 verbiedt een keizerlijke wet van Otto III het de kerken om hun horigen vrijheid te geven.

De opkomst van de horigheid heeft wél als gunstige bijwerking, dat de echte slavernij in het Christelijke West-Europa er door zal gaan teruglopen, het eerst in Frankrijk, pas later ook in de Germaanse wereld. Een opmerkelijke ontwikkeling, omdat er in het jaar 1000 nog overal in Europa veel gebruikt wordt gemaakt van slavenarbeid.

Begin 11e eeuw zullen schrijvers als Æelfric en Aldaberon van Laon een drie-deling van de samenleving geven, die beroemd is geworden. Zij onderscheiden de mensen in

- oratores, zij die bidden: de priesters en de monniken
- bellatores, zij die oorlog voeren: de vorsten en de krijgers
- laboratores, zij die werken: de boeren en de handelaren.

Deze indeling is min of meer in stand gebleven als grondpatroon van de standenstaat tot de Franse revolutie van 1789.

Bezorgd over al die twisten zijn de Franse bisschoppen aan de vooravond van het jaar 1000 in grote 'vredesconcilies' samengekomen: Het eerst in 989 in Charroux bij Poitiers, daarna in 990 in Narbonne, in 994 in Puy en Limoges, enz. Op die vredesconcilies is de grondslag gelegd voor het ideaal van de Pax Dei, de Godsvrede: een einde maken aan de private oorlogen tussen de leenheren door de tegenover elkaar staande partijen te verzoenen en ervoor te zorgen, dat ze boete doen voor de gemaakte fouten; de grootste ruziezoekers dwingen om vredesverdragen te ondertekenen en de strijd aan te binden met vredebrekers. Het idee was er eerst alleen ten gunste van de clerus en de boeren, maar werd later uitgebreid tot de kooplieden.

Glaber schrijft: "De Pax Dei verbood het vechten van vrijdag tot zondag, tijdens de vasten en op feestdagen. Gedetailleerde clausules geboden de bescherming van de armen, de zwakken en de vrouwen. Niemand mocht paarden, gevogelte, ossen, koeien, ezels met hun last, schapen, geiten of varkens stelen. En niemand mocht een monnik of degene die ongewapend met hen meereist kwaad doen. Het was verboden om boeren, mannen of vrouwen gevangen te nemen om dan losgeld te eisen."

Met de beweging van de Godsvrede werpt de kerk zich in naam van God op als beschermster van hen, die zich niet kunnen verdedigen. De plaats van de koningsvrede wordt nu ingenomen door de vrede Gods. Het ideaal van de Pax Dei zal later deel gaan uitmaken van het ridderideaal. Zich aansluiten bij deze beweging betekent een ware bekering. Omdat de ijzervreters niet makkelijk van hun strijdgewoontes vallen af te brengen, zal men straks hun strijdlust gaan richten op de Islam. Zo zouden een eeuw later de kruistochten de keerzijde van de medaille van de Pax Dei gaan vormen.

Uiteindelijk laten we maar al dit wereldse geroezemoes links liggen om een kijkje te gaan nemen op een plaats, waar echt iets historisch aan de gang is: het dorpje Cluny in de buurt van Lyon. Daar staat in het jaar 1000 een abdij, vanwaar al vanaf ca. 909 een kerkelijke hervormingsbeweging uitgaat. De monniken van Cluny leven streng naar de

regel van St. Benediktus, waarbij onder andere is bepaald, dat ze het grootste gedeelte van de dag aan het gebed moeten wijden. Daarnaast gebiedt de benedictijner regel ook 4 uur studie per dag, waarin veel geschreven kan worden - heel wat geschiedkundige wetenschap is te danken aan de kronieken, die zijn samengesteld door de monniken van de orde van Cluny.

Bovendien is Cluny volstrekt onafhankelijk van de wereldlijke en geestelijke vorsten in Frankrijk. Het staat onder de directe supervisie van de paus in plaats van onder die van plaatselijke machthebbers.

Die twee beginselen - gestrenge levenswijze en onafhankelijkheid - zijn lichtbakens in de donkere wereld van de 10e eeuw.

De paus heeft de abdijs toestemming verleend om een hervormingsbeweging op gang te brengen. Ze mag elke abdijs hervormen, die om haar bijstand vraagt. Overal in West-Europa vindt Cluny navolging in honderden kloosters - de Cluniasensische beweging, de eerste Westeuropese christelijke kloosterorde.

De abten van Cluny staan in Europa in hoog aanzien. Ze onderhouden ook banden met de Duitse Ottoonse keizers.

Door het grote succes van de abdijs van Cluny is haar roem en aanzien gestegen. Rond het jaar 1000 is ze al toe aan een vergroting van het kloostercomplex.

Toch waren de jaren voorafgaand aan het jaar 1000 ook heel moeilijke jaren geweest, omdat de abdijs door veel bendes van rovers en plundersaars werd bezocht.

In het jaar 1000 is Odilo de abt van dit beroemde klooster. Hij zal er ruim een halve eeuw (994-1049) de scepter zwaaien. Fulbert van Chartres zal hem 'de aartsengel onder de monniken' noemen. Onder zijn bewind wordt de abdijs verder vernieuwd in steen volgens een nieuwe bouwstijl, het Romaans. Die zal heel West-Europa aansteken en alom leiden tot de bouw van stenen kathedralen, eerst in Romaanse, dan in Gothische stijl.

Odilo doet ook veel aan de liturgische vernieuwing. Hij zal het feest van Allerzielen (2 november) introduceren onder andere om daarmee zo snel mogelijk de oude Keltische gewoonte uit te wissen om begin november helden en voorouders te vieren (Halloween). Ook zorgt hij ervoor, dat er geen boeken van heidense schrijvers in Cluny te vinden zijn. Zelf schrijft hij vrome boeken zoals de *Vita Geraldi* en een *Epitaphium Adelheidis* (een leven van S. Adelheid).

Abt Odilo is bevriend met alle grote pausen, keizers en koningen van zijn tijd en daarom vaak op reis. In Hongarije gaat hij assisteren bij het opzetten van een kloosterleven.

Andere beroemde abten in het jaar 1000 zijn Abbo van Fleury en Willem van Volpiano.

* Abbo van Fleury (945-1004) is niet alleen een geestelijke, maar ook een beroemd wiskundige, astronoom, rechtsgeleerde, hagiograaf, dichter en musicus, die behalve in Frankrijk ook in Engeland gedoceerd heeft en om zijn schrijfstijl bekend staat als 'alter Tullius', de tweede Cicero. Hij speelt een grote rol als tegenstander van Gerbert van Aurillac.

* Willem van Volpiano (962-1031) is rond het jaar 1000 her en der in Frankrijk actief met het hervormen van abdijen en zal later de stichter worden van de vermaarde Benedictijnerabdijs van Fruttuaria (Noord-Italië), waar ook een sterke hervormingsbeweging van zal uitgaan. Willem deed veel voor de oprichting van scholen ook ten behoeve van het onderwijs aan leken.

Kloosters en abdijen zijn in het jaar 1000 lichtpunten van beschaving in een wereld, waarin de woeste natuur, de ongeletterdheid en de ruwe zeden nog wijd verbreid zijn. De abdijen vormen niet alleen centra van godsdienstig leven, maar ze brengen ook grote woeste landstrekken in cultuur, ze beheren via hun bibliotheken, die over honderden boeken beschikken, het geschreven cultuurgood van de voorbije eeuwen. Ze vermenigvuldigen die in hun scriptoria en bieden via hun scholen onderwijs, dat van heinde en ver leerlingen trekt. Vele abten treden in het jaar 1000 op als mecenasen voor de vervaardiging van religieuze kunst.

Door deze belangrijke positie zijn de abdijen geliefd, maar ze worden ook met jalouzie bekeken. De schenkingen van de grote heren hebben de abdijen in ware economische machtscentra veranderd. De wereldlijke heersers van de streken, waarin zij liggen, proberen herhaaldelijk macht over ze uit te oefenen. Daarbij gaat het hun met name ook om de centen. De abdijen zijn meestal niet gediend van het afdragen van belastingen en willen zich daarom zo onafhankelijk mogelijk van die wereldlijke heersers maken. Daartoe stellen ze zich het liefst rechtstreeks onder het gezag van de paus en zoeken ze steun bij de koning.

In het Duitse rijk bestaat er een bijna vanzelfsprekend gezag van de lokale bisschop over de kloosters in zijn diocees. Vaak is het de bisschop, die bij vacatures de nieuwe abt van een klooster aanwijst.

In Frankrijk daarentegen bestaat er een zeer grote spanning tussen de abten en de bisschoppen. De abten vinden dat ze regelrecht onder de koning en de paus staan en niet onder de plaatselijke bisschop. De plaatselijke bisschoppen, die zeker naar Duitsland zullen hebben gekeken voor hun standpunt en naar de rijkdom van de kloosters in vergelijking tot hun armoede, vinden, dat de abten aan hen ondergeschikt zijn. Dit alles leidde tot veel strijd, waarbij het bisschoppelijke kamp werd aangevoerd door Gerbert van Aurillac en het abts-standpunt het best verdedigd werd door Abbo van Fleury in diens *Liber Apologeticus*, 998.

RÜGEN

en de driekoningenslag

We gaan naar het noorden, naar Scandinavië, waar Noren, Zweden en Denen rond het jaar 1000 welvarende en dynamische samenlevingen vormen, al springt er in Scandinavië niet echt een bepaalde reisbestemming uit. Zoals overal elders in Europa zijn de meeste mensen boeren, die leven in kleine nederzettingen. Hun huizen zijn lang en rechthoekig, gemaakt van hout, turf of vlechtwerk met kalk. Ramen zitten er niet in. In het centrum staat de open vuurplaats, die zowel warmte als licht moet bieden in de lange donkere winternachten.

Omdat tochten over land vaak moeilijk zijn of onveilig door rovers en beren in de bossen verloopt veel verkeer over zee. Zo zijn de Noordse volkeren bedreven zeevaarders en meteen ook goede handelaren geworden. Ze reizen via de Russische rivieren tot aan Constantinopel toe om de producten uit het Midden- en Verre Oosten te halen. Uit eigen land hebben ze vooral pels in de aanbieding, afkomstig van de vele dieren uit de uitgestrekte bossen van Scandinavië: beren, lynxen, hermelijnen, vossen, bevers, marters en eekhoorns. En de vis, die rondom Scandinavië rijkelijk te vangen is, wordt verhandeld aan het Christelijke Europa, waar men op de vele vastendagen geen vlees mag eten.

Vanwege die handelsgeest is rond het jaar 1000 de verstedelijking aan het toenemen. In Noorwegen is Trondheim in opkomst, in Zweden is het oude centrum Birka net overvleugeld door Sigtuna en in Denemarken is de stad Haithabu boven het huidige Kiel het centrum. Deze stad van rond 30 hectare vol houten huizen, graanschuren en hallen is een drukke overslagplaats tussen het Rijnland en de Scandinavische landen.

In Sigtuna en Haithabu worden ook munten geslagen, maar de meeste munten, die in Scandinavië in omloop zijn, komen uit Arabië, Byzantium, Duitsland en Engeland, wat zich goed verklaren laat door de handel en plunder-wandel van Noormannen.

De Noordse volkeren zijn geen analfabeten. Integendeel. Ze bezitten een "runen" alfabet van 16 leestekens. Maar ze benutten dat hoofdzakelijk voor inscripties op steen, hout of metaal. Met pen vervaardigde geschriften kenden de Noordse volkeren niet. Daarom is er ook weinig eerste hands literatuur van hen overgebleven, hoewel wij weten, dat ze dol moeten zijn geweest op gedichten en daarin ook grote meesters waren. Pas in de 12e en 13e eeuw zullen het vooral IJslanders zijn, die hun overgeleverde verhalen en gedichten op schrift gaan stellen.

Het handwerk staat bij de Noordse volkeren in hoog aanzien, vooral metaalbewerking en houtsnijderij. En ze houden van kleuren. Hout, textiel, metaal en metselwerk worden overdadig beschilderd in heldere tinten. Juwelen en sieraden worden op prijs gesteld door mannen zowel als vrouwen en beide seksen gebruiken oog make-up. De mensen nemen elke zaterdag een bad en verwisselen vaak van kleding - een schoonheidscultuur, die de Noordse mannen erg begeerd maakt bij Engelse vrouwen! De Noordse vrouwen zijn sterke en onafhankelijke persoonlijkheden. Ze bestieren de hele boerderij wanneer de mannen, zoals zo vaak, op jacht zijn of op zee. De

hoofdvrouw op een boerderijcomplex draagt de sleutel aan haar riem als teken van haar status. De vrouw is vrij in het kiezen van haar partner en ook om er weer van de scheiden.

Ook de Noordse mannen hebben een grote onafhankelijkheidszin, zodat zich in de Noordse landen maar heel moeilijk een meer dan regionaal gezag kon doorzetten. Lange tijd kenden de Noordse volkeren dan ook een zeer democratisch bestuurs-systeem. Besluiten werden genomen, wetten werden uitgevaardigd en recht werd gesproken op volksverzamelingen, de Thing genaamd, waar spreekrecht bestond voor alle vrije mannen. Overigens zijn dat bij lange na niet alle mensen in de Noordse samenleving. Velen verkeren daar nog in een regelrechte staat van slavernij.

In de loop van de achtste en negende eeuw gingen veel lokale heersers zich opwerpen als koning van hele stukken van Noorwegen, Zweden of Denemarken. Dat zorgde voor de nodige vijandschappen en de verliezers konden meestal niet anders doen dan het land verlaten.

Bovendien hielden die Noordse volken er een rechtssysteem op na, waarin misdadplegers voorgoed of voor een paar jaar vogelvrij werden verklaard en dus ook wel, om hun hachje te redden, het land moesten verlaten. Beide groepen gingen op rooftocht uit, waarmee ze zich de naam Vikingen (= plundersaars) verwierven. Vanaf ca. 800 duiken zij in hun gevreesde drakenboten (drakars) op voor de kusten van heel Europa, van Sevilla tot Nowgorod. Zelfs in de eigen Noordse landen gingen de Vikingen vaak op strooptocht!

Hun invallen zijn een ware plaag voor de lokale bevolking. De Franse monniken bidden: "De furore Normannorum libera nos, Domine" (Van de woede der Noormannen, bevrijd ons, Heer). Overal treden zij op volgens hetzelfde recept: zij varen onuitgenodigd het land binnen, vragen de plaatselijke bevolking om schatting willen ze de mensen verder met rust laten. Wanneer hen die schatting niet vrijwillig wordt betaald, slaan ze toe. De plaatselijke bevolking neemt vaak de vlucht, zodat de Noormannen vrij spel hebben om te nemen wat ze willen, waarna de zaak in brand wordt gestoken. Soms biedt de plaatselijke bevolking tegenstand, maar meestal lukt dat niet echt, omdat de Noormannen in gevechtskracht verre de meerdere zijn.

Een Nederlands handschrift beschrijft het alles nog eens duidelijk ten aanzien van de invallen van de Noormannen van 1006.

"Plotseling zijn zeeroovers, afkomstig van verafgelegen eilanden in de oceaan, met een talrijke vloot verschenen. Met grote snelheid zijn ze de Merwede opgevaren tot voor de handelsplaats Tiel. Op het bericht van de komst van zo'n grote horde heeft de bevolking die langs de Waal woonde, alle hoop op redding in de vlucht gezocht. Bijna al hun bezit, op het geld na - het waren immers kooplieden - hebben ze aan die barbaarse vreemdelingen gelaten...

Bij Tiel aangekomen streken de vijanden de zeilen; zonder enige tegenstand te ontmoeten trokken ze de koopmansnederzettingen binnen en troffen er een grote voorraad levensmiddelen aan. Snel sleepten ze die weg en daarna brandden ze de nederzetting plat. Ook drongen ze het Sint Walburgssticht binnen en roofden de misgewaden, die graaf Waldger van Teisterband, de bouwer van die heilige plaats, en zijn Godgevallige vrouw Alberada geschonken hadden. Ze plunderden het altaar en haalden bovendien zoveel mogelijk kerkeraad weg, maar het kerkgebouw zelf spaarden ze. Daarna trokken ze zich terug naar hun vloot.

Onmiddellijk zond de prefect boden uit in alle richtingen en de volgende dag kwam in alle vroegte een

geweldige menigte bijeen. Aangezien de prefect niet in staat was het leger aan te voeren, liet hij de strijd over aan Graaf Balderik en aan Graaf Unroch van Teisterbant.

Toen de vijanden ons leger zagen, raakten ze door de snelle komst daarvan in paniek; in allerijl lichtten ze de ankers en ze trokken zich zo snel terug dat hun terugtocht wel een vlucht leek. Onze mensen zetten hen na en langs beide rivieroeveren vonden schermutselingen plaats, waarbij aan beide kanten slechts enkele doden en gewonden vielen.

Aldus kon worden verhinderd, dat de vijanden in hun begeerte naar buit verder het land binnendrongen. Wél hebben de vijanden de dorpen langs de rivier, die ze konden bereiken, platgebrand.

Omstreeks het midden van de middag sprongen allen van de schepen, stelden zich in een dichte linie op en boden ons leger de gelegenheid slag te leveren. Onze troepen echter verroerden zich niet. Balderik en Unroch durfden de strijd niet aan te gaan, want hun manschappen waren veelal mensen die geen ervaring hadden in de strijd. Ze waren als gevolg van de misoogst van het vorige jaar door nooddrift gekweld en de meesten hadden puur onder dwang hun akkers verlaten om deel te gaan uitmaken van de strijdmacht.

Zodra de vreemdelingen zagen, dat niemand naar voren kwam om te vechten, trokken ze zich terug op hun schepen. Kennelijk waren ze van mening dat ze genoeg hadden gedaan om hun moed te tonen.

Zonder dat iemand het hun belette zijn ze vertrokken."

In het jaar 1000 is deze dreiging nog steeds volop realiteit in alle landen rond de Noordzee. Tussen 990 en 1015 heeft het hele gebied rond de Noordzee jaarlijks wel ergens zo'n plundertocht moeten verduren. Pas na ca. 1017, wanneer de Christelijke Koning Knut tegelijkertijd vorst van Denemarken en Engeland wordt, zal het definitief met deze tochten gedaan zijn.

Behalve als plundersaars ontplooiden de Noormannen zich als kolonisatoren. De Zweden nestelden zich in midden-Rusland, de Denen bezetten van ca. 860 tot ca. 960 half Engeland en verwierven in 911 Normandië; de Noren bevolkten delen van Ierland, Schotland, IJsland en zelfs Groenland.

De oorzaak van deze kolonisatie was voor een deel ook de behoefte van de Noordse volken aan meer 'Lebensraum'. Scandinavië bestaat in het jaar 1000 nog voor een groot deel uit onherbergzaam land dat tekort schiet voor de ca. 100.000 Noren, ca. 500.000 Zweden en rond 1 miljoen Denen. De Denen zijn ongetwijfeld het rijkste, bestgeorganiseerde en daardoor machtigste van alle Noordse volken. Denemarken is over de kortste volle breedte van het schiereiland Jutland, waar het aan Duitsland grenst, afgegrensd door een 7 meter hoge muur van hout en veen, de Danevirk. Het heeft bovendien een vooruitgeschoven buitenpost aan de monding van de Oder, Jomsburg, waar de keurbende van de Jomsvikingen huist.

De Noormannen, die zich in Engeland en Frankrijk vestigden lieten zich snel bekeren tot het Christendom en vermengden zich met de plaatselijke bevolking, die dankzij hun op een duidelijk hoger plan van beschaving kwam.

In de Scandinavische landen zelf bleef langer dan elders in Europa de heidense godsdienst bestaan. Ze domineerde het leven van alle dag. De goden moesten mild gestemd worden door offers, soms zelfs mensenoffers, opgedragen door priesters en door bezweringskunsten van tovenaars. Uppsala was een belangrijke offerplaats.

De goden van de Noordse volken waren verdeeld in twee groepen, de Asen en de Wanen. De belangrijkste god van de Asen was Wodan, de god van de dichtkunst, de

overwinning, de wijsheid en de dood. Op zijn acht-benige paard Sleipner reed hij over land en zee en hield hof in het Walhalla. Hij bediende zich van twee raven, die 'de gedachte' en 'de herinnering' verzinnebeelden en die overal heenvlogen, alles zagen en terugberichtten aan hun meester. Zijn magische speer Gungnir mistte nooit zijn doel.

Thor, de zoon van Wodan, was de populairste god. Roodharig, groot en sterk heerste hij over oorlog, sterkte en recht. Wanneer Thor zijn hamer, Mjölner, zwaaide, lichtte het en wanneer hij op zijn door geiten getrokken wagen door de hemel reed, donderde het. Vele mensen droegen een amulet in de vorm van Mjölner om iets mee te krijgen van diens magische kracht.

De Wanen - met name de god Njord en zijn kinderen Freyr en Freya - waren de goden van de vruchtbaarheid en de groei. Freyr was de oorsprong van het leven. Hij zorgde voor regen en zonneschijn. De boeren brachten hem offers voor een goede oogst en een gezonde kudde. Freya, zijn zuster, was de godin van de vruchtbaarheid en de liefde. Ze reed in een kar, getrokken door katten.

De missionering van de Noordse landen was weliswaar al vanaf ca. 830 beproefd, maar vorderde tot het jaar 1000 slechts langzaam. Ze werd ter hand genomen door Duitse bisschoppen en priesters vanuit het Aartsbisdom Bremen-Hamburg en die nationalistische factor zal mede een reden zijn geweest, dat het Christendom bij schokken vooruitging. Nu eens - door sterke Duitse pressie - aan de winnende hand, dan weer - door nationalistisch verzet - in het gedrang. Zo had de Deense koning Harold Blauwtand na zijn nederlaag tegen de Duitse keizer, Otto II, in 974 het Christendom aanvaard, maar erg van harte was dat niet gegaan en Denemarken had zich weer aan dat Duitse diktaat onttrokken toen keizer Otto II in 982 in Italië klop had gekregen.

Na Koning Harold's overlijden heeft zijn zoon Sven Gaffelbaard (986-1014) na enige opvolgingsstrijd de macht overgenomen. Hij heeft toen gezworen om de Engelse koning Æthelred te zullen doden en is diverse keren op Vikingtocht naar Engeland gegaan in alliantie met de toenmalige Noorse top-viking Olaf Tryggvason. Deze zoon van een verdreven Noorse koning heeft zich echter na een ruig en avontuurlijk Vikingbestaan in 994 laten dopen en op 28-jarige leeftijd in 995 het koningschap van Noorwegen verkregen nadat Prins Hakon daar verjaagd en gedood was. Hij zorgt ervoor, dat in het jaar 1000 het dunbevolkte Noorwegen de meest christelijke staat van Scandinavië is.

Olaf I Tryggvason is een intelligente, moedige en sportieve persoonlijkheid en dat bezorgt hem een charismatisch leiderschap. Hij is meteen een felle campagne begonnen om alle Noren tot het Christendom te bekeren. De meest gruwelijke aanpak van de heidense tovenaars en opperhoofden wordt daarbij niet geschuwd. Dat bezorgt hem de vijandschap van een toenemend aantal Noren, dat naar het buitenland uitwijkt. En van de koningen in de buurlanden, die nog heidens zijn en de drieste bekeerijver van Olaf I Tryggvason niet zien zitten.

Zo'n nog heidense koning in het jaar 1000 is de Koning van Zweden, Olav III Schootkoning (955-1022). Zijn eveneens heidense zuster, Sigrid de Hooghartige, is door de Noorse koning Olaf I Tryggvason gepolst voor een huwelijk. Maar hij eiste wel dat zij christen zou worden. Daar voelde Sigrid niets voor en toen Olaf haar daarop een klap had toegediend is ze weggegaan onder het zweren van Olafs ondergang. In het jaar 1000 is Sigrid koningin van Denemarken omdat ze getrouwd is met de Deense koning

Sven Gaffelbaard, die ook geen christen is. Een zus van koning Sven Gaffelbaard, Tyri, is wél weer een christen, en was door koning Sven graag uitgehuwelijkt aan de Poolse hertog Boleslaf. Maar Tyri, voelt niets voor hem en vlucht naar Noorwegen, waar zij met Koning Olaf I Tryggvason trouwt. Een dochter van Koning Sven is ten huwelijk gegeven aan Prins Eirik, de zoon van de gedoodde Noorse voorganger van Koning Olaf Tryggvason, Prins Hakon, die in Zweden in ballingschap leeft.

Al deze liaisons tussen de families van regerende en afgezette Noordse koningen leidt tot even zo vele haat- en liefdeverhoudingen, die in het jaar 1000 tot een dramatische ontknoping komen. Olaf I Tryggvason heeft dan de onvoorzichtigheid om met zijn vloot naar Pommeren te varen om daar voor zijn vrouw Tyri enkele bezitskwesies met de Poolse hertog Boleslaf te regelen.

De vijanden van Olaf I Tryggvason - Koning Olav III Schootkoning van Zweden, Koning Sven Gaffelbaard van Denemarken en Prins Eirik, de zoon van de gedoodde Prins Hakon van Noorwegen - zien de kans schoon om hem aan te vallen.

Ze leggen hun gecombineerde vloten bij elkaar achter het eiland Rügen. Koning Olaf krijgt daar lucht van, maar Graaf Sigvaldi - aanvoerder van de keurbende der Jomsvikings - stelt hem gerust en belooft de Noorse koning steun van zijn vloot. Daarop waagt Olaf I de terugtocht, maar bij Rügen blijkt, dat Sigvaldi hem verraden heeft. De Koningen van Denemarken en Zweden en de Noorse oppositieleider Eirik dagen Olaf I uit tot de strijd. Graaf Sigvaldi houdt zich, in weerwil van zijn oorspronkelijke belofte, neutraal en zo staat Olaf I voor een enorme overmacht. Ondanks dappere strijd kunnen de bemanningen van zijn schepen geen stand houden. Een voor een worden ze uitgeschakeld door de geallieerden, die tenslotte ook Olaf's admiraalschip, De Lange Slang, kunnen enteren. Ook daar wordt nog manhaftig gestreden, maar de overmacht is te groot. Op een gegeven moment schiet een van Prins Eiriks mannen de boog van een van Olafs beste schutters doormidden. En als de Koning vraagt: "Wat breekt daar met zo'n luid gekraak" antwoordt deze: "Noorwegen, Heer Koning, dat uit uw handen valt!". Even later springt Koning Olaf overboord en van hem is nooit meer iets vernomen, al zal hij blijven voortleven in een aantal legenden.

Zoals afgesproken delen de overwinnaars van Rügen Noorwegen in drie stukken en nemen er elk één van. Ze laten de Noren weer vrij in de godsdienst die ze willen aanhangen. Zelf gaan ze enige jaren later wel tot het Christendom over.

De zeeslag bij Rügen moet een enorme indruk hebben gemaakt op tijdgenoten. Ze werd het onderwerp van meer dan een epos, dat ons in het oud-Noors is overgeleverd.

Een heel belangrijk gevolg van de Slag bij Rügen zal zijn, dat de zegevierende Deense koning Sven Gaffelbaard nu ineens meer dan tevoren zijn handen vrij krijgt voor zijn al langer gekoesterde ambitie: Engeland.

REYJKJAVIK

een bekering krachtens de wet en de verhalen van gewone mensen

Op onze reis door het jaar 1000 mag het verre IJsland niet ontbreken. We gaan erheen aan het begin van de zomer, wanneer het weer er een beetje behaaglijk is, zeker in het jaar 1000, toen de temperatuur er tot 2 graden hoger was dan in het jaar 2000 vanwege het zgn. Klein Optimum, dat tussen 950-1300 heerste. Alle IJslanders komen dan op verhaal na de lange koude winter. En eeuwenlang deden ze dat door enkele weken lang hun bivak op te slaan op een vlakte even buiten de hoofdstad Reykjavik, Thingvellir. Die jaarlijkse samenkomst, de Althing, was een soort parlement, waar de oude wetten werden voorgelezen door de 'wetspreker' en nieuwe wetten werden uitgevaardigd. Waar recht werd gesproken, handel werd gedreven en huwelijken tot stand kwamen. De Althing van het jaar 1000 is de geschiedenis ingegaan als de meest dramatische Althing, omdat daar besloten werd, dat IJsland het Christendom zou aannemen.

Reeds enkele jaren tevoren waren missionarissen naar IJsland gekomen om het Christelijk geloof onder de IJslanders te preken, doch hun succes was in het begin maar matig. Geleidelijk kreeg het Christendom meer aanhang, al bleven velen zich er tegen verzetten.

De Noorse Koning Olaf I Tryggvason oefende in de jaren 998-1000 scherpe pressie uit op de IJslanders om zich tot het Christendom te bekeren. Wanneer schepen uit IJsland in Noorwegen arriveerden - vele IJslanders waren van Noorse afkomst en hadden er familie en bekenden - liet hij de bemanningen gijzelen om zodoende hun familieleden op IJsland onder druk te zetten om zich te laten dopen door de missionarissen, die hij naar IJsland had gezonden.

In het voorjaar van het jaar 1000 maken de Christelijke IJslanders zich op voor de Althing van die zomer om daar opnieuw de bekering van IJsland aan de orde te stellen. Maar ook de heidense IJslanders trekken er in grote getalen heen. De spanning tussen beide groepen stijgt snel en er staat een burgeroorlog op uitbreken.

De Njal-saga vermeldt: "De Christenen kozen Hall van Sida als hun nieuwe 'wetspreker'. Maar Hall begaf zich naar Thorgeir, het opperhoofd van Ljosavatn, die tot dan toe 'wetspreker' was. Hij bood Thorgeir 30 zilverlingen aan, wanneer deze de wet wilde voordragen. Een riskante stap, omdat Thorgeir nog heiden was.

Vierentwintig uur lang lag Thorgeir in zijn tent met een mantel over zijn hoofd uitgestrekt, zodat niemand hem kon spreken.

De volgende dag waren allen bijeen bij de Rots van de Wet. Toen vroeg Thorgeir het woord en sprak: "Het is naar mijn mening een hopeloze toestand voor het land, wanneer men niet meer in het land één en dezelfde wet heeft. "Want één ding is zeker: wanneer we de wet verscheuren, verscheuren we de vrede en dat kunnen we niet toelaten."

Thorgeir vroeg nu zowel de heidenen als de Christenen of zij de wetten wilden aanvaarden die hij bekend zou maken en vroeg een bindende eed van beide partijen dat ze daaraan vast zouden houden. Allen stemden daarmee in en hij nam hen die dure eed af. Toen zei Thorgeir: "Dit is het eerste beginsel van onze wet, dat allen in dit land Christen zullen zijn en geloven aan één God, de Vader, de Zoon en de

*Heilige Geest, en dat ze alle verering van afgoden zullen nalaten.".....
Verder proclameerde Thorgeir wetten over het houden van de dagen des Heren en van de vastendagen,
van Kerstmis en Pasen en van alle belangrijke heilige feestdagen.
Vele heidenen voelden zich grotelijks belazerd. Niettemin werd het nieuwe geloof wet en alle mensen op
IJsland werden Christen."*

Na deze uitspraak volgen massa-dopen en gaat iedereen naar huis. Thorgeir gooit zijn eigen afgodsbeelden in de waterval nabij zijn huis.

Monniken uit de 12e en 13e eeuw hebben ons dit hele gebeuren overgeleverd. Veel van de 'sagen', die zij optekenden, vormen tamelijk getrouwe weergaven van het leven en werken van de IJslanders tussen 930 en 1030 - een periode die in de geschiedenis van IJsland dan ook bekend staat als de Saga Periode.

Enkele van die verhalen spelen heel traceerbaar in en rond het jaar 1000.

Een eerste verhaal speelt aan de Noordwest kust van IJsland rondom de Breidafjord. De boerendochter Gudrun in het plaatsje Laugar is in het jaar 1000 ca. 22 jaar oud en heeft al twee huwelijken achter de rug. Eerst was ze getrouwd met Thorvald.

*"In de loop der tijd was er een andere man, Thord Ingunnarson, die hecht bevriend raakte met Thorvald en Gudrun. Hij verbleef veel bij hen en het gerucht ging dat Gudrun en Thord een verhouding hadden. Op zekere dag had Gudrun Thorvald weer eens om een cadeautje gevraagd. Thorvald noemde haar hebzuchtig en sloeg haar in het gezicht. Daarop zei Gudrun: "Je hebt mij gegeven, wat iedere vrouw zich boven alles wenst: een kleurtje, en je hebt me geleerd om op te houden je lastig te vallen."
Diezelfde avond arriveerde Thord. Gudrun vertelde haar hoe beledigd ze was en ze vroeg hem hoe ze dat betaald moest zetten.
Thord glimlachte en zei: "Ik weet een goede oplossing. Maak voor hem een shirt met zo'n wijde halsopening dat hij je reden geeft om van hem te scheiden door dat hemd te dragen." Volgens de oude IJslandse wet was het namelijk een grond voor echtscheiding, wanneer een man vrouwenkleren droeg. Mannen droegen normaal hoogsluitende shirts, terwijl vrouwen juist een laag décolleté hadden. Gudrun bracht daar verder niets meer tegen in en liet het onderwerp vallen.
Diezelfde lente verklaarde Gudrun zich gescheiden van Thorvald en keerde terug naar haar ouderlijk huis in Laugar. Daarna vond er een verdeling van het landgoed plaats. Gudrun kreeg er de helft van; het was al stevig in prijs gestegen."*

Korte tijd later trouwt Gudrun met Thord, maar die komt om tijdens een boottocht. In 998 is Gudrun verliefd geworden op een knappe jonge boer uit het 10 km zuidelijker gelegen Hjarðarholt, Kjartan. Maar Kjartan heeft nog geen zin in trouwen en besluit om eerst een paar jaar te gaan varen. Samen met zijn pleegbroer Bolli gaat hij naar Noorwegen. Daar worden ze door Koning Olaf I als gijzelaar vastgehouden. Kjartan wordt daar Christen en komt in hoog aanzien bij de koning. En hij krijgt een oogje op de zus van koning Olaf. Bolli mag voorjaar 1000 al wel terugkeren naar IJsland.

Omdat IJsland zich in juni 1000 tot het Christendom bekeerd had werden alle IJslandse gijzelaars door Koning Olaf I vrijgelaten. Ook Kjartan. Koning Olaf en zijn zus hadden graag gezien dat Kjartan in Noorwegen bleef, maar hij verkiest terug te gaan naar IJsland.

Terug in West-IJsland hoort Kjartan, dat Gudrun inmiddels met Bolli is getrouwd. "Hij hoorde van het huwelijk van Gudrun en toonde geen teken van emotie bij het nieuws, wat vele mensen bezorgd maakte", zo schrijft de auteur van dit epos, de *Laxdala Saga*, en de verdere verwickelingen in de jaren volgend op het jaar 1000 zijn inderdaad dramatisch. Kjartan trouwt een andere vrouw, Hrefna. Maar de sfeer is bedorven. Tussen de familie van Gudrun en de familie van Kjartan ontstaat steeds meer wrijving. Broers van Gudrun stelen een zwaard van Kjartan en een hoofdtooi van Hrefna. Kjartan beantwoordt dat met een actie, waarin de familie van Gudrun dagenlang in hun boerderij wordt opgesloten, zonder dat ze zelfs maar naar het buitengelegen toilet mochten. Daarna zet Gudrun haar man Bolli onder druk om met Kjartan af te rekenen. Samen met Gudruns broers brengt Bolli Kjartan om het leven. Door de wijsheid van Kjartans vader wordt verder bloedvergieten voorkomen, maar als die een paar jaar later gestorven is, zet Kjartans moeder haar zonen aan om alsnog wraak te nemen op Bolli, die dan ook gedood wordt. Gudrun verhuist nu uit het district naar elders en trouwt nog een vierde maal. Nadat zij ook die man verloren had en oud was geworden, vroegen haar zonen haar van welke man zij het meest had gehouden. Eerst ontweek zij het antwoord, maar uiteindelijk zei ze: "Het meest hield ik van hem, die ik het slechtst behandeld heb."

Een tweede verhaal speelt aan de Noordoost kust van IJsland in het Vatnsdal. Daar komt ene Hallfred vandaan, die een voortreffelijke dichter blijkt te zijn. Maar ook een onstuitbare minnaar. Hij wordt verliefd op een buurmeisje, Korfinna, maar wil nog niet met haar trouwen. Korfinna's vader vindt dat maar niets en huwelijkt Korfinna uit aan de oude Gris, een man, die nog in de keizerlijke garde in Constantinopel heeft gediend. Er ontstaat nu een heftige rivaliteit tussen Hallfred en Gris, die ermee eindigt, dat Hallfred naar Noorwegen vertrekt. Daar ontmoet hij Koning Olaf I Tryggvason.

De 'Heimskringla' verhaalt: "Op zekere dag wandelde Koning Olaf met zijn gevolg door de hoofdstraat van Trondheim toen ze een groep mannen tegenkwamen. De man aan het hoofd van de groep begroette de koning vriendelijk. De koning vroeg hoe hij heette en hij zei: "Hallfred". De koning vroeg of hij dichter was en hij antwoordde: "Ik kan gedichten maken". Toen zei de koning: "Ik ben er zeker van dat jij gedoopt wilt worden en daarna mijn man wilt zijn." Hallfred antwoordde: "Maar ik heb één voorwaarde om gedoopt te worden, namelijk, dat U, koning, mijn peetvader zult zijn. Ik wil door niemand anders gedoopt worden."

De koning zei: "Ik zal het doen." Toen werd Hallfred gedoopt en de koning hield hem vast tijdens het doopsel.

Daarop vroeg de koning Hallfred: "Wil jij nu mijn man zijn?"

Hallfred zei: "Vroeger was ik een dienaar van Prins Hakon. Nu wil ik niet in dienst komen van U of van een ander regeerder, tenzij U mij belooft, dat U mij niet zult ontslaan, wat er ook gebeuren mag."

De koning zei: "Ze hebben mij over jou verteld, dat jij niet zo verstandig en aardig in de omgang bent en ik vermoed, dat je wel eens iets zou kunnen uithalen, dat ik niet kan gedogen."

"Doodt mij dan", zei Hallfred.

De koning zei: "Jij bent een lastige dichter, maar je zult mijn man zijn."

Hallfred antwoordde: "Wat wilt U mij geven, heer Koning, wanneer u mij de naam 'Lastige Dichter' schenkt?"

De koning gaf hem een zwaard, maar wel eentje zonder schede, en zei: "Maak nu een gedicht over dit zwaard, waarbij het woord zwaard in elke regel voorkomt."

Daarom dichtte Hallfred:

*"Dit is het zwaard der zwaarden
dat mij nu zwaard-rijk maakt.
Bezwaard zal ik nu schijnen
aan dapp're zwaard-dragende krijgers.
Eerst had ik geen zwaard nodig,
nu ben ik drie zwaarden waard.
Maar bij een zwaard, sire,
hoort men wel een zwaard-huls te schenken"*

Toen gaf de koning hem ook nog een schede.

We danken aan de gedichten van Hallfred de informatie en de ware feiten, die over Koning Olaf Tryggvason worden verteld."

Maar inderdaad, vanwege zijn rauwe en tamelijk onhandelbare karakter, blijkt *Hallfred, de lastige dichter* niet aan het Noorse hof te handhaven. Hij maakt de nodige omzwervingen door Noorwegen en Zweden en is in het jaar 1000 terug op IJsland. Het duurt dan niet lang of hij zoekt Kolfinna weer op, terwijl haar man Gris niet thuis is. Hij spreekt haar aan op haar relatie met Gris en blijft bij haar slapen. Gris is intussen gealarmeerd en gaat de volgende ochtend achter Hallfred aan, toen die bij Kolfinna weg was gegaan. In het gevecht, dat ontstaat, doodt Hallfred de metgezel van Gris. Tijdens de winter maakt Hallfred nieuwe spotversen over Gris. Om beide redenen klaagt Gris Hallfred aan op de districtsvergadering. Op die vergadering doodt Kolfinna's broer de broer van Hallfred. Hallfred daagt Gris uit tot een tweegevecht. Maar in een droom verschijnt hem Koning Olaf van Noorwegen, die hem bezweert om geen tweegevecht te voeren. Het tweegevecht wordt afgeblazen, er wordt een rechtsregeling getroffen en Hallfred vertrekt opnieuw naar Noorwegen. Hij biedt de nieuwe heerser daar, Prins Eirik, zijn diensten aan, maar die moet niets van hem hebben. Nog een paar jaar reist Hallfred heen en weer. Tenslotte overlijdt hij op een terugreis naar IJsland.

Het derde verhaal speelt aan de Zuidwest-kust van IJsland in het laagland van de delta van de Marka-rivier. Daar woont in het jaar 1000 de ca. 70-jarige Njal, een wijze boer, die echter een nogal onstuimige echtgenote en zeer onstuimige zonen heeft. Echtgenote en zonen liggen vaak overhoop met andere boerenfamilies in de omgeving, waarbij elk jaar wel over en weer mensen gedood worden.

Levens zijn kennelijk niet veel waard. De daders lossen hun doodslag af door de familie van het slachtoffer geld te betalen (het zgn. weergeld). Wie een belangrijke boer om-brengt wordt vogelvrij verklaard en moet IJsland verlaten. Wie ondanks vogelvrijverklaring dan toch op IJsland blijft mag door de familie van het slachtoffer worden omgebracht. Aldus is ook de *Njals Saga* één grote op- en neer gaande reeks van familievetes, die telkens weer met een moord eindigen. Ze bereikt een voorlopig hoogtepunt in het jaar 996, wanneer de zonen van Njal een andere boer uit hun district, Thrain, om het leven brengen vanwege diens weigering om Njals zonen genoegdoening te bieden voor een nare situatie die eerder tussen hen was voorgevallen. Vader Njal is bedroefd over zoveel onstuimigheid van zijn zonen en neemt de zoon van de vermoorde Thrain, Hoskuld, als zijn eigen pleegkind aan.

Een paar jaar later begint een andere boer in het district, Mord, de zonen van Njal op te stoken tegen Hoskuld, die inmiddels een leidinggevende boer in het district was

geworden.

En op een kwade dag in het jaar 1011 wordt Hoskuld doodgeslagen door Mord en de zonen van Njal.

"De moord op Hoskuld was onderwerp van gesprek in alle delen van het land en lokte bittere commentaren uit.

Ook Hoskulds schoonvader, Flosi, hoorde ervan en hij was bedroefd en woedend tegelijk. Hij reed naar Ossaboer naar zijn dochter en Hoskulds weduwe, Hildigunn, die voor het huis was toen Flosi daar aankwam. Ze zei: "Welke vergoeding kan ik van U verwachten en welke hulp?"

Flosi antwoordde: "Ik zal de aanklacht voor een vervolging ondersteunen totdat jou volledig recht zal zijn gedaan volgens de wetten van ons land of ik zal proberen een overeenkomst te bereiken die in de ogen van goede mensen overeenkomt met onze eer."

Hildegunn zei: "Wanneer U gedood was zou Hoskuld hebben geantwoord met bloedwraak en hij zou vergelding hebben gezocht voor uw dood."

Flosi antwoordde: "Jij zit vol wraakzucht. Het is makkelijk te zien waar jij op uit bent."

Hildegunn haalde uit een kast de met bloed bevlekte mantel, die Hoskuld droeg toen hij vermoord werd, en hing die om Flosi's schouders, met de woorden: "Ik roep God en alle goede mannen op te getuigen dat ik U bij alle wonderen van Uw Christus en bij Uw mannelijkheid en Uw dapperheid smeek, om alle wonden te wreken, die Hoskuld op zijn lichaam heeft ontvangen, of anders voor alle mensen bekend te staan als een smerige ellendeling."

Flosi wierp de mantel naar haar terug en zei: "Je bent een echte duivelin. Jij wilt dat wij iets ondernemen dat ons allen in het verderf zal storten. De raadgevingen van vrouwen zijn koud."

Hoskulds schoonvader Flosi geeft de voorkeur aan een rechterlijke oplossing en de zaak wordt aangebracht op de Althing van dat jaar, waar een vredespoging tussen de families van Njal en van Thrain/Flosi/Hoskuld bijna lijkt te lukken maar op het laatste moment afketst op beledigingen en hatelikheden over en weer. Daarop besluit Flosi met zijn medestanders tot een definitieve afrekening met de familie Njal. Aan het begin van de winter trekken ze met een grote schare op naar Njals boerderij. Ze omsingelen de boerderij en schieten haar in brand. Njal en zijn hele familie komen in de vlammen om.

Het vierde verhaal speelt in het uiterste puntje van het Westelijke schiereiland van IJsland. Daar woont, onder de rook van de grote vulkaan Snaefellsness het boeren-echtpaar Thorodd en Thurid. Een twintigtal kilometers verderop woont Bjorn, die Thurid zo vaak met zijn bezoeken vereert, dat de mensen gaan zeggen, dat Bjorn en Thurid een verhouding hebben. Als er in het jaar 988 een kind wordt geboren op de boerderij van Thorodd en Thurid, Kjartan, fluistert heel de buurt, dat het kind niet van Thorodd, maar van Bjorn is. Thorodd kan dit alles niet zomaar over zijn kant laten gaan. Hij valt met zijn burens Bjorn aan. Die verweert zich manhaftig en doodt daarbij twee buurjongens van Thorodd. Bjorn wordt vogelvrij verklaard, moet het land verlaten en gaat op Vikingtochten. Na drie roemruchte jaren, waarin hij de naam Bjorn de Kampioen van Breidafjord verwierf, keert Bjorn zelfbewuster dan ooit in IJsland terug en scheidt op over zijn vaderschap van Kjartan. De toestand wordt ondragelijk voor Thorodd, die de halfbroer van zijn vrouw, Snorri de Priester inschakelt. Snorri weet in het jaar 996 Bjorn te bewegen definitief uit IJsland weg te gaan. Hij ging scheep en kwam terecht in noordoostelijke winden, die een groot deel van de zomer waaiden. "En lange tijd werd er niets meer van het schip gehoord", zo verhaalt ons de schrijver van de *Eyrbyggja Saga*.

Maar aan het einde van de saga zal Bjorn nog eens op mysterieuze wijze opduiken en dat zal aan het eind van dit boek opgehaald worden.

Ondanks het vertrek van Bjorn uit IJsland is de boerderij van Thorodd en Thurid geen duurzame rust gegund. In 1001 krijgen ze bezoek van een raadselachtige vrouw, Thorgunna, die korte tijd later sterft. Op haar sterfbed heeft ze als laatste wil gegeven, dat haar beddegoed tot as verbrand moest worden "want het zal niemand veel goeds brengen". Maar Thurid trok zich van die laatste wens niets aan en verbrandde het beddegoed niet.

Daarmee wordt de boerderij van Thorodd en Thurid echter het mikpunt van een huiveringwekkende reeks spooktaferelen. Er verschijnt een halve maan op de gelambri-zeerde muur, een rob waart door het huis, diverse knechten en burens sterven een onverklaarbare dood en ook Thorodd komt niet meer terug van een vispartij.

"Toen dat nieuws Froddrivier bereikte, nodigden Kjartan en Thurid hun burens uit op een dagenlange begrafenisplechtigheid. Daar werd ook het Kerstbier gedronken.

Op de eerste avond van de begrafenisplechtigheid, toen alle gasten gezeten waren, verschenen Thorodd en zijn makkers, doorweekt tot op het bot, in de kamer. Iedereen verwelkomde Thorodd en zijn mannen en ze zagen hierin een gunstig teken, want in die dagen geloofde men, dat verdrinken mensen goed ontvangen werden door de zeegodin Ran, wanneer ze op hun eigen begrafenisplechtigheid kwamen.

Thorodd en zijn makkers wandelden door de hoofdkamer, waar twee deuren in zaten, en toen naar de woonkamer. Ze gingen voorbij aan de begroeting die hun ten deel viel en gingen bij het vuur zitten. De mensen liepen weg uit de woonkamer, maar Thorodd en zijn makkers bleven er tot het vuur begon te doven. Toen gingen ook zij weg.

Dit herhaalde zich zolang de begrafenisplechtigheid duurde.

Iedere avond kwamen de verdrinken mannen naar het vuur. Het gaf de mensen op de plechtigheid gesprekstof te over, maar sommigen dachten dat het zou ophouden zodra de plechtigheid voorbij was."

Het houdt echter niet op, er verschijnt ook nog een harige staart en opnieuw vallen er vele doden onder de knechten van de boerderij terwijl de overigen vluchten. Thurid wendt zich nu tot haar halfbroer Snorri de Priester. Die adviseert haar om toch eindelijk maar eens het beddegoed van Thorgunna te verbranden. Dat gebeurt, de spoken worden via een rechtspraak aan de deur de wacht aangezegd, Snorri brengt wijwater en gewijde relikwieën naar elk hoek van het huis en leest de Mis. Daarna zijn er nooit meer spookverschijningen geweest, Thurid knapte weer op en Kjartan bleef nog jaren gelukkig boeren.

Met al dit soort verhalen hebben de IJslandse saga's ons een beeld gegeven van het leven van doorsnee mensen, van hun gewoonten en doen en laten rond het jaar 1000 met een scherpte, die nergens elders in de Westerse wereld wordt teruggevonden. Tot op de dag van heden is het gruwelijke verhaal uit de Njals saga verplichte literatuur op alle scholen van IJsland.

Wat ons het meest opvalt is, hoe weinig de bekering tot het Christendom de mensen veranderd heeft. Ze blijven doorgaan men hun gebruikelijke bloedwraak en hun bijgelovigheid.

Nochtans is IJsland een hoogtepunt op onze millennium-reis! Met recht is Reykjavik in het jaar 2000 een van de culturele steden van Europa!

LONDEN

leven met een oorlogsdreiging

Op onze reis door het jaar 1000 vergeten we uiteraard de Britse eilanden niet. Zowel Groot-Brittannië als Ierland zuchten in het jaar 1000 al een paar eeuwen onder de verwoestende invallen van de Vikingen. Die hebben een zware slag toegebracht aan de Christelijke beschavingen, die daar enkele eeuwen tevoren nog hadden gebloeid. Gedurende de 9e en de 10e eeuw hebben de Vikingen zich eerst moordend en plunderend op Groot-Brittannië en Ierland gestort en er daarna kolonies gesticht. De Vikingen, die er metterwoon neerstreken vermengden zich vaak door huwelijken met de plaatselijke bevolking en namen ook het Christelijk geloof aan. Maar de politieke stabiliteit is ver te zoeken.

In Ierland en met name in Dublin vallen we in het jaar 1000 midden in een burgeroorlog. In 976 heeft ene Brian Boru, zoon van de koning van Munster, in dat gebied de macht in handen genomen, nadat zijn broer vermoord was. Rond 980 heeft hij zowel Munster als Limerick onderworpen en tot één krachtige staat verenigd. Hij sluit een bondgenootschap met de machthebbers in Waterford en stuurt zijn legers naar Connaught en Leinster, waarbij hij op groot verzet stuit van een andere machtige Ier, Michael Sechnaill. Uiteindelijk wordt in het jaar 997 in het plaatsje Clonfert Ierland in tweeën gedeeld, waarbij Brian Boru onder andere het oppergezag over Dublin en Leinster krijgt. In de jaren 999/1000 komen de Ierse Vikingen van Dublin en Leinster nog in opstand tegen Brian Boru, maar deze slaat hard terug. In Dublin wordt de stad geplunderd en de vesting in brand gestoken. De koning van Leinster wordt daarbij krijgsgevangen gemaakt en die van Dublin moet zich onderwerpen.

Vanaf dat moment zal Brian Boru zich zetten aan zijn grote project om 'Keizer van Ierland' te worden. Tot dan toe had hij zich weinig aan het Christendom gelegen laten liggen - hij had zelfs kerken ontwijfd en monniken vermoord - maar in het jaar 1005 zal hij zich laten overtuigen, dat hij de zegen van de kerk niet kan ontberen. Hij gaat dan naar het centrum van het Ierse Christendom, Armagh, om er een week te verblijven en 20 ons goud te offeren.

Maar zijn pretenties vinden veel verzet in Ierland, waar de provinciale bewindhebbers tesamen met Vikingen, hem weerstand bieden. Uiteindelijk zal het tot een uitermate bloedige veldslag komen in 1014 in Clontarf. De Ierse Vikingen en hun Scandinavische bondgenoten worden verslagen door de troepen van Brian Boru, maar Brian zelf moet er het leven laten.

Als we Ierland in het jaar 1000 een te turbulente reisbestemming vinden, dan zouden we ook naar Engeland kunnen gaan. Want daar beleeft men in het jaar 1000 net even een rustig jaartje in een tijd van grote beroeringen.

Een voor de hand liggend reisdoel is hier: Londen, dat al gesticht is door de Romeinen. De stad heeft het nodige te verduren gehad van de Denen, die haar in 851 geplunderd

en verwoest hebben en er ook daarna nog weer ettelijke malen zijn teruggeweest. In het jaar 1000 is Londen nog niet veel groter dan het gebied tussen de St. Pauls en de Tower. Van de vestiging van het regeringscentrum in Westminster zijn we dan nog een halve eeuw verwijderd. Londen is ook in het jaar 1000 nog niet echt een hoofdstad, want de koning heeft geen vaste residentie. Het koninklijk hof is een circus, dat jaarlijks rondtrekt.

Londen is veeleer een handelsstad. Er komen kooplui uit Luik, Hoeij en Nijvel om laken te kopen en uit Rouen om wijn te verkopen. Er zetelt zelfs een speciale rechtbank (housing) die wekelijks zitting houdt om de geschillen tussen autochtone en vreemde handelaren te beslechten. En er is een reglement dat voorziet, dat Vlamingen, Denen en Noren slechts één jaar in de stad mogen verblijven.

Naast London telt Engeland nog tientallen andere steden als Bath, Lincoln, Oxford en Warwick, maar 90% van de Engelse bevolking van ca. 1 miljoen zielen in het jaar 1000, leeft nog op het platteland. De Engelse boeren houden schapen, zodat Engeland veel wol van een hoge kwaliteit kan exporteren. Verder houden ze runderen, pluimvee en varkens en omdat de jacht nog vrij is, zal er vaak vlees op tafel hebben gestaan. De kroesen worden gevuld met bier, wijn en 'mee', een superzoete alcoholische drank die een kick bezorgt en gemaakt wordt van het fijngestampte residu van honingraten.

Maar laten we het leven van het jaar 1000 niet te rooskleurig voorstellen. Honger en dorst liggen altijd op de loer. Ongemak, ziekte en dood zijn de dagelijkse ervaringen van de Engelsen. Het leven van de mensen is kort. De meesten sterven voor hun veertigste. Dokters zijn er niet of vermogen er weinig tegen.

Engeland is een land, dat rond het jaar 1000 in een merkwaardig halfslachtige positie verkeert. Enerzijds heerst er economische voorspoed, zijn er stabiele politieke structuren en gaat er elan uit van het kloosterleven.

Anderzijds zijn er de invallen van de Vikingen, die het land uitmergelen. 'The best of times in some ways, the worst of times as well'.

Nadat in 954 de Denen verslagen waren en de Engelse koning het gezag had herkregen over heel Engeland, was het land rap uit het dal van de IJzeren Eeuw naar boven gekropen, met name onder het heilzame bewind van Koning Edgar de Vreedzame (959-975). Die heeft tal van bestuurlijke hervormingen doorgevoerd, zoals de invoering van één centraal muntstelsel. Bovendien heeft hij de heilige Dunstan teruggeroepen om de kloosters te hervormen, naar het model van de abdijen van Cluny en Gorze. Door hem en door andere grote hervormers als Oswald, Æthelwold en Wulfstan hebben de kloosters een grote wereldlijke macht gekregen. Rond het jaar 1000 zijn er 30 kloosters in Engeland, waaraan ook belangrijke scholen verbonden zijn - het enige onderwijs in Engeland.

Maar bij de dood van Edgar is het meteen weer mis gegaan. Het Angelsaksische koningschap kent geen troonopvolging door eerstgeboorteschap. Alle kinderen van de koning zijn troonwaardig en uit hun midden zoekt het hof degene uit, die het meest geschikt is voor het koningschap.

De aanvankelijke verkiezing van Edgars oudste (bastaard)zoon Edward wekte evenwel spoedig verzet op. En toen Edward in 978 werd vermoord, kon diens jongere

stief/halfbroer Æthelred aantreden. Boze tongen beweerden, dat koningin-moeder Ælfhryth achter dit gebeuren zat, maar opgehelderd werd het nooit omdat de kerk deze moord met de mantel der liefde bedekte. Edward toch was de kerk vijandig gezind geweest terwijl juist Ælfhryth de kerk een goed hart toedroeg.

Omdat velen de kring rond Æthelred ervan verdachten de hand te hebben gehad in de dood van Edward, stuitte hij aan het begin van zijn regeringsperiode op veel wantrouwen en ontrouw, wat zijn gezag sterk ondermijnde. Kort daarop kreeg hij met een nog geduchtere tegenstander te maken: de Vikingen.

De Deense koning Harald Blauwbaard had namelijk in 980 de verdeeldheid om de Engelse troonopvolging aangegrepen om de Vikingtochten naar Engeland te hervatten. Southampton en Chester in 980, Devon en Cornwall in 981, Dorset, Portland en London in 982 moesten het ontgelden. De Vikingen waren uit op goud, zilver en makkelijk versleebare buit, maar ook op slaven.

Na 982 was de Deense furie weer even wat geluwd, doch in 988 kwamen de Denen heviger dan ooit terug. Nu in opdracht van de nieuwe Deens koning Sven Gaffelbaard, die bij zijn kroning in 986 gezworen had om de Engelse koning Æthelred te zullen doden.

In 988 hield hij huis in Somerset en Devon en in 991 verscheen zijn bondgenoot, de Noorse aanvoerder Olaf Tryggvason met een vloot van 93 schepen met wel 3000 tot 5000 man aan boord voor de kust van Essex, waar het tot een fameus treffen komt, de slag bij Maldon.

Een onbekend dichter heeft de weinig succesvolle, maar heldhaftige tegenstand van de Engelsen opgetekend.

De bode van de Vikingen riep:

"Ik ben gezonden door de sneltoeslaande zeelieden om u te zeggen, dat U terwille van uw veiligheid hen ringen en armbanden moet geven.

Het is beter voor u, dat u onze aanval meteen voorkomt door een schatting te betalen, dan dat we in een bitter gevecht raken.

We hoeven elkaar niet te ontmoeten wanneer u aan onze eisen tegemoetkomt.

We sluiten vrede in ruil voor een schatting van goud.

Bekwaam hoofdman hier, als u deze koers vaart en het losgeld voor uw volk wilt betalen, aan de Vikingen geeft, wat hen goed dunkt en onze vrede koopt op onze prijs, dan zullen we met die schatting terugkeren naar onze schepen, met vloed uitvaren en u voor onze vrienden houden."

Vervuld van woede formuleerde Graaf Brythnoth zijn weerwoord, terwijl hij zijn schild hief en zijn ranke essen speer zwaaide.

"Hoor je, zeeman, wat dit volk zegt? De enige schatting, die je van ons krijgt, zal bestaan uit speren, die in gif zijn gedoopt en zwaarden, die nog van onze voorouders zijn. Zo'n krachtige verdediging, waar jullie niet doorheen komen. Wordvoerder van schurken, vertel dit maar aan je achterban; breng jouw volk maar een bitterder verhaal: hier staat, temidden van zijn mannen, niet de geringste onder de graven, die beloofd heeft om te zullen vechten ter verdediging van Engeland, het land van koning Æthelred, mijn leenheer, zijn grond en zijn volk. In deze strijd zullen de heidenen vallen.

Het zou jammer zijn voor de moeite als jullie met ons zilver weg zouden komen zonder dat we erom gevochten hebben. Jullie zijn van verre en hebben een lange weg afgelegd om hier te komen. Maar het

Engelse zilver krijg je niet zo zachtjes. Eer we jullie schatting betalen zullen eerst ijzer en snijkant voor arbiters spelen in een harde krijgsbeproeving."

Het komt tot een treffen, waarin de Graaf wordt gedood, de Engelsen worden verslagen en er toch nog een hoge schatting van 10.000 pond zilver betaald moest worden.

Men wordt getroffen door de kennelijke machteloosheid van de Engelse koning om aan deze telkens weer optredende 'raids' paal en perk te stellen. Koning Æthelred had geen leger tot zijn beschikking en dus moesten de plaatselijke bevelhebbers maar met eigen manschappen de visiterende Vikingen zien af te houden. Een situatie die overigens niet anders was in het Duitse Rijk en in Frankrijk, waar ook geen nationale defensie bestond.

Na de zeer frustrerende nederlaag bij Maldon heeft Koning Æthelred tegen betaling een akkoord met de Vikingen gesloten dat die geen handelsschepen meer zouden aanvallen in de Engelse estuaria. Toen dat toch gebeurde vormde hij in 992 een vloot om de Vikingen af te houden, maar die leed een smadelijke nederlaag.

De overvallen werden een nationaal trauma, vooral voor de bevolking aan de kust. In 993 werden Humbria en Northumbria door de Vikingen geplunderd en in 994 viel een verenigde strijdmacht van de Noorse top-Viking Olaf Tryggvason en de Deense Koning Sven Gaffelbaard Londen aan. De Londenaren hielden stand, maar vervolgens werden wel de ommelanden leeggeroofd totdat de Vikingen uiteindelijk met een schatting van □ 16.000 verdwenen. Opnieuw heeft Koning Æthelred, staande voor de beslissing 'to fight or to pay' voor het laatste gekozen. En deze lijn zal hij ook de volgende jaren blijven volgen.

Om de schattingen aan de Vikingen te kunnen voldoen legde koning Æethelred de Engelsen een speciale belasting op, het Danegeld.

Overigens zal Æethelred die beslissing - to fight or to pay - niet puur alleen hebben genomen. Zoals veel van zijn collega's houdt hij er een soort Raad van State op na, in Engeland 'witan' genaamd, bestaande uit zijn belangrijkste vazallen, abten en bisschoppen. Oorkonden tekent hij met "Ik en wij allen".

En het zou best kunnen zijn, dat koning Æthelred en zijn adviseurs ook uit eigenbelang kozen voor 'betalen' in plaats van voor 'vechten'. De koning heeft de Viking-raids van zijn dagen wellicht niet meteen als een bedreiging voor zijn troon aangezien en kan hebben ingeschat, dat het nog slechter zou zijn voor zijn prestige om rondweg een nederlaag tegen de Vikingen te moeten lijden. De vertegenwoordigers uit landstreken, waar de Vikingen niet vaak op bezoek kwamen, zoals het gebied rond de Mercy, waren wellicht niet van zins om bij te dragen aan een nationaal leger. En zelfs in de landsdelen, waar de Vikingen wel regelmatig opdoken, waren het toch vooral de kuststreken, die het moesten ontgelden en moet de overige bevolking hebben ingeschat, dat ze meestal wel de dans zou kunnen ontspringen. Berekend is, dat het op de been brengen van een beetje nationale legermacht al gauw □ 50.000 - □ 60.000 gekost zou hebben en dat was toch nog fors meer dan de Danegeld bedragen van tussen de □ 10.000 en de □ 48.000 die ons gerapporteerd worden. Een enkele boze tong beweert ook, dat sommige

raadgevers van de koning zelf van het betalen van Danegeld geprofitteerd kunnen hebben, doordat degenen, die de belasting niet konden betalen voor de financiering ervan gedwongen waren hun landerijen te verkopen, die zij aldus voor een zacht prijsje konden overnemen.

Behalve dat kan Koning Æthelred ook nog andere strategische kaarten hebben gespeeld. De betaling van Danegeld aan Olaf Tryggvason in 994 om een einde te maken aan zijn belegering van Londen en de plundering van de omgeving van Londen vormde onderdeel van een breder project, waarin Olaf zich liet bekeren tot het Christendom en beloofde niet meer in Engeland te zullen terugkomen. Op die manier kon Olaf worden losgeweekt van de Deense koning Sven Gaffelbaard met de intentie dat Olaf terug zou keren naar Noorwegen en daar dan een nagel aan de doodskist kon worden voor Sven Gaffelbaard.

Als dat allemaal zo berekend was heeft het keurig gewerkt tot het jaar 1000, toen de slag bij Rügen een wreed einde aan het concept gemaakt heeft. De zegevierende Deense Koning Sven Gaffelbaard krijgt daar dan de handen vrij en zal zich in de volgende jaren met nog grotere hevigheid op Engeland storten. In 1001 is hij terug op Viking-tocht in Zuid-Engeland (Somerset en Devon), waar men hem er pas na de betaling van $\square$ 24.000 Danegeld weer uitkrijgt. Dit zal in 1002 tot een furieuze tegenactie van Æthelred leiden, waarbij alle Denen, die in Zuid-Engeland leefden, worden omgebracht (de moordpartij van St. Brice). Ook een zus van de Deense koning Sven Gaffelbaard, Gunnhild, behoort tot de slachtoffers. Dat bloedbad drijft de Deense Koning tot nog felle aanvallen op Engeland die uiteindelijk leiden tot de val van Koning Æthelred in 1015, waarna de Deense koning Knut heel Engeland onderwerpt en in een unie met Denemarken brengt.

Koning Æthelred is altijd in de Engelse geschiedenisboekjes blijven voortleven onder de bijnaam: the "Unready"/de slecht-beradene, omdat hij zo uitermate zwak reageerde op de brutaliteit van de Vikingen.

Toch is het niet ondenkbaar, dat rond het jaar 1000 de Engelsen juist positief tegen Æthelred aangekeken hebben. Het land is meer verenigd dan ooit en Engeland is beschaafder en welvarender dan de rest van Noord-Europa. Æthelred doet veel om het voorspoedige koninkrijk, dat hij geërfd heeft, te integreren. In een wet van 997 verdeelde hij het land in graafschappen (shires) en stelde iedere shire onder het bewind van een baljuw (reeve). De twaalf leidende magnaten in elke lokale gemeenschap moeten zweren dat zij geen onschuldige zullen beschuldigen. Æthelred toont zich bedreven in de vredeskunst. Zijn pech is dat hij koning is van een rijk en gemakzuchtig koninkrijk in een tijd dat er net weer nieuwe golven Vikingtochten aankwamen.

Tijdens de sombere dagen rond het jaar 1000 draait Engeland net zo flegmatiek door als het later tijdens de Blitzkrieg van 1940 zal doen.

Koning Æthelred's kanselarij blijft oorkondes afgeven. De muntbedrijven in Londen, York, Winchester en Lincoln draaien op volle toeren om munten aan te maken voor de betaling van het Danegeld.

Het Engelse muntstelsel is het meest ontwikkelde van West-Europa. De Engelse munten hebben slechts een beperkte geldingsduur - 2 tot 3 jaar. Als die voorbij is kan

men ze laten hermunten en krijgt men voor elke 10 munten er maar 8 of 9 terug. Het verschil is dan belasting.

De muntmeester is dus tevens een belastinggaarder.

De standaardmunt is de Engelse penny. Ze is voor 92,5% puur zilver en is veelal gemaakt van zilver van het Duitse Goslar. Een bewijs, dat Engeland over een positieve handelsbalans beschikt.

Ook de literatuur bloeit in het Engeland van het jaar 1000 als nergens elders in West-Europa. De grootste literatoren uit West-Europa van rond het jaar 1000 komen uit Engeland: Ælfric en Wulfstan. Zij schrijven, zoals de meeste schrijvers in West-Europa in het Latijn, maar soms ook in het Engels.

Ælfric (955-1020), de abt van Eynsham, is bijgenaamd 'de Grammaticus' vanwege een Latijnse spraakkunst die hij heeft geschreven. Zijn nagelaten werk omvat verder: drie reeksen van elk veertig preken (the Catholic Homilies), een verhandeling over de wetenschap, pastorale brieven en heiligenlevens. Ælfric, die met helderheid en schoonheid schrijft, is ook een hartstochtelijk pedagoog, zoals men kan zien aan zijn beroemd geworden boek Colloquium, een handboek voor de conversatie om het Latijn te leren aan de Angelsaksische jeugd. Zijn zuur-zoete geschriften geven een goed inzicht in het dagelijkse leven van de Engelsen in het jaar 1000.

Een conversatie begint als volgt:

"Op, mijn broer, het is tijd om op te staan en de handen te wassen en om daarna naar de kerk te gaan en zoals gebruikelijk aan het gebed deel te nemen."

De jonge monnik staat op, kleedt zich haastig aan en gaat het nachtgetijde zingen; anderen blijven in bed. Tot hen wordt gezegd:

"Waarom ben je deze nacht niet met jouw kameraden naar het officie van de nacht gekomen?"

"Ik heb de klok niet gehoord, vader."

"Waarom heb je niet aan een kameraad gevraagd om je te wekken wanneer de klok luidt?"

"Ik heb dat gedaan, maar hij heeft het vergeten."

De andere belangrijke schrijver in het jaar 1000 is Wulfstan, die dan bisschop van London is (996-1002) en tevens tot de vertrouwelingen van de koning behoort. Hij wekt de moed van zijn stadgenoten op om de Denen weerstand te bieden. Wulfstan schrijft het boek Rectitudines, waarin hij de rechten en plichten schetst, die de heer- en knechtverhouding regelen en een tractaat over de 'beginselen van het regeren', waarin hij de 8 peilers van een juist gedrag aangeeft: waarheid, geduld, gulheid, takt, gestrengheid, weldadigheid, matiging en gerechtigheid. Ook is van Wulfstan een reeks in het Engels geschreven preken overgebleven. Tenslotte zal hij een beschrijving van de verwoesting van het land door de Deense aanvallen publiceren (Sermo Lupi ad Anglos).

Afgezien van deze toppers in de Engelse literatuur was er in West-Europa op literair gebied rond het jaar 1000 nog niet veel te beleven. De Europese literatuur kent maar een beperkt aantal genres. Het meest rijkelijk vloeien nog de historische annalen, de kronieken, de 'handelingen' en de levens van heiligen. Bij de kronieken denken we aan de Anglosaxon Chronicle, de Chroniek van Adam van Bremen, van Adhémar de Chabannes, van Thietmar van Merseburg, van onze eigen Alpertus van Metz. Veel van onze historische kennis danken wij aan deze kroniekschrijvers, die meestal geestelijken

waren. Dezelfde personen beoefenden ook de twee andere genres: de 'gesta' (daden van belangrijke personen), zoals de Gesta Karoli, en de 'vita' (heiligenlevens) zoals de Vita Sancti Lamberti, de Vita Adalberennis II Metzensis, die dikwijls waren gewijd aan heilige bisschoppen. Met de kronieken vormen zij de belangrijkste eigentijdse informatiebronnen over het jaar 1000.

In de volkstaal wordt er in het jaar 1000 in West-Europa nog maar zeer zelden geschreven. Overigens was Engeland ook hierin voorop gaan lopen - al sinds de 7e of 8ste eeuw werd er in het Oud-Engels geschreven, zoals blijkt uit de Beowulf en de vertalingen van Latijnse teksten door Koning Alfred en de Heilige Æthelwold. Maar uit de tijd rond het jaar 1000 is er niet veel meer overgebleven dan dat relaas over de Slag bij Maldon en enkele werkjes van Ælfric en Wulfstan.

Elders in Europa is er enige Keltische literatuur van matig allooi. In Rusland worden in de 10e eeuw de eerste heroïsche folksongs, de bylina, gedicht.

De barbaarse cantilenae schijnen al wijdverbreid te zijn geweest - die monden later uit in epische gedichten.

De Noordse hofdichters, de 'skalden', maken rond het jaar 1000 furore met hun 'drapa's', zoals we dat al zagen bij Hallfred, de lastige dichter.

Het oud Hoogduits zal pas ca. 1015 doorbreken, wanneer Notker Labeo van St. Gallen grote klassiekers als Aristoteles, Boethius, Capella, Vergilius, Terentius en Gregorius de Grote gaat vertalen.

En het zal nog tot ca. 1040 duren eer de eerste handschriften in het oud-Frans verschijnen: 'Vies' van St. Léger en St. Alexis en een 'Passion de Sainte Eulalie'. Op de eerste dichter in het Nederlands moeten we in het jaar 1000 nog bijna twee eeuwen wachten!

KIEW

of de verdeling van Oost-Europa in invloedssferen

Uiteraard moeten we op onze reis door het jaar 1000 ook Midden- en Oost-Europa aandoen. Net als voor Noord-Europa geldt voor Midden- en Oost-Europa, dat het jaar 1000 een mijlpaal vormt voor de overgang van het heidendom naar het Christendom. Tegelijkertijd betekent die overgang voor de betreffende landen de geboorte van de eigen natie in staatkundige zin.

Beginnen we in Praag, de hoofdstad van Bohemen, het eerste Slavische gebied, dat de Duitse Keizer Otto I in 950 tot vazal heeft weten te maken. Spoedig daarop heeft hertog Boleslav I zich tot het Christendom bekeerd en in zijn kielzog is Bohemen het eerste midden-Europese land, dat het Christendom heeft aangenomen. Praag is in het jaar 1000 een van de belangrijkste steden van Europa. Er wordt ook een zeer drukke slavenmarkt gehouden en de stad heeft zojuist de grootste heilige van Europa van om en nabij het jaar 1000 voortgebracht: de Heilige Adalbert.

Deze Adalbert was in 983 op nog geen 30-jarige leeftijd tot bisschop van Praag benoemd. De jonge bisschop riep snel weerstanden op door zijn predikaties ten gunste van de monogamie en het houden van de feestdagen en tegen het verhandelen van Christenen als slaven. Bovendien kwam Adalbert uit een adellijk geslacht, dat der Slavniks uit Libice, die de aartsrivalen waren van het geslacht van de Premysliden, waaruit de hertogen van Bohemen afkomstig waren. En hij onderhield warme contacten met de Duitsers - Praag viel onder het aartsbisdom Mainz - terwijl hertog Boleslav II (967-999) nu juist een onafhankelijker koers aan het varen was en Bohemen graag tot een zelfstandige staat wilde maken.

Door dat alles zat de bisschopsmijter Adalbert niet lekker hij heeft hem tweemaal afgezet om een monnikenleven te gaan leiden. In 994/995 vertoefde hij in Rome waar een grote vriendschap ontstond met de jonge Duitse Keizer Otto III. In 997 wordt Adalbert op zijn eigen verzoek door de Paus uitgezonden naar de missie onder de Pruisen, wat hij prompt met de dood moet bekopen. Al in 999 wordt Adalbert heilig verklaard. De Poolse Hertog Boleslav koopt het stoffelijk overschot van Adalbert van de Pruisen los voor zijn gewicht in goud en laat het naar zijn hoofdstad Gniezno komen, waar Keizer Otto III in het jaar 1000 aan zijn graf komt bidden.

Tezelfdertijd woedt er dan in Bohemen een interne strijd om de opvolging van de in 999 gestorven Boleslav II. Het land verzwakt daardoor zo, dat het in 1004 door Polen kan worden onderworpen.

Zit Bohemen dus in het jaar 1000 in neergaande lijn, Polen gaat in dit jaar juist steeds meer in opgaande lijn. Ook de Poolse hertog had zich al jaren eerder, in 966, tot het Christendom bekeerd, nadat hij de dochter van hertog Boleslav van Bohemen had gehuwd. Maar in het hele weidse gebied ten Oosten van de Elbe zijn de verhoudingen

nog erg instabiel. Vele niet-bekeerde stammen vallen geregeld Duitse gebieden binnen en op hun beurt proberen de Duitsers er te missioneren vanuit de bisschopsstad Magdenburg en hand-in-hand daarmee het keizerlijke gezag oostwaarts uit te breiden. Temidden van al die instabiliteit is in 992 de christelijke hertog Boleslaf I Chobry (992-1025) van Gniezno aan de macht gekomen. Boleslaf is een sterke, medogenloze en machtige heerser, die een moeizaam worstelend vorstendom heeft geërfd en het zal ombouwen tot een voorspoedige natie. Hij heeft Pommeren veroverd, het gebied langs de Oostzee dat bevolkt wordt door heidense volkeren als de Liutizen, de Obodriten, de Pruisen en de Vikingen. Daarna is hij in het zuiden Krakau en delen van Bohemen gaan inpalmen, zodat hij uiteindelijk een land regeert, dat zich uitstrekt van de Oostzee tot de Karpaten en van de Elbe tot de Bug. Op het noordelijke front heeft hij verzoening met de Denen nagestreefd, o.a. door de zuster van Koning Sven, Tyri, te trouwen, wat, zoals we zagen, mislukte. Als in het jaar 1000 Boleslaf Chobry hoort, dat Keizer Otto een bedevaart wil maken naar het graf van zijn vriend de Heilige Adalbert, nodigt hij de Keizer uitdrukkelijk bij zich uit en pakt dagenlang uit met stevige banketten, waarop zijn party in prachtige gewaden verschijnt. Hij is er duidelijk op uit om de Duitse Keizer te tonen hoe geciviliseerd hij is.

Boleslaf zou graag de koningskroon ontvangen, terwijl Otto op zijn beurt graag enkele relikwieën van Adalbert wil meenemen. Ook wordt er overlegd over andere zaken, zoals een mogelijk huwelijk van Boleslafs zoon met een nicht van Otto III. Uiteindelijk wordt de 'Akte van Gniezno' opgemaakt, waarbij Polen een zelfstandig koninkrijk wordt en een volwaardige kerkprovincie onder de Aartsbisschop van Gniezno. Dat leidt ertoe, dat Polen wordt onttrokken aan de jurisdictie van de Duitse kerk, zeer tot ongenoegen van de Duitse prelaten.

De Akte van Gniezno van het jaar 1000 wordt wel gezien als de stichtingsbrief van Polen, hoewel Poolse nationalistes liever als stichtingsdatum het jaar 1025 aanhouden, toen Boleslaf zichzelf de kroon op het hoofd zette!

Kort na het overlijden van Keizer Otto III in 1002 zal Boleslaf zijn houding van trouwe vazal laten varen en Bohemen en de Mark Meissen inpalmen. Daarmee zal hij in een diep en jarenlang conflict raken met Otto III's opvolger, Hendrik II.

Ook voor de Hongaren is het jaar 1000/1001 een gedenkwaardig jaar.

De Hongaren of ook wel de Magyaren genaamd waren de afgelopen eeuw net zo'n berucht volk van invallers geweest als de Vikingen.

Rond 900 waren deze krijgshaftige nomaden uit de huidige Oekraïne naar Midden-Europa gekomen. Spoedig bleek, dat ze als strijders de Beieren, de Slaven en de Italianen verre overtroffen. Ze trokken met wel 40.000 paarden tegelijk ten strijde, die ze met groot vakmanschap gecoördineerd naar hun doel leidden. Ze bestonden het heel Europa onveilig te maken met gruwelijke terreuracties in Saksen en Beieren, in Frankrijk, in Italië en tot aan Constantinopel toe.

Ze waren met zovelen, dat ze het zich konden veroorloven dat het ene deel van hun volk Duitsland plunderde, het andere deel tezelfdertijd Italië afschuidde en weer een ander deel de Balkan. De Byzantijnse keizer en Duitse en Italiaanse vorsten zijn tijdenlang gedwongen geweest hen een jaarlijkse schatting te betalen. 'De sagittis Hungarorum libera nos Domine' (Van de Hongaarse pijlen, bevrijd ons Heer) bad men overal in Europa. Maar toen de Hongaren zich in 954 tot in de Zuidelijke Nederlanden toe waagden werden ze op terugtocht op 9 augustus 955 op het Lechveld bij Augsburg

definitief verslagen door Keizer Otto I. In deze gruwelijke slag werden tienduizenden Hongaren krijgsgevangen gemaakt, verminkt, gezeseld en tenslotte levend begraven. Slechts 7 hunner mochten met afgesneden oren en neuzen terugkeren naar Hongarije om daar het verhaal van de slag te vertellen.

Kort daarop leden de Hongaren een tweede nederlaag tegen de Russen. Daarna hebben ze in het huidige Hongarije vaste woonplaats gekozen en liet hun leider, Prins Geza (972-997), zich dopen. Aangemoedigd door Adalbert van Praag en met steun vanuit Beieren werd de missionering van de Hongaren ter hand genomen. Ook kroonprins Stephanus liet zich dopen, trouwde een Beierse prinses en nam, 22 jaar oud, na het overlijden van zijn vader in 997, de heerschappij over. Meteen kreeg hij te maken met een opstand van zijn oom Koppány, die volgens oud-Hongaarse regels méér recht meende te hebben op de opvolging. Via een korte burgeroorlog, waarin Stephanus hulp kreeg vanuit Beieren, werd Koppány verslagen, gedood en gevierendeeld, waarna Stephanus onbetwist meester was van het land. Stephanus zet zich vervolgens aan de versterking van het bestuur en het christendom in zijn land. Hij ontmantelt de oude stammenstructuren en beknot de macht van de plaatselijke opperhoofden door instelling van een Raad van Rijksgrotten, die boven het volk, de boeren en de adel staat. Uit het buitenland haalt hij priesters om zijn volk tot het Christendom te bekeren. Elke tien dorpen moeten een kerk bouwen en een priester onderhouden. Verzet tegen zijn wetten bestrijdt hij met galg en zwaard.

Net zoals Boleslaf Chobry in Polen begeert ook Stephanus voor zichzelf de koningskroon en voor Hongarije een zelfstandig kerkstatuut. En net als ten aanzien van Polen past het in de 'Ostpolitik' van Keizer Otto III en Paus Silvester II om daaraan tegemoet te komen.

Zodat wij rond het einde van het jaar 1000 in Hongarije getuige kunnen zijn van de koningskroning van Stephanus. Over het hoe en wanneer van de koningskroning is de nodige legendevorming ontstaan en is weinig met zekerheid bekend. Zelfs de befaamde Stephaanskroon, die bewaard wordt in het nationaal Museum van Boedapest en het symbool is van het onafhankelijke Hongarije, heeft vermoedelijk weinig gemeen met de kroon, die Paus Silvester volgens tijdgenoten naar Hongarije zou hebben gezonden.

Zeker is wel, dat Hongarije door deze kerkelijke besluiten vanaf het jaar 1001 ophoudt missioneringsgebied te zijn. Het is voortaan een zelfstandige kerkprovincie onder leiding van de Aartsbisschop van Esztergom. Met behulp van leerlingen van de H. Adalbert en Westeuropeanen zoals abt Odilo van Cluny wordt ook een kloosterwezen opgezet.

De beslissingen van Geza en Stephanus om het doopsel, de koninklijke zalving en de kerkelijke ordening te ontvangen vanwege de Duitse Keizer en de Paus van Rome, betekenen niet, dat Hongarije meteen breekt met Byzantium, van waaruit eerder al missionarissen onder de Hongaren waren gaan werken. Koning Stephanus zal straks zelfs de bondgenoot zijn van de Byzantijnse keizer tegen de Bulgaren. Maar wél blijken deze beslissingen, achteraf gezien, Hongarije definitief binnen de culturele sfeer van West-Europa te hebben gebracht, zodanig dat het Hongaarse taalgebied nog heden ten dage de grenslijn vormt tussen de Latijnse en de Orthodoxe Christenheid, tussen de gotische architectuur en de ui-torens. Ook later zullen het protestantisme en de modernisering die daarmee verbonden zijn precies tot deze lijn kunnen doordringen.

De overgang van de Hongaren naar het Christendom brengt definitief rust aan dit stuk

oostgrens van het Duitse Rijk. Met als gevolg, dat de vele pelgrims, die vanuit Italië en Frankrijk naar het Heilig Land gingen om daar het Graf van de Heer in Jerusalem te bezoeken, nu afzien van de gebruikelijke route over zee, maar voortaan door het land van koning Stephanus trekken. Deze maakte de route veilig, verwelkomde iedereen die hij zag als broeders en gaf hen enorme giften. Met als gevolg dat dit leidde tot een verdere toename van de pelgrimages naar Jerusalem, van edelen zowel als van gewone mensen.

Na deze stop in Hongarije, gaan we door naar Rusland. Niet naar Moskou of St. Petersburg, die in het jaar 1000 nog niet meetellen. Dat doet wel de stad Kiew, al bijna honderd jaar lang hoofdstad van de Russische staat. Het is een vrij grote stad met ca. 50.000 inwoners. Er zijn wel 8 markten en al 40 kerken.

In 996 is daar net de Desyatinnaya-kerk gereed gekomen, gebouwd door Byzantijnse architecten, die het symbool werd van de bekering van Rusland.

Er zetelt een bisschop, die de eretitel van 'metropolitiet' draagt, ook al moet hij een hoge prelaat uit Constantinopel naast zich dulden.

Kiew ligt aan een van de belangrijkste doorvoerwegen van de wereldhandel uit de tijd rond het jaar 1000: de waterweg van de Oostzee, via het Ladoga-meer, het Ilmenmeer, Nowgorod, de Lowat, de Dnjepr en vervolgens langs de kust van de Zwarte Zee naar Constantinopel. Over deze weg lopen de handelsverbindingen niet alleen met Constantinopel maar ook met de Arabische Wereld. Met de schepen, die over deze lange verbindingsweg varen, worden uit de streken langs de boorden van de Dnjepr en andere rivieren bont, honing, was en slaven naar het zuiden gebracht, en wordt ruilhandel gedreven in de kostbare voortbrengselen van het Oosten en van Zuid-Europa. Zo zijn overal langs deze route herbergen, overslagplaatsen en tenslotte ook steden ontstaan.

De oorspronkelijke bevolking langs deze route waren de Slaven, die hoofdzakelijk boeren waren. Maar in de loop der tijd doken ook hier de Vikingen op. In steeds grotere getalen trokken die stroomop- en afwaarts langs de Dnjepr, als huursoldaten van de Slavische groothandelaars, maar ook als zelfstandige ondernemers en krijgslieden. Met een noordelijk woord voor 'gewapende volgelingen' noemde men hen Varjagen. En aan het einde van de 9e eeuw hadden zij in feite de landen tussen de Duna, de Dnjepr en de bovenloop van de Wolga in hun macht.

Door deze penetratie van de Vikingen is de bevolking in deze contreien bepaald niet minder ontwikkeld dan de bevolking van West-Europa. Handel en een stadsgeest spelen er zelfs een belangrijker rol dan in West-Europa. En ook in de opbouw van een samenhangende staat zal dit gebied weldra aardig voorop gaan lopen.

De komst van vorst Rjurik van de Varjagenstam van de Roess naar Nowgorod in 862 betekende de stichting van het Russische Rijk. Met de verovering van Kiew kreeg het daar even later zijn hoofdstad. Door huwelijken versmolten de Varjagen uiteindelijk met de Slaven en werd de naam van de Roess, Russen, de naam voor alle bewoners van Rossija, Rusland.

Tijdens de 10e eeuw breidden de Russen hun invloedssfeer gestaag verder uit, wat van tijd tot tijd de nodige oorlogen veroorzaakt, met Byzantium en de Arabische landen en met de woeste volken van de Petsjenegen langs de Dnjepr en van de Chasaren aan de

monding van de Wolga.

Tussen 946 en 964 werden de Russen geregeerd door een vorstin, Olga, die een der eerste christenen in het land was en later onder haar doopnaam, Helena, heilig werd verklaard. Haar zoon en kleinzoon verwierpen echter het Christendom.

Grootvorst van Kiew in het jaar 1000 is Wladimir de Heilige (956-1015).

De naam 'de Heilige' is wel wat misleidend, want we hebben het hier over een personage, waarin list, vermetelheid, bloeddorst en gewelddadigheid tot een weerzinwekkend geheel waren verenigd. Een van zijn broers had hij eigenhandig omgebracht, hij was onverzadigbaar in de vleselijke lusten (hij had 2 vrouwen en 800 concubines) en verraadde honderden trouwe Varjagen aan de keizer van Byzantium. In zijn jeugd was hij de meest verbitterde vijand van het Christendom geweest; hij had bevolen de toornige heidense goden mensen ten offer te brengen.

Maar uiteindelijk wilde ook deze barbarenvorst graag behoren tot de geciviliseerde wereld. Als blijkt daarvan schoot hij in 987/988 Keizer Basileus II van Byzantium te hulp toen die het aan de stok had met zijn opstandige adel. Als tegenprestatie vroeg hij de hand van de zuster van Basileus II, Anna. Het trotse Byzantijnse hof gaf haar slechts aan Wladimir op voorwaarde dat deze zich zou laten dopen. Voordat Anna het huwelijk met de vorst van Kiew aanging, ontving deze in 989 de doop door de hand van een Griekse priester. Duizenden soldaten volgden hem daarin.

Het houten beeld van de oude heidense god Petrun werd aan een paardestaart gebonden, gegeseld en in het water geworpen. Wladimir gaf de burgers en omwonenden van Kiew bevel zich op een bepaalde ochtend aan de Dnjepr te vervoegen, de golven in te gaan en zich op deze wijze te laten dopen.

Daarmee was het jaar 989 een van de grote keerpunten in de Russische geschiedenis geworden.

Voor de Byzantijnen moet de 'wending' aan de Dnjepr geen vreugde geweest zijn vanwege de hoge prijs (Anna) die ervoor betaald moest worden. Geen enkele Byzantijnse kroniek maakt er melding van!

Volgens de gevierde monnik-kroniekschrijver Nestor had vorst Wladimir voor het orthodoxe geloof gekozen nadat hij het eerst met het katholieke, islamitische en het joodse geloof had vergeleken. In werkelijkheid was zijn doop in 989 het directe gevolg van zijn huwelijk met Anna, de zuster van de Byzantijnse keizer Basileus II en was het voornamelijk de geringe ruimtelijke afstand tot Byzantium, die Wladimir tot de Griekse kerk heeft geleid.

Het feit, dat Rusland het Christendom via Byzantium en niet via Rome heeft overgenomen, heeft de verspreiding van het Christendom wellicht vergemakkelijkt. In tegenstelling tot de kerk van Rome, die zich van het Latijn bediende, maakte de Griekse Kerk bij de bekering van de Slaven gebruik van het Kerkslavisch als liturgische taal. Omdat dit dicht bij de Slavische spreektaal stond, kon het geloof gemakkelijker doordringen.

Tegelijkertijd heeft de bekering van Rusland vanuit Byzantium en niet vanuit Rome ingrijpende gevolgen gehad voor de psychische ontwikkeling van de Russische mens. Het heeft hem onttrokken aan de algemene Europese ontwikkeling en die eenmaal opgerichte scheidsmuur is tot in onze dagen blijven voortbestaan. Door dit alles heeft

Rusland een Byzantijns stempel gekregen, dat het daarna nooit meer is kwijtgeraakt. Wladimir verbreidde naar Byzantijns model rechtsinstitutes, onderwijs en armenhulp. De Russen namen niet alleen de Byzantijnse vorm van het Christendom over, maar ook het Byzantijnse machtsconcept, met een sterke band tussen Kerk en Staat. De kerk leerde de Russen hun houten huizen door prachtige stenen bouwwerken te vervangen, maar ze legde ook alle hogere bouwkunst aan banden. Muziek, dichtkunst en wetenschap, alles moest juist in dienst van de kerk staan. Prokopowitsj schreef: "Begin, oorzaak en aanleiding van alles bij ons in Rusland is: Wladimir de Heilige."

ISTANBUL

de andere keizer en de andere Kerk

We gaan naar Istanbul, maar we moeten wel de naambordjes verhangen, want in het jaar 1000 zou niemand Istanbul hebben weten te vinden. Wat nu Istanbul heet, heette toen Constantinopel. En wat nu een drukke, grotendeels Turks sprekende metropool aan de Bosporus is, vol moskeeën en soeks, was toen een al even grote Grieks sprekende stad vol kerken en kloosters.

Pas in het jaar 1453 zal Constantinopel door de Turken op de Grieken veroverd worden en worden vernoemd tot Istanbul.

In het jaar 1000 zijn de Turken nog ver weg; ze wonen ergens achter de Kaspische Zee. Het huidige Turkije vormt dan net als het huidige Griekenland deel van een Keizerrijk, Byzantium genaamd. En in dat rijk ligt Constantinopel precies in het hart, aan de nauwe zeestraat, de Bosporus, die Europa van Azië scheidt en die een prachtige zeeverbinding biedt tussen de Zwarte Zee en de Middellandse Zee.

Kortom op een kruispunt van wegen en dus bijna de natuurlijke plaats om tot wereldstad uit te groeien.

De Romeinse keizers hadden dat al begrepen toen zij in 324 nChr. de hoofdstad van het Romeinse Rijk van Rome naar Constantinopel verplaatsten.

Veel van dat Romeinse Rijk is in de daaropvolgende eeuwen weggevaagd, door de grote volksverhuizing in Europa en door de stormachtige groei van de Islam in Afrika en Azië.

Maar de restanten van het Romeinse Rijk zijn overeind gebleven in een gebied, grofweg met een straal van 1000 km rondom Constantinopel. En dat romp-Romeinse Rijk heet Byzantium, spreekt Grieks en is Christelijk. Het voelt zich de erfgenaam van het Romeinse Rijk, al heeft het de laatste eeuwen wel drie kwart van zijn gebied moeten inleveren. Bovendien voelt het zich ook de oudste dochter van de Christelijke Kerk.

Maar hoe gaat het met dat Rijk in het jaar 1000? Achteraf bezien kunnen we vaststellen, dat Byzantium in een slow motion van wel 1000 jaar tussen ca. 450 en 1450 ineens is gezakt. Weliswaar heeft dit oosterse restant van het machtige Romeinse Rijk (het pars orientis) het duizend jaar langer volgehouden dan het westerse deel van het Romeinse Rijk (het pars occidentis), dat al ca. 475 voorbij was, uiteindelijk heeft ook het Oostromeinse Rijk, Byzantium dus, het loodje moeten leggen.

Maar dat is mooi achteraf praten. Zagen die zaken er al zo uit in het jaar 1000?

Het antwoord is ja en nee.

Wie toen goed onder de oppervlakte had gekeken, had kunnen zien, dat er in Byzantium in het jaar 1000 eigenlijk niet veel dynamiek meer zit. Men teert op oude roem. Het is glorie, die al aan het vergaan is.

De landbouw wordt bedreven zoals in de dagen van het oude Romeinse Rijk, het onderwijs idem dito en het geldwezen is ook al in geen honderden jaren meer veran-

derd. De architectuur heeft al sinds mensenheugenis niet veel nieuws meer voortgebracht, op literair gebied valt er niets te vermelden en er bevinden zich geen grote geleerden meer in Constantinopel.

*In de **landbouw** lag de arbeidsproductiviteit laag. Je had er zowel keuterboeren, als middelgrote bedrijven en grootgrondbezitters. De laatsten rukten in de 10e eeuw steeds meer op ten koste van de eersten. De keizers probeerden dat in de 10e eeuw nog wat tegen te gaan, maar in de 11e eeuw zal de trend volledig in de richting van het grootgrondbezit gaan.*

*Eeuwenlang had Byzantium een zeer stabiel en betrouwbaar **geldstelsel** gekend. Het omvatte drie munten:*

- de nomisma of solidus, een munt van ca. 4,5 gram bijna puur goud*
- de milliaresion, een zilveren munt, waarvan er 12 in de nomisma gingen en*
- de phollis, een bronzen munt, waarvan er 24 in de milliaresion gingen.*

Maar in de loop van de 10e eeuw werden er steeds meer nomisma's gemaakt, die niet meer puur van goud waren en zo begaf men zich op een hellend vlak dat laat in de 11e eeuw tot devaluaties zal noodzaken.

*Het **onderwijs** in Byzantium was sterk aan de basis, maar zwak aan de top. Basisscholen had je tot in de kleinste gehuchten. Het schoolhoofd, zijn assistent en soms ook zijn oudere leerlingen brachten de kinderen de vakken van het 'septivium' bij. Maar het middelbaar onderwijs was al zwakker omdat het puur in private handen was (en er dus voor betaald moest worden) en bijna alleen in Constantinopel bestond. Enkel de kinderen van aristocraten kwamen daar aan toe. En universitair onderwijs werd in Byzantium in het jaar 1000 al helemaal niet meer geboden. Opmerkelijk is ook, dat in Byzantium de kerk bijna geen rol speelt in het onderwijs systeem.*

*De Byzantijnse **literatuur** zit in het jaar 1000 in een dip. De rijke oogsten van het 'encyclopedisme' (Constantijn VII), de epische literatuur (Digensis Akritas) en de religieuze poëzie en hagiografie (S. Melaphrastes) liggen dan alweer een halve eeuw terug en het zal nog enkele decennia duren eer nieuwe oogsten opkomen (Mauropous, Psellos).*

*Nieuwe **architectuur** valt er al evenmin te melden. Byzantium doet het met de kathedralen die tussen de 4e en de 6e eeuw gebouwd zijn. Veelal gefinancierd uit publieke middelen en naar het koepelmodel van de Haya Sophia, de grootste Christenkerk ter wereld. Nieuwe kerken worden met privaat kapitaal gesticht, zijn daardoor bescheidener van omvang en gebaseerd op het Griekse kruis.*

Maar wie slechts ziet wat er aan de oppervlakte is, kan zich in het jaar 1000 in Byzantium nog steeds wanen in dé supermacht van de aarde. Constantinopel is als Londen, Parijs en New York in het jaar 2000: een van de allerbelangrijkste culturele centra van de wereld. Zeker voor wie net uit West-, Noord- en Oost-Europa komt, want dat is allemaal maar 'achterland' vergeleken met dit Byzantium.

In Constantinopel, dat rond het jaar duizend wel 500.000 inwoners telt, is het praalvertoon niet van de lucht. Pompeuze ceremoniën, veel grandeur, gouden en zilveren decoraties, imponeren alle bezoekers en volkeren.

Door recentelijk behaalde overwinningen puilt de schatkist van Byzantium uit en moeten

nieuwe ondergrondse kelders gebouwd worden om al die rijkdom op te slaan. Geen wonder, dat de economie van Byzantium in het jaar 1000 een ongekenkende 'boom' beleefde en de Byzantijnen staken dat niet onder stoelen of banken.

Constantinopel is omgeven door een stadswal van maar liefst 21,5 km, die 394 torens telt. Tijdgenoten staan perplex van deze stad van wonderen met 'zwarte wachten met vergulde schilden' en een cisterne, die op feestdagen met 10.000 amforen wijn en 1000 amforen honing is gevuld. De wijn stroomt er uit de mond en de oren van twaalf standbeelden.

De Hagia Sofia en talrijke andere kerken en paleizen sieren de stad.

In Constantinopel zoals in de andere Byzantijnse steden, is het ambacht goed georganiseerd in een soort gildewezen dat onder eigen wetten staat die zijn opgetekend in het Boek van Eparch. Het maakte Byzantium tot een paradijs voor monopolies en privileges.

Het ambachtelijk bedrijf is meestal kleinbedrijf, afgezien van enkele keizerlijke werkplaatsen voor de wapen- en de zijdefabricage.

De ambachtslieden wonen per ambacht bijeen in wijken, zoals de koperslagers, die in de wijk Chalcostrateia bij de Hagia Sophia zijn gevestigd.

De meeste winkels en vele ambachtsbedrijven zitten langs de grote verkeersader, de Mese.

Constantinopel is in het jaar 1000 een van de grootste centra ter wereld wat betreft de internationale handel. Uit de rest van Europa importeert het graan, huiden en vachten; uit het Midden- en Verre Oosten: kruiden, edelstenen, hout, parfum en handwerk. Het exporteert, vooral naar de rest van Europa, fruit en wijn, textiel, smeedkunst, metaalproducten, keramiek en mozaïek. Ook zijde, maar alleen via het keizerlijke monopolie.

En dan is er niet te vergeten de slavenhandel. Geïmporteerd worden slaven vooral uit Rusland; geëxporteerd worden ze aan de Saracenen.

Byzantijnse burgers kunnen zelf bijna niet in slavernij gehouden worden, maar buitenlanders wel. Heel de economie van Byzantium, zowel in de landbouw als in ambacht en handel, zowel in grote als in middelbare en kleine ondernemingen, draait op de inzet van slaven.

Overigens hebben die slaven het soms nog beter dan de ongeschoolde Byzantijnse werknemers, die het zout in de pap nog niet verdienen. Die zijn er bijna zo erg aan toe als de werklozen en de daklozen, die Constantinopel in grote getalen herbergt. Alleen de geschoolde Byzantijnse werknemers gaat het meer naar den vleze.

Pas echt goed heeft het de aristocratie, die als enige groep haar kinderen kan laten doorstuderen en die ook betrokken is bij het landsbestuur via de Senaat. Heel de Byzantijnse aristocratie heeft wel een optrekje in Constantinopel en ook de belangrijkste handelslieden, zoals de reders hebben er hun stek. Evenzo de handelaren uit de Italiaanse kolonie Amalfi, want Constantinopel is nu eenmaal een zeer kosmopolitische stad. Naast de vele Grieken wonen er ook Arabieren, zoals de Syrische kunstenaars en ambachtslieden, die zich wijden aan het vervaardigen van bronzen deuren. Ook zijn er Russen, maar die worden met een scheef oog aangekeken. Zij moeten buiten de stads-

muren in St. Mammars verblijven en mogen slechts ongewapend en in groepen van maximaal 50 personen de stad binnengaan. Bovendien mogen ze niet overwinteren in St. Mammars en er hoogstens drie maanden vertoeven.

Byzantium moet op buitenlanders in het jaar 1000 de indruk gemaakt hebben van een goedgeorganiseerde staat: het heeft een staand leger en een vloot, die toegerust is met vlammenwerpers, die hun lading laten neerploffen op vijandige schepen. Het land beschikt over een centraal belastingsysteem en een degelijke overheidsdienst. Alles is streng hiërarchisch opgebouwd en de plaatselijke en regionale leiders kunnen er absoluut niet zoveel eigen macht ontplooiën als in West-Europa. Keizer Constantijn VII heeft het allemaal beschreven in zijn boek 'Over het bestuur van het rijk' (952).

Een belangrijke inkomstenbron voor de Keizer is de handelsbelasting, 'kommerkion': over elk goed, dat ingevoerd of uitgevoerd wordt of in binnenlands verkeer circuleert, moet 10% belasting van de waarde worden betaald. Alleen Russen en Venetianen hebben hierop een vermindering weten te krijgen.

Aan het hoofd van Byzantium staat de Keizer. Deze pleegt de titel te voeren van "de gelijke van de apostelen en vriend van Christus" ('isapostolos kai filochristos') en dat zegt al genoeg over het voetstuk, waar hij op staat. Alles wat met de keizer te maken heeft, is heilig en straalt heiligheid uit - zijn gewaden, zijn troon, zijn paleizen, zijn leger, zijn oorlogen zelfs. De onderdanen zijn de slaven van de Keizer en werpen zich voor hem ter aarde. Het leven aan het hof is een soort mysterie, waarin de entourage van de Keizer een hele precieze rol speelt. Want omdat het Keizerrijk de aardse weerspiegeling is van het koninkrijk Gods, moet de Keizer de rol van Christus spelen. Met Kerstmis zit hij met twaalf genodigden aan tafel. Zelfs de kleren van de keizer, die door een engel naar Constantinopel zijn gebracht, hebben symbolische betekenis. Op hoogtijdagen trekt een processie uit over een afstand van ongeveer 1 km tussen de keizerlijke vertrekken en de Haya Sophia. De samenstelling van de stoet en alle handelingen die er moeten plaatsvinden staan nauwkeurig beschreven in het Boek der Ceremoniën van Keizer Constantijn VII.

Hoewel dit alles erop lijkt te wijzen, dat de Keizer God benadert, wil het toch niet zeggen, dat de Keizer almachtig is. Hij moet de wetten naleven, die zijn uitgevaardigd door eerdere keizers, die ook door God geïnspireerd waren. Bovendien wordt de keizerlijke macht ingeperkt door het kerkelijke recht en door de wet van de moraal.

Byzantium zit in het jaar 1000 nog in zijn 'Macedonische Renaissance', zo genoemd naar de keizers uit de Macedonische Dynastie, die het Rijk regeerden tussen 857 en 1056 en die de neergang van het Byzantijnse Rijk in die periode nog wat hebben kunnen vertragen.

In het jaar 1000 is de dan 47-jarige Basileus II al zo'n 25 jaar lang aan het bewind en hij zal het nog 25 jaar blijven. Achteraf bezien mag wel gezegd worden, dat Basileus II tijdens die lange regeerperiode Byzantium weer opnieuw tot 'supermacht' heeft gemaakt. Maar in het jaar 1000 valt die balans nog niet meteen te trekken.

De eerste tien jaar van zijn bewind werd Byzantium verscheurd door burgeroorlog,

waaronder zijn bevolking zwaar te lijden had en waardoor het ook weer veel gebieden moest prijsgeven aan zijn burens, die het net in de voorafgaande jaren terugveroverd had. In die jaren werd Basileus zowel binnenslands als buitenslands zwaar op de huid gezeten.

Binnenslands omdat hij de 'groten' bestreed en de kleine boeren probeerde te beschermen. Daardoor had hij de grote kaste van de landeigenaren, die de ruggegraat vormde van de Byzantijnse aristocratie, tegen zich in het harnas gejaagd. Bardas Sclerus en Bardas Phocas, generaals die uit die kaste voortkwamen, pleegden staatsgrepen.

Op het buitenlandse front was het jaar 986 een rampjaar voor Basileus geweest. Tegen zijn buurman, Tsaar Samuel van Bulgarije, wiens gewroet in Noord-Griekenland Basileus had willen afstoppen, had hij een zware nederlaag geleden. Daarop kregen de binnenlandse tegenstanders van Basileus weer moed en gingen tot de aanval over. Generaal Phocas had zich in Klein-Azië tot keizer uitgeroepen en rukte op naar Constantinopel. Met het water gestegen tot aan zijn lippen moest Basileus zelfs een beroep doen op de Russen om steun. Die zonden 6000 Varjagen, die zijn redding zijn geworden. In ruil voor die steun heeft hij echter zijn zuster Anna tot vrouw van de Grootvorst Wladimir van Kiew moeten geven. Deze deal met de Russen was eigenlijk zeer vernederend voor het hooghartige Byzantijnse hof, maar ze heeft zich wel geloond: Rusland heeft in 989 het Christendom naar Byzantijnse snit aangenomen. Een andere vrucht van de alliantie is de permanente instelling door Basileus van een lijfwacht van Vikingen. Deze zgn. Varangische Wacht, valt op door haar lange postuur en het blonde haar!

Sedertdien lijkt de fortuin Basileus II toe te lachen.

In 995 ontzet hij Aleppo in Syrië, dat door de Kalief van Caïro belegerd werd en in 996 verdrijft hij Tsaar Samuel uit Griekenland.

In hetzelfde jaar vaardigt hij een grote wet uit tegen het oprukkende grootgrondbezit. Daarin wordt de teruggave van onwettig verworven grond bevolen en een belastingssysteem ingesteld, de allèlengyon, die de rijken laat opdraaien voor de belastingschuld van de armen.

In 999 zit Basileus weer in Syrië voor een volgende geslaagde veldtocht tegen de Kalief van Caïro, waarbij zijn legers tot op 150 km van Jerusalem oprukken.

Uiteindelijk krijgt Byzantium daardoor het Syrisch-Libanese kustgebied terug.

Door deze successen op het Oostfront heeft Basileus in het jaar 1000 weer de handen vrij voor aandacht voor het Westelijk front, waar Tsaar Samuel van Bulgarije nog steeds bezig is om zijn invloed op de Balkan uit te breiden, nu in de richting van Bosnië en Kroatië. Basileus toomt hem dit keer in door Venetië - sinds enkele jaren de bevoorrechte handelspartner van Constantinopel - de Dalmatische kust te laten bezetten. Vanaf 1001 zal Basileus jaarlijks tegen de Bulgaren optrekken en hen uiteindelijk in 1014 in Strumica een even definitieve als gruwelijke nederlaag toebrengen. De Tsaar zal ontsnappen en Basileus zal hem zijn 14.000 gevangen genomen soldaten met uitgekropen ogen terugzenden, behalve 1 op elke 100 man, die één oog mochten behouden om de rest terug te leiden! Sedertdien sierden de Byzantijnen hun keizer Basileus met de titel 'Bulgarendoder'.

Basileus is een sober levend mens sinds hij rond 985 het losbandige leven dat hij tot dan toe geleid had, heeft opgegeven en een streng leven is begonnen. Hij trouwde nooit en besteedt al zijn energie aan het regeren. Hij is een zeer zuinig regeerder en is wars van opsmuk. Veel tijd brengt hij door aan het front waar hij een zeer efficiënte en verschrikkelijke oorlogsmachine op de been houdt. En zijn eigenzinnige strategieën hebben zich tot nu toe bewezen!

Men kan zeggen, dat Basileus wel tot oorlog gedwongen is. Hij moet voortdurend van de ene uithoek van het grote Keizerrijk naar het andere snellen om de barbaarse invasies terug te dringen en de grenzen te verdedigen.

De worsteling met Byzantium werd ook van Islamitische zijde altijd gezien als een Djihad, een heilige oorlog.

De historicus en monnik Psellos (1018-1078) schreef:

"Basileus nam deel aan zijn optochten en gaf audientie aan zijn gouverneurs, slechts gekleed in een purperen kleed. Niet het hele glanzende purper, maar eenvoudig purper van een donkere tint, met een handvol juwelen als tekenen van onderscheid....Basileus was geen vloeiend spreker. De zinnen werden niet afgerond en niet goed opgebouwd. Feitelijk sprak hij zijn woorden maar half uit met kleine pauzes ertussen, meer als een boer dan een man van goede opvoeding. Hij had een luide lach die zijn hele lichaam deed opzwellen....

Basileus had een ambivalent karakter. Hij paste zich net zo makkelijk aan oorlogscrisis aan als aan de kalmte van de vrede. Echt, als je de waarheid moet zeggen, dan had hij iets van een schurk in oorlogstijd en meer van een keizer in vreedstijd....

Op zijn expeditie tegen de barbaren volgde Basileus niet de gebruikelijke gang van zaken van andere keizers, die midden in de lente erop uit trekken en aan het eind van de zomer naar huis terugkeren. Voor hem was er pas een terugkeer naar huis, wanneer de taak die hij op zich had genomen, voltooid was. Met gelijke onverschilligheid verdroeg hij de hardheid van de winter en de hitte van de zomer. Hij hardde zichzelf tegen dorst, ja al zijn natuurlijke verlangens hield hij onder strenge controle. De man was zo hard als staal."

Het is deze Basileus, die zonder meer de belangrijkste politicus van het jaar 1000 genoemd mag worden. De afstand tussen de Byzantijnse keizer en de Duitse keizer is vergelijkbaar met de afstand die vandaag bestaat tussen de president van de Verenigde Staten en die van Frankrijk.

Terwijl de Duitse Keizer Otto III en Paus Silvester van Rome in het jaar 1000 nog naarstig streven naar een tweehoofdige monarchie van Keizer en Paus, is in Byzantium dat staatsmodel al eeuwenlang voorhanden.

De Oosterse Kerk had zich onderworpen aan de Byzantijnse keizers.

Zoals beschreven in het boek Epanogoge werden in Byzantium kerk en staat gezien als een twee-eenheid, waarvan de Keizer en de patriarch de leiding hebben. Ze moeten in harmonie werken voor het welzijn van het volk. De keizer moet het materiële welzijn van zijn onderdanen behartigen, de patriarch het geestelijke. Bovendien oefent de keizer een directe controle uit over de kerk en wordt door de kerk ook beschouwd als haar beschermheer. De keizer heeft het recht om in godsdienstzaken tussenbeide te komen. Hij moet de orthodoxie handhaven, zoals die beschreven staat in de Schriften en op de concilies is verklaard. Om die reden roept hij ook concilies bijeen en heeft hij een

bepaalde tuchtmacht in de kerk.

Ook maakt de keizer uit, wie tot 'Patriarch' van de Christelijke Kerk van Byzantium wordt verkozen. En de Patriarch is op zijn beurt al eeuwenlang gereed de Keizer braafjes te kronen en te zalven.

Voor de Keizer is de Patriarch een soort huiskapelaan, leermeester van zijn kinderen en meest natuurlijke vertrouweling.

Het gezag van de Patriarch van Constantinopel was rond het jaar 1000 enorm toegenomen doordat vele Oost-Europese volkeren het Christendom hadden omhelst: Moravië, Bulgarië en tenslotte Rusland in 989. En hun Christendom is het Christendom van de Kerk van Constantinopel.

Dat nieuwe prestige zal de Patriarch van Constantinopel zeker niet hebben aangemoedigd om een stapje terug te doen voor de Paus van Rome. In de traditionele visie van de Oosterse Kerk heeft de Christelijke Kerk maar liefst vijf opperhoofden - de Patriarchen van Jerusalem, Antiochië en Constantinopel en de Pausen van Alexandrië en Rome. Wat de Oosterse Kerk betreft mag de Paus van Rome 'primus inter pares' (eerste onder gelijken) zijn, maar niet meer dan dat.

De verhouding tussen de Griekse Kerk en de Roomse Kerk was nooit erg hartelijk geweest. In haar eigen ogen overtreft de Griekse Kerk de Roomse ruimschoots in gezag en cultuur. Ze laat zich minder met politieke en wereldse zaken in en is spiritueler. Dat uit zich in een vurig verlangen naar aanbidding en onderwerping aan het goddelijke.

Symeon, de Nieuwe Theoloog (949-1022), abt van het Mammas-Klooster in Constantinopel, is een van de voornaamste vertegenwoordigers van de Byzantijnse mystiek. Zijn 58 hymnen 'Licht uit Licht' bevatten een krachtige devotie, zoals dit loflied op de goddelijke genade:

"Gij zijt een stroom van vuur, een verkwikkend water.

Gij verteert en stroomt toch over van zaligheid en bevrijdt van verderf.

Gij maakt mensen tot goden, duisternis tot licht.

Gij bevrijdt uit het dodenrijk en schenkt de doden onvergankelijkheid.

Gij voert uit het duister tot het licht.

Gij sluit de deur van de nacht met eigen hand en omgeeft het hart met lichtglans.

Gij verandert mij geheel en al.

Gij verbindt U met mensen, maakt hen tot goden; vervult ze met Uw vurige liefde, Uw kindschap, Uw genade, door Uw Geest.

Gij verbindt als God op wonderbaarlijke wijze met U wat van U gescheiden is."

In de ogen van West-Europese Christenen is de Griekse Kerk een enigszins verouderde en verstarde kerk geworden die zich steeds meer uitput in de pijnlijke nauwkeurigheid, waarmee ze haar godsdienstige gebruiken onderhoudt.

De organisatie van de Griekse Kerk verschilt echter niet zoveel van die in het Westen. Ook haar bisschoppen worden in naam gekozen door het volk, maar in feite sterk politiek aangewezen. Alleen wordt die bisschoppen nooit een heuse wereldlijke macht toebedeeld en zo blijft de Griekse Kerk de bittere strijd bespaard die de Roomse kerk later met de vorsten van Frankrijk en Duitsland moest voeren.

Sterker dan in West-Europa wordt de Oosterse Kerk beheerst door het monnikenideaal. Het barst in Byzantium van de kloosters. Iedere patriarch, keizer of aristocraat sticht zijn eigen klooster. Rond het jaar 1000 floreren de Olympus van Bithynië en de berg Athos als grote centra van het Griekse monnikenideaal.

Precies in het jaar 1000 komt de Heilige Athanasius te overlijden, die de drijvende kracht achter de opbloei van de kloosters van Athos is geweest.

Vele kloosters zijn er niet alleen voor de ascese. Ze houden ook charitatieve instellingen in stand - huizen voor armen, wezen, vondelingen, zieken, reizigers en ouderen. Menige monnik, vaak van voorname afkomst, weet gezag en invloed te verwerven in de wereldlijke machtscentra.

Net als in het Westen leidt dit alles tot veel waardering, maar ook tot misstanden.

Wat de relatie tussen Griekse en de Roomse Kerk aangaat, lijkt er in het jaar 1000 nog weinig aan de hand. De Keizers Basileus en Otto doen al het mogelijke om een goede band te onderhouden, Otto zoekt een vrouw aan het Byzantijnse hof en Griekse monniken bewegen zich veelvuldig door Italië.

Maar onder de oppervlakte smeult het. De Griekse Kerk is geprikkeld door het feit, dat de Roomse Kerk steeds nadrukkelijker een 'keizerlijke' rol speelde aan de zijde van de Keizers van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie. In Constantinopel heerst toenemend onbehagen over de West-Europese aanspraken van de Duitse Keizer en de Paus van Rome. Er is een rivaliteit tussen Rome en Byzantium bij de kerstening van Oost-Europa. En op theologisch gebied ontstaat een geschil over een klein woordje in het Credo: 'de Heilige Geest komt voort uit de Vader'...."en de zoon" (filioque), gaat men daar in de Roomse kerk aan toevoegen, tot gruwel van de Griekse!

Door dit alles waren de Christelijke kerken in het jaar 1000 in feite al onderweg naar het grote schisma tussen de Oosterse en de Westerse Christenheid, dat in 1054 zal plaatsgrijpen.

CORDOBA

de 'heilige oorlog' en de wetenschap

We verlaten nu de wereld van het Christendom en gaan naar de wereld van de Islam. In het jaar 1000 schittert een van haar mooiste parels in Al Andaluz, het midden en zuiden van Spanje. Alleen de noordrand van Spanje behoort in dat jaar nog tot het Christelijke Europa. Het bestaat uit enkele mini-koninkrijkes: Asturië, León, Castilië, Navarra, Aragon en Galicië, waarin Santiago de Compostella, het beroemde bedevaartsoord. Catalonië behoort formeel nog tot het Franse Rijk - al heeft het daarmee vanaf 988 feitelijk geen banden meer - en is rond het jaar 1000 een draaideur tussen de Christenheid en de Islamitische wereld. Je hebt er bijvoorbeeld het klooster van Ripoll met zijn ongeveer 200 manuscripten, waaronder een belangrijke reeks Arabische werken over rekenkunde en astronomie. Het wordt bezocht door christelijke monniken uit het Noorden (o.a. Gerbert van Aurillac) én uit Al Andaluz.

Maar het leeuwendeel van Spanje is in het jaar 1000 al enkele honderden jaren vast in handen van de Islam. Wél heeft het zich in 929 politiek en geestelijk los gemaakt van het Midden-Oosten, doordat de gouverneurs van het gebied, de Umayyaden, zichzelf tot Kalief hebben uitgeroepen. Daardoor plaatsten ze zich in de Moslimwereld op hetzelfde niveau als de kalief van Bagdad.

Het Kalifaat van Al Andaluz oefent ook controle uit over Marokko en de zeeën rond Spanje, mede dankzij het bezit van de Balearen.

Islamitisch Spanje is een smeltkroes van volken: de tot de Islam bekeerde bevolking (Moewallad) leeft er zij aan zij met degenen die Christen zijn gebleven (Mozaraben) en de sefardische joden. En dat alles onder overheersing van de niet zo talrijke Arabieren en Berbers, die de aristocratie vormen en de grond bezitten. Tenslotte zijn er de lijfeigenen en slaven. Al Andaluz drijft, net als de hele wereld van het jaar 1000, op de arbeidskracht van slaven. Een Umayyadische prins heeft er wel meer dan 1000.

Vaak wordt dit Al Andaluz aan het Christelijke Westen als 'tolerant' voorgehouden. Weliswaar was er formeel de voor de Islamitische wereld gebruikelijke achterstelling: de meeste Christelijke kerken zijn in moskeeën veranderd. De christenen mogen geen nieuwe kerken bouwen en van de overgebleven kerken geen klokken luiden. Ze mogen geen wapens dragen en moeten een speciale belasting (jizya) betalen, die bestaat voor iedereen, die het mohammedanisme verwerpt. Maar bij al die regels wordt in Al Andaluz nog al eens een oogje dichtgeknepen.

Zuid-Spanje, Andalusië, zal in de moderne tijd eeuwenlang een wat achterlijk landbouwgebied zijn, maar in het jaar 1000 is het een rijk land met een uitgesproken stedelijke maatschappij. Veel van zijn steden bestaan enkel op grond van geld en handel, niet uit landbouwkundige aantrekkelijkheid. Het gebied brengt veel delfstoffen voort, zoals zilver en koper, kwik, lood en saffraan.

Het al even overvloedige goud is afkomstig uit Afrika, het wordt geïmporteerd door de kaliefen van Al Andaluz en ter plaatse gemunt.

Maar ook de landbouw in Al Andaluz mag er wezen. Uit islamitisch Spanje komen de

rijkste producten - katoen, Andalusische zijde en corduaan (fijn leder). Er is een veelzijdige rijstverbouw en tuinbouw door de indrukwekkende irrigatie.

Hoofdstad van dit bloeiende gebied is Cordoba, dat in het jaar 1000 met een inwonertal van boven de 100.000 een centrum van rijkdom en beschaving is geworden. Edele ambachten, zoals de ivoorkunst en de lederbewerking, staan er op hoog peil. De wevers van het paleis produceren een superieur donker kleed voor de winter. De stad, die wel de 'parel van de wereld' wordt genoemd, is een universiteit rijk, die tot de grootste ter wereld behoort. Er zijn 70 bibliotheken en 300 openbare badinrichtingen. Er is een ziekenhuis en een medische school, die net zo belangrijk is als die van Caïro en Bagdad. Er zijn 700 moskeeën. De Grote Moskee is tussen 960 en 990 nog eens aanzienlijk vergroot. Haar schoonheid en elegantie overtreft nu alles wat de Byzantijnen en Moslims elders wisten te bouwen. 's Nachts wandelen de Corduanen over de straten onder de eerste openbare straatverlichting in Europa.

De kalief zetelt iets buiten Cordoba in een eigen hofstad, aan de voet van de Sierra Morena in het weelderige paleis van Medina Azahara. Zijn bibliotheek omvat het voor het jaar 1000 en voor Europa immense aantal van 40.000 boeken. Het paleis telt maar liefst 400 kamers en zalen, 4300 zuilen, uitgevoerd in wit Italiaans marmer en in groen en rood Tunesisch marmer en heeft wanden, die versierd zijn met stucwerk. Bijzondere Byzantijnse mozaïeken en Moorse kolommengalerijen sieren de grote zaal van de kalief. De moskee van Medina Azahara heeft een gouden dak en steunt op muren van doorschijnend marmer. De Kalief van Cordoba heeft het alles laten optrekken om de Kalief in Bagdad en de keizer in Constantinopel te overtreffen. De Kalief leeft er pompeus, omringd door duizenden concubines, dienaren en slaven.

Maar in het jaar 1000 is het paleis van de Kalief toch wat teruggevallen in betekenis. Het is een museum geworden met de kalief als kostbaarste kunstschat. De regerende Kalief, Hisham II (976-1005), heeft al zijn feitelijke politieke macht moeten afstaan aan Abu 'Amir Muhammed ibn Abi 'Amir al-Ma'afiri, bijgenaamd Almanzor (al Mansur betekent: 'de overwinnaar').

Deze Almanzor, die in het jaar 1000 62 jaar oud is, is afkomstig uit een niet bepaald bemiddelde of invloedrijke familie. Hij wordt geniaal en zonder scrupules genoemd, een kleine bestuurder, wiens onbegrensde ambities, ijzeren wil, politieke handigheid, militaire verdiensten en meesterschap om intriges en complotten te verijdelen, hem snel aan de top hadden gebracht. Hij was onder de vorige kalief het paleis binnengekomen als klerk van een van diens vrouwen, de voormalige Baskische slavine en zangeres Subh. Toen Kalief Hakam stierf (976) was er een strijd om zijn opvolging ontbrand waar Almanzor zich medogenloos in mengde. Voor de ogen van diens familie liet hij een oom van kroonprins Hisham wurgen. Binnen twee jaar was Almanzor hajib (= kamerheer) en vizier (= ongeveer eerste minister). Hij ontsloeg de lijfwacht van de nieuwe Kalief en verving haar door een groep getrouwe Berbers. Subh, de moeder van de nieuwe kalief, heeft nog een poging gedaan om Almanzor uit te schakelen, maar Almanzor was haar te snel af. Hij plaatste de nieuwe Kalief onder huisarrest en maakte wereldkundig dat deze besloten had zich geheel aan de godsdienst te wijden. Daarmee was de staatsgreep rond 980 volkomen. Almanzor had onbetwist het heft van Al-Andaluz in handen. Hij hield de volke-

ren van het binnenland en het turbulente plebs van de steden onder zijn ruwe vuist. Hij nam de kasten hun privileges af en bedwong de Arabische aristocratie.

Hij liet ten oosten van de stad een nieuw regeringscentrum bouwen (Medina Azahira) en een nieuwe brug over de Guadalquivir slaan.

Vervolgens reorganiseerde Almanzor het leger door regimenten van Berbers, Christenen en Slaven op te zetten, waardoor hij verzet van rivalen de kop kon indrukken. Ze werden betaald door belastingen op de boeren bevolking, wat Almanzor uiteindelijk een stuk van zijn populariteit kostte. Maar op korte termijn diende het zijn bedoelingen.

Almanzor treedt hard op tegen verlichte islamitische stromingen, zoals het Mutazilisme, die de predestinatie verwerpt en niet aanneemt, dat de Koran rechtstreeks van God komt. Zijn verzet ertegen gaat tot aan boekverbrandingen en een heksenjacht op intellectuelen toe.

Maar voor het overige ontpopt Almanzor zich als een beschermheer van dichters en geleerden en verbergt hij zijn rationalisme onder een mantel van vroomheid. Hij zorgt ervoor, dat zijn naam wordt opgenomen in de officiële gebeden en op de munten en creëert op die manier een persoonlijkheidscultus. Hij is een absolute monarch geworden behalve in één aspect, nl. dat hij de jonge kalief Hisham als schild voor zijn autoriteit houdt.

De buitenlandse politiek van Almanzor is verbazingwekkend en huiveringwekkend tegelijkertijd. Ongeveer twee keer per jaar trekt hij op tegen de kleine Christelijke bufferstaten in Noord-Spanje. Vanwege zijn enorme overmacht is het altijd weer prijs. Toch gaat Almanzor nooit over tot verovering en bezetting. Hij volstaat met de nodige verwoestingen, neemt buit, voert Christenen als slaven terug naar Cordoba en laat de verslagen heersers als schatplichtigen achter.

Van al deze expedities deed vooral die van 997 de hele Christenheid in het jaar 1000 nog sidderen. Toen was Almanzor opgetrokken naar het bedevaartsoord Santiago de Compostella in Noordwest Spanje. Kennelijk wilde hij de hele Christenheid in het hart raken door een van haar meest vereerde heilige plaatsen aan te vallen. Almanzor verwoestte de stad en stak haar in brand. Van de rijke basiliek van Santiago liet hij geen steen op de andere. Maar opmerkelijkerwijze werd op zijn bevel wél het graf van de apostel Jacobus ontzien. De monnik die er de wacht hield, werd ongemoeid gelaten. Op terugweg naar huis nam Almanzor niet alleen veel krijgsgevangenen mee, maar ook de klokken van de basiliek van Santiago en de vleugels van de poorten van de stad. De laatsten zouden benut gaan worden voor het geraamte van het dak over de nieuwe zijbeuken, die in die tijd aan de grote moskee van Cordoba werden toegevoegd. De klokken van de basiliek zouden er als lampen een plaats krijgen.

In West-Europa bezorgde deze tocht Almanzor de naam van 'antichrist'.

Als dus in het jaar 1000 deze ramp nog vers in het geheugen van de christenen van Noord-Spanje ligt, staat daar de graaf van Castilië, Sancho Garcia, op om Almanzor de wacht aan te zeggen. Hij roept niet alleen zijn eigen onderdanen onder de wapenen maar ook alle weerbare mannen van Navarra tot Asturië en brengt aldus een flink leger op de been. De edelen zweren, dat zij een verbeterd tegenstand zullen bieden aan het verder opdringen van Almanzor op christelijk gebied.

Sancho Garcia verzamelt al zijn troepen in de buurt van de Duero-rivier in het bergland van de Peña Cervera.

Almanzor trekt er vanuit Cordoba op af en maakt op 30 juli van het jaar 1000 contact met de vijand.

Aanvankelijk lijkt het succes aan de zijde der Christenen. Sancho Garcia oefent een zeer zware druk uit op de beide vleugels van de Mohammedaanse strijdmacht, die bestaat uit Andalusische elitetroepen en Berber huurlingen. Voor de herhaalde charges van de christelijke cavalerie moet de rechtervleugel van de Mohammedanen buigen. Vanuit zijn commandopost op een verhoging van het terrein, ziet Almanzor vertwijfeld hoe een algemene verwarring zich meester maakt van de soldaten van deze flank van zijn leger en dat velen van hen in het stof moeten bijten.

Terwijl hij zijn aansporingen vermenigvuldigt, wacht hij tevergeeft en met groeiende angst tot een succesvolle charge van de zijnen de situatie weer herstelt. Hij geeft zijn beide zonen opdracht om zich met hun cavalleries bij de vechtende menigte te voegen. Beide geven het bewijs van een grote dapperheid. Een Berber Officier, Yaddai al-Dammari, gaat voorop in de aanval, valt de graaf van Beni Gomez aan en brengt zijn hoofd mee terug. Dan wordt de Christelijke aanvoerder, Sancho Garcia, door een list op het verkeerde been gezet: Almanzor heeft opdracht gegeven om het kamp van de Mohammedanen van de ondiepte, waarin het zich bevond, op een heuvel te installeren. Sancho Garcia, die dat ziet gebeuren, denkt dat het gaat om reservetroepen, die bestemd zijn om zich in de strijd te gaan mengen. Het christelijke leger begint zich in wanorde terug te trekken. De soldaten van Leon, Castillië en Navarra, die reeds de koorden in handen hadden, waarmee ze de mohammedanen dachten krijgsgevangen te kunnen nemen, slaan op de vlucht, het zwaard in de schede en worden over een afstand van ongeveer tien mijl achtervolgd. Hun kamp wordt verwoest. Veel wapens en proviand alsook voetvolk, wordt door de overwinnaars meegevoerd.

Om zijn overwinning uit te buiten lanceert Almanzor de hele volgende augustus-maand veldtochten in Castillië, die het land in vuur en vlam zetten. Dan gaat hij nog naar Zaragossa om vandaar ook Navarra te bestraffen. Op 4 september, de dag van het einde van de Ramadan, dringt hij Estella binnen en verwoest daarna Pamplona. Na 109 dagen afwezigheid keert hij in Cordoba terug.

Ondanks zijn ongunstige afloop voor het christelijke Spanje, heeft dit treffen toch voor de eerste keer sedert lange tijd, de wil tot verzet en tot solidariteit van Castillië, Leon en Navarra aangetoond tegenover het permanente gevaar van het offensieve mohammedaanse Spanje. Tenslotte hadden, dankzij een ondernemend en vastberaden aanvoerder, Sancho Garcia, meer dan 700 soldaten van Almanzor op het slagveld het leven gelaten.

Almanzor zelf moet die schande hebben beseft, want na zijn terugkeer in Cordoba bekritiseert hij in een strenge legerorder aan zijn troepen de weinig manhaftige houding van veel van zijn mannen op de dag van de slag van Peña Cervera.

Achteraf gezien blijkt de slag bij Peña Cervera een generale repetitie te zijn geweest voor de slag van Catalañazor, twee jaar later, die Almanzor het leven zal kosten. Deze slag zal worden voorbereid door een andere Sancho, Koning Sancho III van Navarra, die in het jaar 1000 de troon bestijgt. Hij zal opnieuw de troepen van de verschillende Christelijke koninkrijken in Noord-Spanje verzamelen en optrekken tegen Almanzor. Op het slagveld van Catalañazor wordt Almanzor gewond en hij bezwijkt kort daarna aan

zijn verwondingen.

Koning Sancho III zal gedurende zijn regeerperiode (1000-1035) de Christelijke Spaanse koninkrijken (Leon, Castilië en Aragon) door erfenis en verovering onder zijn heerschappij brengen en dan kan de 'Reconquista', de herovering van Spanje op de Islam, pas echt beginnen. Ook zal hij ervoor zorgen, dat de Camino de Santiago weer veilig door pelgrims bewandeld kan worden. Onder zijn bewind zal de Romaanse bouwstijl zich rijkelijk over Spanje verbreiden.

Sancho kan profiteren van het feit, dat al weinige jaren na Almanzors dood de macht van Al Andaluz gaat tanen door interne verdeeldheid. Toch zal pas in 1263 Cordoba definitief door het Christelijke Spanje op de Islamieten worden veroverd.

Tot die tijd blijft 'de parel van de wereld' haar wetenschappelijk licht naar de rest van Europa uitschijnen. Aanvankelijk waren de Arabische geleerden slechts doorgevers van de Griekse, Perzische en Voorindische wetenschap. Tussen de 8e en de 12e eeuw manifesteren zij zich echter ook als oorspronkelijke en vernieuwende denkers op talloze terreinen, zoals astronomie, wis- en natuurkunde, geneeskunde, plantkunde, aardrijkskunde, wijsbegeerte en geschiedenis. Om enkele namen te noemen van wetenschappers die zich rondom het jaar 1000 in Al-Andaluz bevinden:

* de astronoom en wiskundige Maslama (Maslamah al-Majriti) (gestorven 1007), die Islamitische en Perzische tijdrekeningen coördineert en de stand van de sterren opnieuw meet waardoor de geografische breedtegraad te berekenen valt, hetgeen zeer belangrijk is voor de zeevaart. Hij maakt daarbij gebruik van het astrolabium, een al bij de Grieken bekend instrument, dat door de Arabieren sterk verbeterd is.

* de medicus Abu al-Qasim al-Zahrawi (Abd il Quasun, of in het Latijn Albucasis) (gestorven 1013), die een geïllustreerd boek schrijft over chirurgie, dat na in het Latijn te zijn vertaald, een van de leidende Europese handboeken zal worden. * Ibn-al-Faradhy (962-1012), de 'kadi' (rechter) van Valencia, die belangrijke geschiedkundige werken schrijft.

* de letterkundige Ibn Hazem (994-1064), die een beroemde verhandeling over de liefde zal schrijven: "De ring van de duif", de eerste roman in West-Europa.

* de Joodse geleerde Abd-er Rahman Ben Ismail, een wiskundige die bekend stond als de Euclides van Spanje.

Opmerkelijk is dat de wetenschappelijke en kunstzinnige hoofdrol van Cordoba niet meteen uitgespeeld raakte toen Cordoba na ca. 1010 politiek minder krachtig werd. De stad zal nog eeuwenlang een centrum van wetenschap blijven en grote namen als Averroës en Maimonides voortbrengen. En nog geruime tijd zullen West-Europese geleerden zeer veel te danken hebben aan Arabische bronnen.

CAÏRO

een dwaze kalief, een gerucht en het lot der Joden

Op onze reis door het jaar 1000 verlaten we nu Europa op weg naar Afrika. Afrika is in het jaar 1000 eerst en vooral het continent waar het nodige vandaar gehaald wordt - goud, ivoor en slaven. Slaven worden bij tienduizenden uit Afrika weggesleept, uit Soedan, Senegal en Ghana. De meesten gaan naar de Arabische wereld. Sokrota, Aden en Asuan zijn belangrijke slavenmarkten. In het jaar 1000 zien Islamieten noch Christenen een been in de slavenhandel, zo lang het maar niet de belijders van hun eigen godsdienst betreft. De hardheid van het slavenbestaan beoordeelt men niet als iets principiële anders dan de hardheden en ongewisheden die in het algemeen de mens beloeven. Bovendien was het een feit, dat slaven vaak konden opklimmen tot hoge posities als die van echtgenoten en gouverneurs.

Echt veel te bezoeken is er in Afrika niet. Ten zuiden van de Sahara is in het jaar 1000 de machtige stam van de Bantoes nog druk bezig om dwars door Afrika naar het zuiden te verhuizen.

Ethiopië (Aksoem) was in het jaar 1000 geen schaduw meer van haar vroegere macht. Een moeizame zoektocht langs archeologische vindplaatsen kan ons voeren naar een aantal koninkrijken die rond het jaar 1000 aan de zuidwestelijke rand van de Sahara hebben bestaan, zoals Ife, Benin en Ibo Umze in het huidige Nigeria of Ghana in het huidige Mauretanië. Vooral Ghana was al eeuwenlang een gezochte bestemming voor Arabische handelaars vanwege zijn rijkdom aan goud. We zouden er bijvoorbeeld Koembi Saleh kunnen bezoeken, de hoofdstad van dit Westafrikaanse rijk, met huizen van hout én steen, waar de koning al met zijn hofhouding in een kasteel woont.

De boeiendste reisbestemming in Afrika in het jaar 1000 is evenwel Egypte. Maarschalk Jawhar (gestorven 992) heeft het land in 969 veroverd ten behoeve van de dynastie van de Fatimiden, die tot dan toe in Tunesië zetelden. Sedertdien is Egypte in korte tijd een ware economische grootmacht in de Arabisch-Islamitische wereld geworden. Het land heeft een overvloedige en gevarieerde landbouwproductie, onder andere van koren, katoen, linnen, rietsuiker, rijst en olijfolie, waarvan het nodige geëxporteerd wordt. Ook kent Egypte een bijna industriële productie van suiker en papier. Het ambacht bloeit, zodat Egypte een grote exporteur is geworden van o.a. glas, wat in het jaar 1000 een bijna edel product is. De uitvoer omvat verder zelfs afgekeurde ovens, die met winst op westerse markten worden verkocht!

Zoals overal in het jaar 1000 drijft ook de economie van Egypte op slaven. Alleen al de harem van het Fatimidenpaleis in Caïro telt er wel 12.000.

Alexandrië is hard op weg Bagdad naar de kroon te steken als grootste handelsstad van de Islamitische wereld. De stad heeft drukke handelsconnecties met Spanje, Italië, India en China.

Meteen na hun machtsgreep hebben de Fatimiden een nieuwe hoofdstad gesticht,

Cairo.

De historicus Ibn Khallikan (gestorven 1282) schreef:

"...Na beëindiging van de begroetingsceremonieën begon in de late namiddag de intocht van de volledig bewapende en uitgeruste troepen in de stad al-Fustat (oud-Cairo). Jawhar trok zelf binnen na het middaggebed. Hij was gekleed in een zwaar zijden gewaad en reed op een vaalgeel paard achter zijn trommelaars en vaandragers aan. Hij ging de stad door en reed naar een stuk land, waar hij de grondslag legde voor het nieuwe Cairo, dat daar vandaag oprijst. Toen de bewoners van de oude stad de volgende ochtend naar hem toekwamen om hem te feliciteren, zagen ze, dat men tijdens de nacht al de grond voor de vesting had uitgegraven. Hier en daar was dat wat ongelijkmatig gebeurd. Dat beviel Jawhar niet, maar hij zei: "Omdat deze arbeid in het uur van het geluk werd volbracht, zal ik er niets aan veranderen." Te beginnen met dinsdag trok Jawhars leger in zeven dagen de stad binnen. Jawhar zelf schreef meteen aan zijn heer Kalief Al-Muizz om hem het vreugdevolle bericht van de verovering mee te delen. Hij zond de hoofden mee van degenen, die in de slag gevallen waren...."

Dan begon hij met de bouw van de moskee van Cairo, die op de 7de van de Ramadan van het jaar 361 (22 juni 972) voltooid werd en van toen af als vrijdagmoskee dienst deed. Ik vermoed dat het daarbij gaat om de Moskee die Al-Azhar wordt genoemd en die tussen de Barqija Poort en de Nasr Poort ligt en wel dichterbij de eerste."

Inderdaad betrof een der eerste grote architectonische projecten in Cairo de bouw van een grote moskee (Al-Azhar), die zal uitgroeien tot een van de oudste en belangrijkste universiteiten ter wereld. Er is een grote bibliotheek aan verbonden, Dar-al-Hikma (Huis van Wijsheid), die 200.000 boeken bevat.

De Fatimiden waren van oorsprong van de geloofsrichting der Sji-iten, die een broertje dood hadden aan de geloofsrichting der Soennieten, wier symbool de Kalief van Bagdad was. Die gezindheid had tot gevolg, dat Egypte door de Fatimiden meteen werd meegesleept in hun buitenlands politieke avonturen, waarbij ze Mekka en Medina en Jemen veroverden, alsmede Palestina en Syrië. Dat laatste leidde tot forse confrontaties met de Keizer van Byzantium in 996 en 999, waarbij de Fatimiden in het stof moesten bijten.

In het binnenland slingerde de politiek van de Fatimiden van verdraagzaamheid naar vervolging. Aanvankelijk waren ze verdraagzaam en dat was niet verwonderlijk, want ook Egypte was een multiculturele samenleving van Romeinen, Kopten, Joden, Soennieten en andere Islamiëten. De eerste Fatimiden-kaliefen gunden hen gelijkelijk hun plaatsje onder de Egyptische zon. Christenen en Joden werd niet belet kerken en synagogen te bouwen en konden opstijgen tot hoge posten in het landsbestuur.

Maar in het jaar 1000 is dit alles aan het veranderen. Er staat dan net een nieuwe Kalief aan het roer, Al-Hakim (996-1021), die algemeen als extravagant, geniaal en schizofreen wordt aangeduid. Deze nog piepjonge Kalief (geboren in 985) was al als teenager moordend instabiel. Toen hij weer eens baalde van zijn studie, nam hij zijn leermeester mee op een wandeling en leidde hem rechtstreeks in de armen van een moordenaar. Hij kon mensen straffen door ze de handen af te hauen om ze vervolgens met goud te belonen. Nu eens steunt hij de Mohammedanen, die de Ramadan in acht nemen, dan weer vervolgt hij hen. Officieren worden bij tientallen vermoord en in 1004

zal hij alle gevangenen van Caïro laten ombrengen. Op dagen dat hij audiëntie houdt, strooit hij willekeurig cheque-brieven rond, waarvan de ene de opdracht bevat om de drager 1000 dinaren te geven en de andere om hem een ledemaat af te snijden. Hij verbiedt de verkoop van wijn en bepaalde groenten en het spelen van schaak. Hij verbiedt vrouwen om op begrafenissen te huilen en gebiedt hen om na zonsondergang binnen te blijven. Het vervaardigen van vrouwenschoenen wordt eveneens verboden. Hij lokt een week van rellen in Caïro uit om vervolgens doodleuk te vragen: wie gaf hier opdracht voor en vanaf de heuvels naar de stadsbranden te gaan kijken. Aan het einde van zijn regime (1020) zal hij zichzelf tot reïncarnatie van God uitroepen. Een jaar later keerde Al Hakim niet meer terug van een wandelingetje, dat hij was gaan maken. De secte van de Druzen in het Midden-Oosten gelooft nog altijd, dat hij ooit terug zal keren.

Al Hakim is een verwoed sterrekundige en hij zal een observatorium laten bouwen op een heuvel bij Caïro, waar hij ook zelf regelmatig de sterren gaat waarnemen met een grote koperen astrolabe. Vanwege die hartstocht zijn ook geleerden welkom in het Caïro van het jaar 1000.

Zo bijvoorbeeld Ibn Al-Haytham, alias Alhazen (965-1039), een astronoom en ingenieur, die denkt dat hij de Nijl kan temmen, maar later zal moeten inzien dat dat niet gaat. Als astronoom is hij er vast van overtuigd dat het heelal uit negen concentrische sferen bestaat. Als fysicus sluit hij in zijn hoofdwerk, de Grote Optica, aan op Ptolemeus - Alhazen wordt wel de 'tweede Ptolemeus' genoemd - maar is veel uitvoeriger. De invloed van dit grotendeels op experimenten berustende werk, dat veel in het Latijn is vertaald, zal tot in de 17e eeuw (Keppler en Descartes) reiken en pas verouderd zijn na de studies van Newton en Huygens.

Ibn-Younis (979-1008) is eveneens in het jaar 1000 een befaamd astronoom, maar ook iemand die veel houdt van poëzie en muziek. Na gedane wetenschappelijke arbeid mag hij graag met begeleiding van zijn gitaar zingen van zijn spijt over de afwezigheid van zijn geliefde en over de sterren, die zich voor hem verborgen houden.

Enkele jaren na 1000 zal Al Hakim resoluut een einde maken aan de verdraagzame politiek die zijn vader jarenlang tegenover de Christenen en Joden in zijn rijk had gevoerd. Hij dwingt dan Christenen en Joden om zich als zodanig kenbaar te maken door het dragen van zwarte riemen en tulbanden. Hij verwoest de Joodse synagoge in oud-Caïro. Voor zijn geweld bergt de Joodse gemeenschap haar archieven (de Geruzah Papers) zo diep weg, dat ze pas 900 jaar later herontdekt zullen worden.

Ook zal hij tussen 1007 en 1014 een Christenvervolgning houden, die zijn dramatisch hoogtepunt zal bereiken in de verwoesting in 1009 van de H. Grafkerk in Jerusalem, sinds eeuwen de trekpleister voor alle Christelijke pelgrims naar Jerusalem. Die verwoesting zal een zeer opmerkelijke en dramatische nasleep krijgen, omdat ze door tijdgenoten in West-Europa zal worden toegeschreven aan de Joden en het sein zal worden voor represailles tegen de Joodse gemeenschappen in West-Europa.

De Joodse gemeenschappen in West-Europa waren nog pas van recente datum. De verstrooiing van de Joden (diaspora), die sedert 135 nChr. had plaatsgevonden, had de joden aanvankelijk vooral verspreid over het Middellandse Zeegebied - Caïro, Fez, Kairouan (Tunesië), Andalusië, Damascus, Bagdad, Constantinopel en Rome. Maar in de 10e eeuw waren er ook Joodse gemeenschappen ontstaan in Noord-Westeuropese

steden als Mainz, Worms en Spiers in Duitsland en Orléans en Sens in Frankrijk. In het jaar 1000 moeten er al zo'n 20.000 Joden gewoond hebben in ca. 50 West-Europese steden.

Zo kent in het jaar 1000 Mainz een Joodse gemeenschap van wel 2000 leden. Gershom ben Yehuda (965-1028) is daarin een belangrijke Joodse Rabbi, bijgenaamd Licht van de Ballingschap. Hij schrijft de 'Responsa', antwoorden op vragen van burgerlijk recht die een doorkijkje verschaffen in de economische activiteiten en privileges van de Joden.

De gastvrijheid die de Joden dan in West-Europa genieten berust nog op een decreet van Keizer Lodewijk de Vrome. Soms worden de Joden zelfs door de bisschoppen naar de stad toegehaald. Zij zijn namelijk goed in de handel (ook de slavenhandel, bijv. in Praag) en in verfijnde ambachten en gespecialiseerde beroepen, zoals de medicijnen. Door hun gemeenschappelijke taal, wetten en religie onderhouden zij makkelijk onderlinge contacten. Bovendien zijn de Joden vaak intermediairs tussen Arabieren en Christenen.

Tot in het jaar 1000 zijn er geen mishandelingen van de Joden in West-Europa bekend, maar kort erna gaat dat komen. In 1007 zal de Franse Koning Robert de Vrome een 'bekeren-of-sterven'-edict willen uitvaardigen, maar dat door bemiddeling van de paus intrekken. Doch enkele jaren later zal het wel raak zijn, wanneer zich door West-Europa het bericht verspreidt, dat de Joden de schuld zouden hebben aan de verwoesting van de H. Grafkerk in Jerusalem in het jaar 1009 door de Egyptische Kalief. Tijdgenoten schrijven die schokkende verwoesting grif toe aan 'de duivel' die, gedreven door jalouzie, erop uit is om het gif van zijn wanpraktijken uit te strooien over de belijders van het ware geloof door middel van zijn 'gebruikelijke werktuigen', de Joden.

Naar aanleiding van dit verhaal zullen tal van vorsten en bestuurders in West-Europa besluiten de Joden hun stad of land uit te wijzen. Zo zal, op basis van een edict van de Duitse Koning Hendrik II, in 1012 de hele Joodse kolonie van Mainz de stad uitgejaagd worden. Ook in Frankrijk gaan dergelijke dingen gebeuren.

Glaber schrijft:

"Toen kort nadat de H. Grafkerk verwoest was, het gerucht ging, dat deze grote ramp veroorzaakt was door de gemeenschap van de Joden, besloten de Christenen overal ter wereld unaniem om de Joden uit hun landen en steden te verdrijven. Ze werden het object van een universele haat. Ze werden uit de steden verdreven, sommigen werden aan het zwaard geregen, anderen verdrongen in de rivieren en velen vonden de dood op nog een andere wijze. Sommigen benamen zich op verschillende manieren het leven.

Na deze onvervalste wraakoefening werden er nog maar weinig Joden in de Romeinse wereld gevonden. Toen proclameerden ook de bisschoppen, dat geen Christen op enigerlei wijze met de Joden mocht handelen. Uitgezonderd werden alleen de Joden die zich wilden bekeren tot de genade van het doopsel en alle Joodse gebruiken en gewoonten zouden verzaken.

Velen hunner hebben dit ook metterdaad gedaan, maar alleen uit vrees voor de dood. Liefde voor het huidige leven motiveerde hen meer dan een verlangen naar eeuwige vreugde.

En velen die aldus valselyk Christen waren geworden, keerden tot hun vroegere staat terug."

BAGDAD

de getemde kalief en het 'zwaard van de Islam'

Ons volgende reisdoel is, in het Midden-Oosten, Bagdad, de grote metropool aan de rivier de Tigris. De stad is pas gesticht in 762, maar ze heeft zich als een olievlek uitgebreid en vormt in het jaar 1000 met ca. 500.000 inwoners een van de grootste steden ter wereld. De stad is gebouwd in de vorm van een cirkel met in het midden het paleis van de kalief en de Al Mansoermoskee met de Groene Koepel. De Gouden Poort geeft er toegang toe. Daaromheen liggen de gebouwen van de bestuursorganen in concentrische cirkels. Dat alles is omgeven door een stadsmuur, waar vier toegangspoorten in zitten. Elk van de daarachter gelegen delen vormt dan een eigen sector van de stad, die afgescheiden is van de andere sectoren.

Om veiligheidsredenen zijn handel en ambacht buiten deze stadsmuur gehouden. Ze zitten vooral in de zuidelijke voorstad Karkh.

Via een botenbrug kun je de rivier de Tigris oversteken en zo kom je op de linkeroever, waar de Kaliefen hun buitenpaleizen hebben.

Bagdad heeft een kosmopolitisch karakter. Naast soennitische en sjiitische Mohammedanen leven er Christenen en Joden - de Joodse gemeenschap in Babylonië omvat 70% van alle Joden ter wereld. Dit niet op de laatste plaats omdat Bagdad een belangrijk handelscentrum is, dankzij haar uitmuntende ligging op een kruispunt van handelswegen: waterwegen over de Tigris naar de Perzische Golf en vandaar verder naar India, Indonesië en China. Landwegen naar Centraal Azië, Egypte en Constantinopel en vandaar verder naar de rest van Europa.

Over al die wegen komen kruiden en zijde uit China, edele metalen uit India, hout, ivoor en goud uit Afrika, huiden en pelzen uit Noord-Europa.

Dientengevolge is er in Bagdad een rijk ambachtsleven. De diverse ambachtslieden wonen bijeen in hun eigen kwartieren, de soeks. De textielbewerker, edelsmeden en bankiers wonen het dichtst bij de hoofdmoskee. Een echt gildewezen kent Bagdad niet. Gecontroleerd worden de ambachtsslui door de sahb-al-suq, een soort marktmeester van de overheid.

Op technisch terrein wordt in Bagdad veel overgenomen van de Chinezen, zoals de fabricage van papier en de productie van zijde. De fabricage van katoen en de textielververij is er aanzienlijk verbeterd.

De kunstnijverheid bereikt een top met de vervaardiging van schaakstukken van ivoor alsmede in de blauwe glazuurtechniek met overdadige kalligrafische decoraties. Er zijn veel keramiek ateliers.

Betaald wordt er vooral in zilveren dirhems.

Recht wordt gesproken door 'kadi's', die daarnaast soms ook nog tijd overhouden voor wetenschappelijk en literair werk.

De ambachtslieden vormen met geleerden en kunstenaars, met kooplieden, artsen,

ambtenaren, rechters en priesters een omvangrijke middenklasse. De voornamen onder hen zijn gesteld op goede manieren, zoals die mooi zijn beschreven in het Boek van het bontgenaaid Kleed van Ibn a-Waschscha (gest. 936).

Aan de onderkant van de bevolkingspyramide staat een talrijke lagere volksklasse van boeren, arme winkeliers, kruiers, waterverkopers en bedelaars. En dan zijn er de talloze slaven, afkomstig uit Afrika en Europa. Sommigen overstijgen echter de brede massa, zoals die aan wie belangrijke taken zijn toevertrouwd - bijv. de eunuchs, de bewakers van de harem en de bedgeheimen - en zij die op speciale scholen onderricht krijgen in muziek en dans.

Eeuwenlang is Bagdad al een centrum van wetenschap en kunsten. Het heeft talloze geleerden, dichters en kunstenaars voortgebracht. In het jaar 1000 schittert de dichter Al-Hamadhani (960-1008) op de "Maqamat" - bijeenkomsten, waarop een redenaar staande de toehoorders die om hem heen zitten anekdotes vertelt in dichtvorm. Onderwijl is de bibliothecaris van Bagdad Ibn al-Nadim druk doende de sprookjes van 1001 Nacht te verzamelen, terwijl kalligrafen als Ibn-al-Bawab (Aboul Hassen) (gestorven in 1022) het geschreven woord rijkelijk versieren. Al-Mawardi (974-1058), de opper-kadi van Bagdad zal een mooi boek schrijven "Over de goede levenskunst in praktische en morele zaken", dat veel spreekwoorden en anekdotes bevat, die nog in het jaar 2000 geliefde lectuur zijn in het Oosten.

Over het werken ten behoeve van erfgenamen schrijft hij:

"Er zijn mensen, die zich het nodige uit de mond sparen en meer dan het puur noodzakelijke nastreven. Ze doen dat om voor hun kinderen goederen op te stapelen en die aan hun erfgenamen achter te laten. Ze doen het met name, omdat ze voor hun kinderen de moeizaamheid van de broodwinning of de tegenspoed vrezen.

Welnu, zulke mensen hebben tijdens dat verzamelen maar een ellendig leven en ze zullen ooit voor de daarmee verbonden zonden rekenschap moeten afleggen. Bovendien moeten die mensen op verschillende gronden berispt worden, hetgeen ieder verstandig mens duidelijk zal zijn."

En over de noodzaak van een kritische houding van studenten:

"De omstandigheid echter, dat de leerling het recht van de leraar moet erkennen, mag er niet toe leiden, dat de leerling ook het twijfelachtige van hem aanvaardt. Ook al moet de leerling tegenover de leraar afzien van betweterij, toch mag hij het van hem geleerde niet slaafs navolgen. Want het komt vaak voor, dat een groep leerlingen in de overdrijving zo ver gaat, dat ze de woorden en overtuigingen van de leraar als beslissend bewijs aanzien, ook wanneer die dat geenszins zijn. Dat leidt er dan toe, dat zulke scholieren de volledige verantwoordelijkheid voor het geleerde aan de leraar overlaten. Dat heeft weer tot gevolg, dat de leraar in zijn onderwijs onder de maat blijft, omdat hij immers te veel de oren naar zijn toehoorders laat hangen."

Behalve commercieel en cultureel centrum is Bagdad ook al jarenlang wereldlijk en religieus centrum van de Islamitische wereld. De stad is al vanaf haar stichting de hoofdstad van het Kalifaat van Bagdad, dat vanaf ca. 750 bezet wordt door de dynastie van de Abbassiden die nog tot ca. 1250 in het zadel zullen blijven.

In het jaar 1000 is Al-Qadir (991-1031) Kalief van Bagdad.

De Kalief houdt er een zeer rijk hofleven op na, goeddeels overgenomen van de Perzische Shahinshah. Troubadours, muzikanten en danseressen weten zich omringd

door een aandachtig publiek. Luisteren naar een gezongen gedicht is aan het hof van Bagdad een genoegen, waaraan behalve de tekst, ook de muziek van de luit, de geur van de sinaasappelbloesem en de smaak van de gekruide wijn een bijdrage leveren. Het hof der kalief heeft een kosmopolitisch karakter. De kaliefen trouwen vaak met niet-Arabische vrouwen en hebben veelvuldig Perzen als 'vizier' (minister-president). De pracht aan het hof der Abbassiden is ongeëvenaard met een etiquette die onder meer het dragen van luisterrijke kledij verplicht stelt.

Ooit was het Abbassidische Rijk heel groot geweest, toen het zich uitstreckte van Tunesië tot het huidige Pakistan. Het werd toen heel centralistisch bestuurd vanuit de hoofdstad Bagdad middels een uitstekende bestuurlijke organisatie. Het Rijk was verdeeld in departementen (diwans), onder andere voor de grondbelasting, de schatkist, het leger en de justitie. Voor de verspreiding van de bevelen maakte het centrale bestuur dankbaar gebruik van een instrument, dat al door Perzen en Byzantijnen was gebruikt: de barid, een soort posterijen.

Maar in de loop der jaren is de macht van de kalief van Bagdad aanzienlijk geslonken. Hij heeft moeten accepteren, dat zijn wereldlijk leiderschap inkromp, doordat in alle uithoeken van zijn rijk de provinciale gouverneurs eigen dynastieën vormden en de wereldlijke leiding overnamen: de Ummayyaden in Spanje, de Fatimiden in Tunesië en Egypte, de Hamdaniden in het noorden van het huidige Irak en Syrië, de Samaniden in de meest oostelijke buitenpost van de Islam, het enorme gebied van het huidige Oost-Perzië, West-Pakistan, Afghanistan en Turkmenië.

Hij heeft voorts moeten aanzien hoe zijn geestelijk leiderschap inkromp, toen er naast hem zelfstandige kalifaten opkwamen in Cordoba (929) en Caïro (973).

En als klap op de vuurpijl heeft de kalief van Bagdad moeten meemaken hoe hij in het jaar 945 zelfs in zijn eigen stad Bagdad van het wereldlijk gezag beroofd werd door de familie van de Buyiden, die hun thuisbasis in het Westen van Perzië hadden. Met als gevolg, dat de kalief niet veel meer macht overbleef dan die van religieus opperhoofd van de Islamitische wereld ten oosten van Syrië.

De Buyiden, die dus vanaf 945 alle sleutelposten in Bagdad bezetten, hebben ook de controle over het leger in handen genomen. Ze herstelden de irrigatiewerken, wegen en bruggen die in de voorafgaande periode beschadigd waren, bouwden paleizen en boden geleerden en letterkundigen een royale ontvangst.

Laat in de 10e eeuw is het regime van de Buyiden toch ook alweer de nodige zwaktes gaan vertonen. Er deden zich binnen hun dynastie opvolgingsproblemen voor en de militairen werden minder loyaal. De handel is wat minder geworden doordat Alexandrië in Egypte een stuk van Bagdad heeft afgesnoept. De landbouwproductie is teruggelopen onder andere omdat het grootgrondbezit is toegenomen en de kleine boeren in de misère beland zijn. Het openbaar gezag is verslapt, waardoor Bagdad rond het jaar 1000 geplaagd wordt door de zgn. ayarrun: zwervers, outlaws, rellenschoppers, die roven en plunderen en zich zelfs in de politie laten opnemen om die beter te kunnen neutraliseren. Het is de blinde dichter al Ma'ari (973-1057), die in zijn werk uitdrukking geeft aan de pessimistische en sceptische gevoelens van zijn tijd met betrekking tot het sociaal en politiek lage peil van de Arabische wereld.

Ook het culturele leven zit rond 1000 in een dip, vanwege de weer sterker wordende

soennietische tendensen in de samenleving van Bagdad. 'Soennietisch' komt van het woord Soenna, wat betekent, dat men zich volledig richt op de daden en eisen van Mohammed. De soennieten zijn daardoor nogal traditionalistisch en hebben een deterministische kijk op het leven.

Door dit alles is in het jaar 1000 de macht van de Buyiden aan het aftakelen - hoewel ze nog tot 1055 in Bagdad de baas zullen blijven - en kan de kalief stukje bij beetje weer wat invloed terugveroveren.

En één van de paarden waarop hij rond het jaar 1000 wedt, is de rijzende ster van Mahmud van Gazni in het uiterste oosten van zijn kalifaat.

Dat uiterste oosten - dat het huidige Oost-Perzië, West-Pakistan, Afghanistan en Turkmenië omvat - stond onder het wereldlijk gezag van de dynastie der Samaniden en was onder hun bewind "een parel aan de Islamitische wereld" geworden. Haar hoofdstad Boekhara met een bevolking van 300.000 inwoners, deed nauwelijks onder voor Bagdad en Cordoba. Het is een belangrijk knooppunt op de karavaanroute tussen China, Europa en India. Caravanen van wel 3000 kamelen en paarden en 5000 mensen ontmoeten er elkaar. Ze komen vanuit China met zijde, koperen schalen, specerijen en juwelen en vanuit Europa met pelzen, vachten en amber. Turkmenië zelf exporteert zeep, zijde, zwavel, zadels, lederwaren en versierde wapenen. Plus het papier van Samarkand, dat in trek is in de hele Moslim-wereld. Boekhara en Samarkand zijn ook belangrijke slavenmarkten met bijbehorende castratiecentra. De cultuur bloeit er. De vele geleerden, zoals al-Maqdisi (gest. 995) en dichters zoals Al-Ifriqi (eind 10e eeuw) hebben Boekhara tot de 'dom van de Islam in het oosten' gemaakt. Zij is het brandpunt van pracht, de heilige plaats van het imperium en de ontmoetingsplaats van de meest unieke intellectuelen van die tijd. De koninklijke bibliotheek van Boekhara met 45.000 exemplaren bestaat uit een reeks van zalen, die elk aan een eigen wetenschapsgebied gewijd zijn. Er is hier een mix van Arabische en Persische cultuur en een mix van diverse religies, wat een tollerante omgeving scheidt, die veel bijdraagt aan de uitstraling van de Islam-cultuur in Azië. Het rijk der Samaniden is ook de bakermat van het Sufisme, waarin onder andere Abu Saïd (978-1061) een belangrijke rol speelt. In zijn thuisbasis in Mayhana (in het huidige Oost-Perzië) geeft hij onderricht via gedichten, sticht hij Sufi-centra en vat hij de praktijk van het Sufisme samen in een kodex, die anno 2000 nog steeds gebruikt wordt.

Zoals zo vaak ontkomt dit soort hoge beschavingen niet aan verval, door tegenslag, doordat de benen de luxe niet kunnen dragen en vanwege de jalouzie van buiten. Tegen het jaar 1000 is het rijk van de Samaniden dit alles zwaar gaan voelen. Door al die tegenslagen is Boekhara al vervallen tot een onaangename stad, waarvan de smalle straten onbegaanbaar zijn geworden door rottend afval, stank en pestlucht.

Uiteindelijk komen de Samaniden ten val als gevolg van de 'flirt', die zij al een tijdlang maken met de Turken. Leden van deze nomadische stam, die door de Mongolen steeds verder naar het westen werd gejaagd, werden lang in de Islamitische wereld gebruikt als slaven, totdat zij zich tot de Islam bekeerden. Toen gingen de Samaniden hen steeds meer inschakelen als soldaten, omdat het goede krijgers waren. Die soldaten kregen langzamerhand ook Turken als hun officieren, Turken kregen gouverneursposten in het Samanidenrijk toegespeeld en zo moest uiteindelijk wel een 'staat binnen een staat' ontstaan, die op een kwade dag de Samaniden zou bedreigen.

Dat moment kwam in het jaar 999 toen diverse Turkse commandanten gebruik maakten van de dood van de Samanidische sultan van die dagen, Nuh ibn-Mansur, om de macht te grijpen. Onder hen was Mahmud, de 27-jarige Turkse gouverneur van het hele gebied van het huidige oosten van Iran en Afghanistan. Hij was zo slim om trouw te zweren aan de Kalief van Baghdad. Die aanvaardde dat als minste van twee kwaden en noemde Mahmud "de rechterhand van de zijn regering". En met dat 'bewijs van goed gedrag' - hij mocht zich voortaan 'sultan' noemen - was Mahmud aanvaardbaar voor de Moslim-leiders en de niet-Turkse (hoofdzakelijk Perzische) bevolking van Boekhara. Zo kon hij in oktober 999 zonder noemenswaardige tegenstand Boekhara binnentrekken, terwijl de Samaniden werden afgevoerd. Het Samaniden gebied werd opgesplitst in een noordelijk en zuidelijk deel. Het zuiden kwam onder Mahmud.

Met deze formidabele overwinning behoort Mahmud (998-1030) ongetwijfeld tot de 'superstars' van het jaar 1000. Omdat hij zijn residentie niet verlegt naar Boekhara, maar in Gazni, ten zuiden van de huidige Afghaanse hoofdstad Kaboel blijft zetelen, wordt zijn bewind, dat tot 1030 zal duren, de heerschappij van de Gazneviden genoemd. Vanaf het jaar 1001 zal Mahmud een reeks van rond 17 grote rooftochten beginnen in de Pendsjab en het huidige Noord-India. Van deze bloederige tochten, waarbij tienduizenden Hindoes gedood gaan worden en steden en tempels zullen worden geplunderd en vernietigd, zal hij telkens weer terugkeren met een grote buit. Het zal hem de bijnaam 'zwaard van de Islam' bezorgen. Hoewel hij niet overging tot verovering en inlijving van die gebieden en bekering van haar bevolking, heeft Mahmud Gazni met deze strooptochten wél de oude scheidslijn, die er tot dan toe was tussen de Islam en het Hindoegebied doorbroken en zo de basis gelegd voor de eeuwenlange confrontatie tussen Moslims en Hindoes, die Voor-Indië tot op de dag van vandaag verscheurt, met alle menselijke drama's van dien.

In het jaar 1000 moet dat alles nog beginnen en is Mahmud nog pas bezig met de consolidatie van zijn regime. In dat verband probeert hij de culturele wereld van geleerden en kunstenaars aan zich te binden. Er is werk voor de architecten, want de triomfantelijke Mahmud wil nu ook zijn hoofdstad Gazni voorzien van een nieuwe grote moskee en een nieuw paleis.

Mahmud komt uit een wereld, waarin het Arabisch maar weinig gesproken werd en het Perzisch zoveel te meer, hetgeen ook de Perzisch-talige literatoren met hoop vervult. De grootste Perzische letterkundige uit die tijd, Abu al-Kasim Mansoers, beter bekend als Firdausi (939-1020), is in het jaar 1000 net begonnen te schrijven aan zijn levenswerk, het Boek der Koningen ('Shah Namah'), het verhaal van de koningen van Perzië van de oertijd tot de tijd van de Arabische verovering.

Als Firdausi het werk in 1010 klaar heeft, draagt hij het in lovende bewoordingen op aan Mahmud van Gazni, in de hoop er 60.000 dirhems voor te krijgen - evenveel dirhems als het boek versen telt. Tot zijn ontgoocheling keurde Mahmud het werk slechts 20.000 dirhems waardig!

Een geleerde, die van meet af aan weinig fiducia in Mahmuds regime had, was Ibn Sina, in het Spaans Avicenna genoemd (980-1037). Al op heel jonge leeftijd was hij lijfarts van de Samanidische sultan Nuh ibn-Mansur geworden en hij sloeg meteen op de vlucht na Mahmuds verovering van Boekhara in 999. Mahmud probeert hem terug te halen, zodat

Avicenna een tijdlang een zwervend bestaan moet leiden in de Perzische woestijn, om uiteindelijk in het gebied van de Buyiden in Westelijk Perzië neer te strijken.

Deze wijsgeer en medicus heeft meer dan 200 boeken geschreven over filosofie, medicijnen, aardrijkskunde, sterrenkunde, theologie, taalkunde, muziek en kunst. Hij staat bekend als de 'sjeik van de geleerden'.

Als medisch onderzoeker trekt Avicenna zich weinig aan van het islamitische verbod om in dode lichamen te snijden. Hij absorbeerde Aristoteles zo grondig dat hij ook werd aangeduid als 'de tweede leraar' na Aristoteles zelf. Zijn medisch handboek (Lat: Canon Medicinae) werd Europa's belangrijkste leerboek dat al voor 1500 15 keer herdrukt werd en eeuwenlang gezaghebbend bleef. In deze medische encyclopedie geeft Avicenna een overzicht van alle bekende ziektes, zelfs van psychische kwalen als slapeloosheid, verliefdheid, geheugenverlies en zwaarmoedigheid. Bovendien verwerkt hij in dit vijfdelige boek zijn inzichten op het gebied van astronomie, wiskunde en filosofie.

Precies tegengesteld aan Avicenna zal de andere grote geleerde van die tijd in dit deel van de wereld, Al Biruni (Aboer Raikan Mohammed ibn Achmed Al) (973-1048), zich straks juist wel laten 'lijmen' door sultan Mahmud. Hij zal in 1018 met Mahmud van Gazni naar Indië trekken en daar de taal en cultuur gaan bestuderen. Maar in het jaar 1000 zit Al-Biruni nog hoog en droog aan het hof van sultan Qabus in Gurgan. Hij schenkt hem zijn werk, de 'Chronologie van de Arabische volken', dat hij dan net voltooid heeft. In zijn lange wetenschappelijke leven zal deze Leonardo da Vinci van de Arabische cultuur, die wijsgeer, historicus, astronoom, natuurkundige, geograaf en talenkenner is, o.a. de 'Elementen' van Euclides (13 delen) in het Arabisch vertalen en op een nieuwe manier de oppervlakte van een driehoek berekenen.

KAIFENG

over tante's bescherming

Bagdad, Boekhara en Gazni zijn niet de enige Aziatische cultuurcentra. We moeten onze rondreis voortzetten om te ontdekken, dat Azië in het jaar 1000 hét leidende werelddeel is.

Dat blijkt al meteen als we, net als de grote Al-Burini, leergierig India intrekken.

We belanden dan alras in Palitana in Noord-India, waar van de 9de tot de 11e eeuw op diverse bergen wel 800 tempels met 7000 sculpturen worden gebouwd. De hoofdtempel, de Adishvara, is geheel uit inheems rood marmer opgetrokken.

Palitana is de heilige stad van het Jainisme - net als het Boeddhisme een beweging tegen het feodale Brahamisme. Het onderscheidt zich van het Boeddhisme, doordat het naast de ascetische oefeningen en goede werken, ook grote waarde toekent aan uiterlijkheden. We weten dat alles ondermeer door de dichter Amitagati, die net rond het jaar 1000 in Palitana zijn leerboek Subhashitasamdoha aan het schrijven is. Daarin geeft hij in 32 hoofdstukken de redenen, waarom de wereld nietig is en alleen het ware geloof en de overgave aan de leer van Jaina redding beloven. Het is een in radicaliteit onovertroffen werk, dat in zijn strenge ascese wars is van alle zingenot.

Als we het minder fundamentalistisch willen, zouden we naar Kasjmir kunnen gaan, waar de grote geleerde Abhinavaguta leeft (950-1025). Hij schrijft commentaren op oudere werken van het Kashmirsche shivaïsme en publiceerde ook enige leerdichten over mystiek, filosofie, grammatica, esthetica, dichtkunst, muzikwetenschap en dramaturgie.

En eventueel wippen we nog even over de grens, naar Tibet, waar in het jaar 1000 een opmerkelijke Boeddhistische Renaissance aan de gang is. Teksten worden vertaald, oude kloosters worden hersteld en nieuwe worden opgericht. Bij dat laatste was o.a. Rinchen Zangpo (958-1055) betrokken, de befaamdste geleerde uit de Middeleeuwen in Tibet, een monnik, die veel Boeddhistische teksten uit het Sanskriet in het Tibetaans vertaalde.

Als we in India en wat meer op de architectonische toer willen blijven, kunnen we na Palitana heel goed doortrekken naar Khajuraho, dat in het jaar 2000 ergens in de jungle achter New Delhi verborgen ligt. In het jaar 1000 bereikt daar de Tsjandella-dynastie het toppunt van haar roem onder koning Danga (950-1008). Tijdens het Tsjandella-bewind worden tussen 950 en 1150 een zestigtal hindoetempels gebouwd in de beroemde Nagara-stijl: met overvloedige plastische versieringen, waarvan de motieven op de leer van de Tantra geïnspireerd zijn. Van deze tempels, die gebouwd zijn in zandsteen en

een glansvolle synthese bieden van architectuur en sculptuur, zijn er anno 2000 nog een twintigtal over.

Vanaf 1001 zullen al deze Noordindiase vorstendommen de gesel voelen van de veldtochten van Mahmud van Gazni. Diverse keren vormen zij confederaties, maar het lukt niet de woeste sultan te weerstaan.

Als we van die geselingen geen last willen hebben, gaan we liever naar Zuid-India, en dan speciaal naar het huidige Tanjore, in het jaar 1000 Thanjur geheten, hoofdstad van het Cola-Keizerrijk.

In het jaar 1000 is Rajaraja I (985-1014) er "koning der koningen", zoals hij zichzelf noemt om er zijn keizerlijke ambities mee aan te geven. Hij voert talloze oorlogen om zijn gebied uit te breiden naar centraal India (Deccan) en naar het zuiden naar Ceylon en verder in de Indische Oceaan (de Maladiven en later ook Sumatra). De Cola bezitten de grootste zeemacht tussen Zanzibar en Java, ja misschien wel de grootste van de hele wereld.

In het jaar 1000 heeft Rajaraja er juist zijn meest spectaculaire veldtocht opzitten, die hem naar Ceylon voerde. De vorst van Ceylon, Mahinda, had het eiland in anarchie laten vervallen en toen greep Rajaraja zijn kans. Zijn veldtocht naar Ceylon werd door tijdgenoten vergeleken met de legendarische tocht van de Hindu-god Rama naar dat eiland: "Rama bouwde met behulp van apen een bruggehoofd over de zee en sloeg toen met grote moeite de koning van Lanka met behulp van scherpgepunten pijlen. Maar Rama werd overtroffen door Koning Rajaraja wiens machtige leger met boten de zee overstak en de koning van Lanka verbrandde."

Met behulp van de rijkdommen van Ceylon, die hij heeft buitgemaakt, begint Rajaraja zijn eigen thuisbasis in en rond Tanjore te versieren met vele kunstwerken, die zijn naam en grote daden moeten uitdragen. Bijvoorbeeld de grote tempel in Tanjore, die aan de god Shiva is opgedragen.

Zoals straks Rajaraja zijn blik naar Sumatra zal wenden, zo kijken wij nu ook rond in de Indonesische archipel, maar we moeten wel oppassen er niet meteen gemangeld te worden tussen de rivaliteit van de twee grootmachten, Mataram en Srivijaya.

Mataram is het oude rijk op Java, dat door de eeuwen heen grote delen van de Indonesische archipel gedomineerd heeft. In de eerste helft van de 10e eeuw is zijn macht aanzienlijk getoond en kon een andere grootmacht opkomen, Srivijaya, dat zijn middelpunt in Palembang op Sumatra heeft. Van dit Rijk maakt ook het schiereiland Malakka deel uit. Daarmee beheersen de maharadja's van Srivijaya de Straat van Malakka en dus de zeeweg tussen Arabië/Indië en China. In de tweede helft van de 10e eeuw staat Srivijaya, vooral dankzij zijn handelsbetrekkingen, in volle bloei. Het vormt een schakel tussen China en India en het wordt veel bezocht door Boeddhistische pelgrims, die uit China op weg zijn naar Ceylon en India. Ze kunnen er alvast het Sanskriet leren. Zelfs Sinbad, de held van 1001 Nachten, bezocht Srivijaya.

Maar Mataram is zich inmiddels weer gaan oprichten. Koning Dharmawansa (985-1006) heeft door diplomatie en oorlogvoering het grootste deel van Java, Bali en Borneo weer onder zijn gezag gekregen. Ook hij heeft de handel uitgebreid, het bestuur gecentraliseerd, de bestaande wetten gecodificeerd en de literatuur bevorderd. Een krachtmeting met Srivijaya kan niet uitblijven.

In 996 heeft hij een invasie in Sumatra uitgevoerd en enige malen achtereen Palembang belegerd. Srivijaya zoekt steun bij China (welks suzereiniteit het erkent) en zal in 1006 hard terugslaan met een aanval op de hoofdstad van de Mataram op Oost-Java, waarbij koning Dharmawansa wordt gedood.

Een iets rustiger bezoek zouden we kunnen afsteken aan Angkor, in het tegenwoordige Cambodja, waar rond het jaar 1000 al stevig gebouwd wordt aan deze tempelstad, die thans nog tot de wereldwonderen wordt gerekend. Angkor is de hoofdstad van het keizerrijk van de Khmer, dat in het jaar 1000 praktisch heel het tegenwoordige Thailand, Laos en Cambodja omvat. De grootste bouwwerken dateren van na het jaar 1000, maar in dat jaar zijn toch al enkele mooie tempels gerealiseerd, zoals de Banteay Srei, het 'fort van de vrouwen' ter ere van de Hindoegod Shiva.

Maar echt de topper in Azië in het jaar 1000 is ongetwijfeld nog steeds China, zodat we daar nu snel naar doorreizen en dan meer in het bijzonder naar de toenmalige hoofdstad, Kai-feng. De reis kan eventueel per boot gaan, want Kaifeng, dat aan de grote Huang Ho rivier ligt, is door superieure kanalen verbonden met steden in het Zuidoosten van China. Zo verbindt het 460 kilometer lange Bian-kanaal Kaifeng met de Huai rivier. Over die rivier wordt de Chinese hoofdstad verzorgd met rijst en andere zaken.

Je vindt in Kaifeng de koninklijke ovens, die tot de grootsten van het land behoren en waar het wereldberoemde porcelein in allerlei stijlen vandaan komt.

En je kunt er de keizerlijke bibliotheek binnengaan, waar ze meer dan 80.000 banden hebben!

Er bevindt zich in Kaifeng zelfs een Joodse gemeenschap. De resten van de synagoge kunnen anno 2000 nog bezocht worden.

In het jaar 1000 is de stad al lang gebarsten uit zijn 3 kilometer lange ommuring, die in 954 gebouwd was. Buiten de poorten zijn nieuwe stadswijken ontstaan, bijvoorbeeld rond de Fan-pagode uit 977, die daar ook anno 2000 nog bewonderd kan worden. In deze nieuwe wijken is een bevolking neergestreken, die veelal uit de lagere klasse afkomstig is, welke de oude wetten, die de mensen aan hun eigen gebieden hadden gebonden, niet meer kent. De straten puilen uit van winkelhulpen, straatventers, zakkenrollers en prostitués. Er zijn vermaakcentra met mime-artisten, muzikanten, dompteurs en marionetspelers, die de hele nacht open zijn.

China is in het jaar 1000 een sterke staat dankzij de Sung-Dynastie, die dan aan de macht is. De Sung hebben in 960 een einde gemaakt aan een tamelijk chaotische periode, die gevolgd was op de ineenstorting van de Tang-dynastie in 907. Ze hebben zes onafhankelijke koninkrijken onderworpen en controleren daarmee een gebied dat twee keer zo groot is als West-Europa.

Onder het bewind van de Sung-keizers zijn in de loop van de 10e eeuw in China talloze hervormingen tot stand gebracht. Graanschuren zijn geopend en scholen, ziekenhuizen en weeshuizen opgericht.

Het strafrecht is in 963 gecodificeerd op basis van het beroemde boek "Leidraad van straffen" (Xingtong) van Dou Yi (914-966), waarin zelfs zulke moderne onderwerpen als schadelijk medisch handelen voorkomen.

Op het bestuurlijke vlak is er een Raad van State ingesteld, die op basis van rapporten, afkomstig van de drie departementen - financiën, defensie en justitie - de keizer

adviseert. Die regeert daardoor meer als een president dan als een dictator. Op aandrang van Liu Kai (947-1000) is het ambtenarenkorps onafhankelijk gemaakt en geprofessionaliseerd. Toegang daartoe krijg je op basis van veeleisende examens. Brillantie moet gepaard gaan met karakter. Kandidaten mogen aanbevolen worden, maar om een halt toe te roepen aan vriendjespolitiek, moeten de aanbengers instaan voor hun beschermelingen. Belasting, die ooit gebaseerd was op het aantal werkzame mensen, wordt voortaan geheven in verhouding tot de agrarische productie.

Op het terrein van de poëzie heeft een nieuw genre zijn intrede gedaan, het ci - een gezongen gedicht in vrije versvorm en op melodieën uit de volksmuziek.

Ook de beeldende kunst kwam tot nieuwe bloei, met name de schilderkunst.

De kalligrafie werd beschouwd als de edelste onder de kunsten.

Rond het jaar 1000 zijn gedrukte teksten gemeen goed geworden - woordenboeken, handboeken, encyclopediën, Boeddhistische teksten, medische en farmacologische werken.

De Chinezen beheersen dan al de boekdrukkunst en hebben de eerste stappen gezet op weg naar buskruit. Allemaal zaken, die in Europa pas echt in de 14e en 15e eeuw zullen doorbreken en dan gaan leiden tot de Europese Renaissance. In China zijn ze al in het jaar 1000 zo ver.

Intussen heeft de Sung-dynastie grote problemen op het vlak van de buitenlandse politiek. In het noord-westen kan ze niet echt het nomadenrijk van de Hsi-hsia de baas en in het noorden moet ze zelfs het hoofd buigen voor een ander buurvolk, de Kitan in Mandsjoerije. Dat volk heeft geprofiteerd van de Chinese chaos tussen 910 en 960 en in die periode snel hun rijk opgebouwd. Met behulp van slavenarbeid hebben ze een nieuwe hoofdstad gesticht, Shang-ching, die over een lengte van 15 kilometer ommuurd is, met paleizen, ministeries en tempels. Daarna zijn ze opgetrokken tegen de nog onafhankelijke Chinese koninkrijkes, die ze tot voorbij het huidige Peking wisten te onderwerpen.

De Sung-keizers hadden in het jaar 986 een tegenaanval beproefd, maar de Kitan wisten die af te slaan. Rond het jaar 1000 beginnen de Kitan op hun beurt een reeks veldtochten tegen de Sung-keizers, welke hen in het jaar 1004 tot vlak vóór de Chinese hoofdstad Kaifeng zullen brengen. Drijvende kracht achter deze veldtochten is keizerin-moeder Ch'eng-t'ien, die een van de meest getalenteerde leiders is uit de geschiedenis, zowel bestuurlijk, politiek als militair.

Het valt de Sung-keizers niet mee om zich tegen deze aanvallen te verdedigen. Ze hadden het vroegere leger van dienstplichtigen vervangen door een leger van huursoldaten, waarvan hun persoonlijke lijfwacht de kern vormt. Maar dat heeft de zaken niet veel beter gemaakt. Hoewel er wel één miljoen mensen onder de wapenen zijn, is hun kwaliteit niet geweldig.

Staan voor een ongetwijfeld furieus nieuw treffen moet Sung-Keizer Cheng Tsung (997-1023) dezelfde afweging maken als de Engelse koning Æthelred met zijn Deense belagers: vechten of betalen. En hij kiest, net als koning Æthelred, voor: betalen. Er volgt een ingewikkelde diplomatieke dans om gezichten te redden, die zal uitlopen op het afsluiten van het Verdrag van Shanyüan 1004/1005. Daarin zal onder clausules, die zeggen, dat de keizers elkaar broeders zullen noemen en dat moeder Ch'eng-t'ien de 'tante' van de Sung-keizer zal worden, de harde realiteit schuilgaan: De Sung-Keizers

moeten jaarlijks 200.000 rollen zijden en 100.000 ons zilver aan de Kitan betalen, zogenaamd als 'bijdrage in de militaire kosten'. Deze 'bijdrage' zal aan de grens worden overgedragen en niet aan het hof.

De keizer van Kitan neemt dit aanbod aan met de woorden:

"Op gemeenschappelijk besluit hebben wij de vijandelijkheden beëindigd en zijn we weer in vriendschappelijke betrekkingen getreden. Nadat we van uw edelmoedige gezindheid vernomen hebben, belasten wij ons met een eedbrief, die hier speciaal afgekondigd zal worden.

Wij verpanden ons tegenover de goden van de hemel en de aarde en melden het de goden van de aardbodem en van de veldvruchten in de keizerlijke tempel, zodat ook onze nakomelingen dit Verdrag zullen eerbiedigen en voor alle tijden voortzetten.

Wie dit Verdrag breekt, is niet geschikt om voor het welzijn van ons land te zorgen en zal volgens precedentenrecht van de lichtende en hoogverheven hemel met de dood bestraft worden.

Ook wanneer ik het niet waardig ben, zo waag ik het toch om het Verdrag na te komen en wil voor de hemel en de aarde plechtig beloven en voor mijn nakomelingen bezweren: wie dit verdrag breekt, die moge door de goden met de verdiende dood gestraft worden.

Deze bijzondere verklaring geven wij in alle openbaarheid af.

Meer dan Æthelred in Engeland zullen de Chinezen succes hebben met deze oplossing: hun gekochte vrede houdt 100 jaar stand en schept het kader voor een verdere ongestoorde bloei in China.

Die ongestoorde bloei zal strakjes in de 11e eeuw tot grote maatschappelijke veranderingen leiden. In 1012 zullen de Chinezen een nieuw soort snelgroeiende rijst uitvinden, waarmee ze jaarlijks twee keer kunnen oogsten. Dubbel zoveel eten zal weldra gaan leiden tot dubbel zoveel monden en het aantal Chinezen tot 100 miljoen doen toenemen. Dit zal een omwenteling teweeg brengen in de Chinese samenleving. Daarmee gepaard gaan weer nieuwe vindingen, zoals die van het eerste papiergeld ter wereld (1024) en het zeekompas (1070).

KYOTO

in hoofdkussenverhalen

Onze reis door Azië doet ons uiteindelijk belanden in Japan. Daar in de oude hoofdstad Kyoto en in omliggende plaatsen als Uji en Nara klinken in het jaar 1000 alom de hamers en zagen van de timmerlieden. De woonpaleizen, tempels en pagodes schieten er als paddenstoelen uit de grond.

Kyoto was twee eeuwen eerder, rond het jaar 800, als nieuwe hoofdstad van Japan uit de grond gestampt. Maar het ontwerp van het oostelijk deel van Kyoto geldt in het jaar 2000 nog steeds als een voorbeeld van stadsplanning voor een regeringscentrum.

Het plan voor de hoofdstad had in een bevolking van niet minder dan 500.000 inwoners voorzien, onder te brengen in 100.000 huizen, gelegen aan lijnrechte, brede en smalle straten. Uiteindelijk zouden er niet meer dan de helft van die 500.000 inwoners komen wonen, maar dat neemt niet weg, dat Kyoto in het jaar 1000 toch tot de grootste steden van de wereld moet worden gerekend. Ieder ambacht wordt er uitgeoefend in een bepaald stadsdeel, dat speciaal voor dit doel is aangelegd, wat de controle op productie en kwaliteit vergemakkelijkt. Twee grote markten, een in het westen en een in het oosten, staan ten dienste van de handel. In het zuidelijke stadsdeel ligt de universiteit van Heia met haar drie faculteiten: die voor de studie van het Chinees, de wiskunde en de rechten.

Praktisch de hele stad is van hout gebouwd. Het merendeel der huizen is klein en onaanzienlijk, grauw en saai van uiterlijk. Maar daar tussenin liggen schitterende parken en prachtige huizen. Ook de belangrijkste straten zijn omzoomd door de paleizen van teruggetreden keizers en van de hoogste regeringsambtenaren en hun families. Het mooiste gebouw van alle is de Daigokuden, de grote staatshal waar de troon van de keizer staat onder een groot baldakijn waarboven gouden feniksen vliegen. Voor de keizerin is er het 'Verborgene Binnenste', waarin ook de keizerlijke concubines zijn ondergebracht.

In Japan was, net als in West-Europa, sinds enkele eeuwen een maatschappelijk stelsel ontstaan, waarbij de grond niet meer in handen was van de boeren, maar was ingepalmd door de hoge heren. Die gaven op hun beurt plaatselijke machthebbers het recht de akkers door de plattelandsbevolking te laten bewerken. De boeren probeerden zich tegen de eisen van de lokale heren te beschermen door te dingen naar de gunst van de machtigen van het land. Om greep te houden op het plaatselijk bestuur vaardigde het hof een groot aantal regels uit. Maar door onderlinge intriges en belangentegenstellingen aan de top werd elk initiatief van hogerhand verlamd en is in de provincie een lokale aristocratie ontstaan.

Al dat geharrewar speelde in de kaart van een aristocratische clan, de Fujiwara, die vanaf het midden van de 9e eeuw steeds invloedrijker geworden was. Begin 10e eeuw had keizer Daigo nog geprobeerd de opmars van de Fujiwara te stuiten, maar rond het jaar 1000 heeft de clan metterdaad alle sleutelposities van het bestuur in handen. Ze hebben al hun rivalen uitgeschakeld en zijn de erfelijke bezitters geworden van alle belangrijke posities in het centrale bestuur. Rond het jaar 1000 staat aan het hoofd van

deze clan de machtigste man uit hun geschiedenis, Fujiwara Mitsjinaga (966-1028). Hij bezit een hoge persoonlijke charme, stelt belang in de kunsten, organiseert talrijke dichtwedstrijden in Chinese en Japanse versen, roept kunstenaars en geleerden naar het hof en geeft zich zelf over aan de kalligrafie. Zijn dochter huwt in het jaar 1000 de keizer van Japan, de rivale Sadako sterft nog in hetzelfde jaar en dan staat niets meer Mitsjinagas macht in de weg. Hij blijft de baas onder drie opeenvolgende keizers en laat ze allen trouwen met een van zijn dochters! En als hij zich in het jaar 1016 in een klooster terugtrekt, dan zal hij nog, via zijn zoons, aan de touwtjes blijven trekken. Het huis van Fujiwara Mitsjinaga, de Byodo in Uji, is een stapelplaats van rijkdommen. De gouverneurs van de provincies sturen hem grote hoeveelheden paarden, textiel en rijst, die hij, deels bij wijze van betaling, weer even snel aan zijn getrouwen uitdeelt.

Intussen is er in het Japan van het jaar 1000 ook veel armoede, vooral onder de vele slaven van kleine eigenaars en onder de boeren, die hun grond zijn kwijtgeraakt aan de heersende lokale families. De adel van de hoofdstad kijkt neer op de 'pummels' van het platteland. De bevolking elders in Japan had ook maar weinig contact met de cultuur van de hoofdstad.

In de bureaucratie zijn bijna alle betrekkingen erfelijk en worden vaak door onbekwamen bezet. Zo is rond het jaar 1000 een 16-jarige politiechef van Kyoto! De rechtspraak heeft weinig meer van doen met de wetboeken en is volslagen willekeurig geworden.

Aldus zijn op het hoogtepunt van de macht van de Fujiwari in het jaar 1000 daar al de eerste kiemen zichtbaar van het verval, dat uiteindelijk, maar pas een eeuw later, tot de val van die clan zal leiden.

Het keizerlijke hof had inmiddels zijn handen afgetrokken van praktisch alle bestuurlijke taken en van het handhaven van de orde. Dat soort lastige zaken liet men voortaan over aan de gouverneurs van de provincies. Op den duur moest dit wel leiden tot het verlies van nagenoeg alle macht. De keizer en zijn entourage zien in het jaar 1000 hun belangrijkste taak in het handhaven van een reeks terugkerende ceremonieën. Die rituelen nemen het grootste deel van het jaar in beslag, staan onder leiding van Mitsjinaga en zijn vol van sterrenwichelarij en waarzeggerij.

Net als Mitsjinaga zelf gelooft de zeer toegewijde hofaristocratie in het nut van deze plechtigheden ter ere van de traditionele goden en die van het boeddhisme.

De Japanse adel ontleent ook een groot esthetisch genoegen aan al deze rituelen. Zo worden hofprocessies naar de heiligdommen van Kamo en Iwasjimizu weken tevoren tot in de details voorbereid. Ook bezoeken van de keizer en de introductie aan het hof van de dochters van Mitsjinaga zijn aanleiding voor spectaculaire plechtigheden.

Ondanks de economische problemen die Japan in de tweede helft van de 10e eeuw treffen, zit het land in het jaar 1000 nog midden in de Gouden Eeuw van de Japanse Kunst. Op het gebied van schilderkunst en architectuur worden prachtige kunstwerken voortgebracht. Beeldhouwers en schilders, tuinontwerpers en architecten zijn te vinden tot in de hoogste adellijke families. De allerhoogst geachte kunst is ook hier: die van het kalligraferen.

In godsdienstig opzicht is het Japan van het jaar 1000 nogal pluralistisch. Naast het oude Sjintoïsme, dat positief staat tegenover het leven, is er het Boeddhisme, met een

meer pessimistische levensuitkijk. De Boeddhisten zijn weer onder te verdelen in twee sekten, de Sjingon, die meer de Indiase versie vertegenwoordigt en de Tendai, die staat voor de Chinese versie.

Een van de leden van de Tendai, Genshin, zal kort na het jaar 1000 het boek Ojo Yushu publiceren, dat een soort heilsleer verkondigt, waarin het aardse leven als verderfelijk wordt afgeschilderd en met gloedvolle woorden over hemel en hel wordt gesproken. De mens moet zijn vertrouwen stellen op Amida, wat men uit met de kreet 'Namu Amida Butsu (Verering van de Amida Buddha). De verlossing door het geloof en het geloof aan het paradijs van Amida is zo eenvoudig dat iedereen het kan begrijpen. Doordat men niet meer, zoals bij de andere sekten, allerlei moeilijke rituelen moet volgen en ontberingen moet lijden voor een beter lot in een volgend leven, krijgt deze cultus veel aanhang onder de armen en de verstotenen. Maar ook in hogere kringen en zelfs bij Mitsjinaga, slaat het aan. Er komen hallen bij de tempels en de kloosters waar men deze verering kan beoefenen.

In schril contrast daarmee is aan het hof een bijna decadente mini-maatschappij ontstaan, waarin de vrouw een opmerkelijke plaats inneemt.

De gouverneurs van de provincies proberen zich te verzekeren van de gunst van een hoge ambtenaar door een van hun dochters aan hem uit te huwelijken met een deel van hun nalatenschap als bruidschat. Dit gebruik was geen teken van erfelijke gelijkheid tussen zonen en dochters, maar veeleer een middel om in hogere kringen een machtige beschermer te verwerven. Veel van deze bruiden uit de bestuurlijke middenklasse moesten zich echter tevreden stellen met een positie als tweede echtgenote. Maar kennelijk hadden ze daardoor juist de mogelijkheid om zich te storten op de literatuur. Aan deze verwaarloosde echtgenotes is het leeuwendeel van de Japanse literatuur uit die tijd te danken, zowel wat de proza als de poëzie betreft. De Japanse taal kreeg daardoor een enorme duw. Tot de 9e eeuw hadden de Japanners Chinese lettertekens gebruikt ook om hun eigen taal te schrijven. Hoewel het Chinees in het jaar 1000 nog steeds de schrijftaal is van beamten en geleerden, schakelden de hofdames over op het syllabische 'katakana', een schrift dat ontworpen was door de monnik Kibi-Makibi.

De hofdames hebben de Japanse taal verrijkt met twee genres die befaamd zullen blijven: de 'nikki' (intieme dagboeken) en de 'monogatari' (verhalen).

Van de eerste kunstvorm, de dagboeken, verdient vooral het dagboek van Sei Shonagon, Makura no soshi (Boek van het hoofdkussen), vermelding. Dit dagboek met hoofdkussenverhalen hield Sei bij tot het jaar 1000. In hetzelfde jaar schrijft een andere beroemde dichteres, Izumi Shikibu (970-1040), haar dagboek (het Izumi Shikibu nikki), dat blijk geeft van haar gepassioneerde liefdesleven.

De tweede kunstvorm, een voorloper van de roman, resulteert aan het begin van de 11e eeuw in een aantal meesterwerken, waaronder de historische vertellingen van Akazome Emon (Eiga-monogatari) en de Genji-monogatari, de liefdesavonturen van prins Genji, beschreven door de hofdame Murashaki Sjikibu (970-1015). Deze vrouw van bescheiden adellijke afkomst die behoorde tot de Fujiwara clan schreef de Genji-roman omstreeks het jaar 1010.

In de Genji-roman schildert Shikibu in 54 hoofdstukken het leven van ruim driehonderd personen binnen een tijdsbestek van meer dan 60 jaar. Leidraad in het eerste gedeelte

van het werk zijn de liefdesavonturen van prins Hikaru Genji; het tweede deel van de roman gaat over soortgelijke belevenissen van zijn onechte zoon, prins Kaoru. Genji is de mooie, gevoelige, kunstzinnige zoon van een keizer, die dol is op vrouwen maar de ene relatie na de andere ziet stuklopen. Genji's galante successen aan het hof, de pracht van de paleizen en later Genji's ballingschap worden in geuren en kleuren beschreven.

Het meisje was met haar metgezellen in haar appartement. Men vertelde haar, dat er een heer in hofkleding was aangekomen en dat het misschien wel haar vader de Prins was, die was gearriveerd en ze zei: "Shionagon, waar is de heer in hofkleding. Is de Prins, mijn vader, gearriveerd?"

"Niet, de Prins, jouw vader", zei Genji, "maar ik ben hier, en ook ik ben jouw vriend. Kom hier."

Het meisje keek met een beschaamde vrees naar Genji, die ze al wel enigszins mocht. Ze dacht dat ze misschien iets onvoegzaams had gezegd, ging naar haar kinderjuffrouw en zei: "O, ik heb erge slaap en wil gaan liggen."

"Kijk eens hoe kinderlijk ze is", zei Shionagon.

"Waarom ben je zo bang, mijn kleine, kom hier en slaap op mijn knieën", zei Genji.

"Ga, mijn kind, zoals je gevraagd is", zei Shionagon en zij duwde haar naar Genji.

Maar half-bewust van wat haar overkwam, ging ze naast Genji zitten. Hij duwde de kleine sjaal weg, die haar haar bedekte, speelde met haar lange vlechten en nam hij haar handje in de zijne. "O, mijn hand", riep ze en trok hem terug en rende naar een naburige kamer. Genji volgde haar en probeerde haar uit haar verlegenheid weg te lokken. Hij zei dat hij een van haar beste vrienden was en dat ze niet zo bang hoefde te zijn.

Tegen die tijd had de mooie avond plaatsgemaakt voor de duisternis van de nacht en er begon hagel te vallen.

"Sluit het raampje. Het is te angstig; ik zal op je passen vannacht", zei Genji en hij leidde het meisje weg tot grote verbazing van Shionagon en de anderen die verwonderd waren over het gemak waarmee hij handelde.

Langzamerhand kreeg ze slaap en Genji nam net zo handig als een kinderjuffrouw dat doet, haar bovenkleden af en legde haar op een coach te slapen. Toen hij naast haar zat vertelde hij: "Op een dag moet je met me meekomen naar een prachtig paleis en daar zul je net zoveel prenten en speelgoed hebben als je wilt." En nog veel van dat soort opmerkingen maakte hij om haar aandacht vast te houden en haar te bekoren.

Haar vrees verdween allengs. Ze bleef maar kijken naar het mooie gezicht van Genji en was vol van zijn charmes. Dat hield haar een tijdlang uit haar slaap.

Toen de nacht al ver gevorderd was en de hagelstorm was gaan liggen, ging Genji weg. De temperatuur was plotseling veranderd en de hagel lag wit op het gras. "Kan het zijn", dacht hij, "dat ik deze plaats als een minnaar verlaat?"

De Genji Monogatari wordt wel beschouwd als 's werelds eerste roman en is het beroemdste boek van de Japanse literatuur. Het is onderhoudend door zijn diversiteit van karakters en het subtiele zoeken naar de betekenis van het leven. Tegelijkertijd verschaft het een enorme kennis over het hofleven in Japan rond het jaar 1000. Het legt de verwording aan het hof en het algemene maatschappelijke verval bloot.

L'ANSE AUX MEADOWS

een gevederde slang en behelmde vikings

Op onze reis door het jaar 1000 steken we de Grote Oceaan over. We kunnen dat rustig per schip doen, want in het jaar 1000 zijn de volkeren uit Micronesië bezig met een kolonisatie van het ene eiland na het andere. Catamaran-schepen met meer dan 100 man aan boord varen van Tahiti naar Nieuw-Zeeland. De zeemanskunst, die zij daarbij ten toon spreiden, doet niet onder voor die van de beste Europese zeevaarders van die tijd, de Vikingen.

Aangekomen in Amerika hebben we daar wel wat moeite om enig wapenfeit uit het jaar 1000 op het spoor te komen. De meeste volkeren leven er, zoals ze dat al honderden jaren doen. Rond de poolcirkel maken de Inuit (Eskimo's) hun gebruikelijke jacht op walvissen. Eén dorpsgemeenschap heeft genoeg aan één walvis om er het voedsel, de energie en de nodige gebruiksvoorwerpen voor een hele winter uit te halen.

Op de grote Noordamerikaanse vlakten, die zich uitstrekken van Alberta tot de Rio Grande grazen de bisonen. En al honderden jaren lang verstaan de jagers de kunst om die beesten over de kling te jagen, zodat ze hen alles verschaffen wat ze nodig hebben: voedsel, kleding, tentstof en wapens.

In de omgeving van het huidige St. Louis verwijst de archeologische vindplaats Cahokia naar een stedelijke bevolking die daar tussen 900 en 1400 moet hebben gewoond. Cahokia besloeg wel 1500 ha en gaf onderdak aan 10 tot 20.000 inwoners.

In New Mexico en Arizona moeten de voorouders van de nu nog levende Pueblo-, Navajo- en Hopi-Indianen tussen 700 en 1200 nChr. al dorpen en steden gebouwd hebben voor 5 tot 10 duizend mensen. Ook legden ze wegen aan die wel 10 meter breed waren, ofschoon ze geen voertuigen of lastdieren bezaten. Waren het misschien pelgrimswegen?

Niets kunnen we met enige zekerheid weten of dateren, want de volkeren in Amerika hebben haast geen geschriften nagelaten. Bijna alles moet op basis van archeologisch onderzoek gereconstrueerd worden.

Zeker is wel, dat de grote beschavingen, die de Spaanse veroveraars rond het jaar 1500 in het voetspoor van Columbus aantreffen in Peru (de Inca's) en in Mexico (de Azteken) in het jaar 1000 nog geen aanvang hadden genomen.

Wél waren hun voorlopers rond het jaar 1000 al terechtgekomen in de neerwaartse spiraal naar hun ondergang.

In het latere Incagebied was dat het Keizerrijk van de Wari-Tiahuanaco, dat tussen 300 nChr. en 1050 nChr. heeft bestaan in een kustgebied van duizend kilometer lengte in het huidige Peru, Bolivia en Noord-Chili.

Vandaag de dag kunnen we nog de indrukwekkende ruïnes bezoeken van o.a. een tempel en een pyramide in de hoofdstad van dat rijk, Tiahuanaco aan het Titicacameer. Op het hoogtepunt van deze beschaving moeten daar, rond het religieuze centrum, wel zo'n 40.000 mensen hebben gewoond. Ze leefden van de visserij op het Titicaca-meer en de verbouw van aardappels op de goed-geïrrigeerde oevers van dat meer. Wellicht dat klimatologische omstandigheden (vermindering van de regenval na 950) deze cultuur ten gronde hebben gericht.

Voor de eerste grote, naar het jaar 1000 traceerbare gebeurtenis moeten we echter in Mexico zijn. Daar heeft een jaar tevoren Koning Quetzalcoatl van de Tolteken een nederlaag geleden. Een huiveringwekkende gebeurtenis, want Quetzalcoatl, wat 'Gevederde Slang' betekent, werd door zijn volk als God vereerd. Deze priester-koning had een humane cultus opgebouwd, waarin geen plaats meer was voor mensenoffers. Maar hij is in 999 met behulp van zwarte magie verslagen door Tezcatlipoca, de god van de nachtelijke hemel. Na zijn nederlaag is hij genoodzaakt de hoofdstad van het Rijk der Tolteken, Tollan (ten Noorden van het huidige Mexico-stad) te verlaten. De onttroonde koning trekt in gezelschap van zijn getrouwen naar het oosten naar de plaats Xicalanco in de huidige provincie Tabasco waar hij in het jaar 1000 sloop gaat met de belofte om ooit nog eens terug te komen.

De volkeren in Mexico zullen zijn terugkomst blijven verwachten en wanneer in 1519 de Spanjaard Cortes de Azteken-hoofdstad Mexico binnenvalt wordt hem de verovering gemakkelijk gemaakt, omdat gedacht wordt dat hij de teruggekeerde Quetzalcoatl is!

Het Rijk van de Tolteken in Mexico is de laatste oprisping van de Maya-beschaving geweest. In feite was die beschaving in het jaar 1000 al over haar hoogtepunt heen. De vele grote tempels, die we in het jaar 2000 in Mexico nog aantreffen, dateren meest uit de bloeiperiode van de Maya's, die tussen 300 en 900 nChr. moet zijn geweest. Ze getuigen van de grote kennis, die de Maya's hadden van de bouwkunde. Ook van wiskunde en sterrenkunde wisten ze het nodige af en er zijn zelfs fragmenten van oud schrift van hen bewaard gebleven. Maar dat alles was na 900 verlopen. De grote steden werden verlaten, nieuwe bouwwerken werden niet meer ondernomen en het beschavingsniveau daalde sterk.

In de loop van de 10e eeuw vestigen zich nieuwe volkeren in Mexico, zoals de Mizteken, die neerstrijken op het Centrale hoogland van Oaxaca, en de Tolteken, die zich rondom hun hoofdstad Tollan vestigen. De Tolteken waren, behalve fervente krijgers ook begenadigde kunstnijverheidslieden. Deze nieuwe volkeren dringen de Maya's terug naar het schiereiland Yucatan. In de periode 978-987 dringen de Tolteken nog weer wat verder naar het zuiden en vestigen zich ook in Yucatan te midden van de Maya's. Ook komt in deze periode het volk van de Itzá uit Midden-Mexico naar Yucatan. Het gevolg van dit alles is, dat er rond het jaar 1000 in Yucatan een hele opmerkelijke cultuurvermenging plaatsvindt, die de Maya-cultuur een korte maar hevige opbloei bezorgt, alvorens definitief te verdwijnen. Deze korte renaissance van de Maya-cultuur rond het jaar 1000 wordt de Maya-Tolteekse periode genoemd.

Uiteindelijk moet ook de Maya-Tolteekse cultuur in Yucatan/Guatemala het loodje leggen, vermoedelijk als gevolg van de snelle bevolkingsgroei, die tot gebrek aan levensmiddelen leidde. De prachtige stadsheiligdommen der Maya's worden langzaam maar zeker verlaten en door het tropisch oerwoud overwoekerd. Toch is er nog het een

en ander uit deze renaissance-tijd overgebleven in de vorm van tempels, pyramides en observatoria in steden als Chichen Itza, Uxmal, Jayil, Labna en Kabah, alle in Noord-Yucatan.

Na deze tussenstop in Yucatan vliegen we door naar het verlaten strandje van L'Anse aux Meadows op Newfoundland aan de Canadeze oostkust om daar onze reis door het jaar 1000 te beëindigen met het tweede grote Amerikaanse klapstuk van dat jaar. Want wat zien wij daar aan de horizon opdoemen? Een groepje Vikingen, die in het jaar 1000 Amerika komen ontdekken!

Ze komen uit Groenland, waar IJslandse kolonisten onder aanvoering van Eirik de Rode rondom 985 een kolonie hadden opgericht.

Maar bij Groenland zou het niet blijven.

De epische IJslandse literatuur, neergeschreven in de 12e en 13e eeuw, wil ons doen geloven, dat de Noormannen rondom het jaar 1000 nog verder moeten zijn doorgestoten naar een plaats 'Vinland' genaamd.

Zo wordt in de 'Eiriks Saga' verteld hoe de zoon van Eirik de Rode, Leif, naar Noorwegen was gereisd en daar door Koning Olaf Tryggvason gevraagd was om terug te gaan naar Groenland en daar het Christendom te gaan prediken.

De saga verhaalt dan: "Toen hij zijn schip gereed had gemaakt, zeilde Leif uit. Op zee ontmoette hij steeds meer problemen en uiteindelijk kwam hij bij landen, waarvan hij het bestaan nooit vermoed had. Er waren daar velden waarop wilde rijst groeide en druiven. En onder de bomen bevonden zich esdoorns. Van al die zaken namen ze monsters mee. Leif kwam langs schipbreukelingen en bracht die met hem mee naar huis en schonk hen gastvrijheid gedurende de winter. Hij toonde zijn grote edelmoedigheid en goedheid door het Christendom naar het land te brengen en door deze mannen te redden. Hij werd bekend als Leif de Gelukkige."

Volgens deze Eiriks-saga zou een tiental jaren later Thorfinn Karlsefni geprobeerd hebben om in deze onbekende landen een permanente kolonie te stichten, maar na enige tijd stuitten zij op zoveel vijandelijkheid van de inlanders, dat ze die poging moesten opgeven.

In een andere saga, de Groenland Saga, is het verhaal iets anders en ook uitgebreider. Volgens die saga was er al in 985 een IJslander, Bjarni Heljolfsson, van Noorwegen op weg gegaan naar Groenland en onderweg had deze onbekende landen gezien. Toen hij dat later aan het Noorse hof vertelde, nam men hem kwalijk, dat hij de nieuwsgierigheid niet verder kon bevredigen. Daarop werd er veel gepraat over het ontdekken van nieuwe landen en besloot Leif Eiriksson om het schip van Bjarni te kopen en een bemanning van 35 man aan te nemen, waaronder één Duitser, Tyrkir. Op hun tocht zuidwaarts bereikten ze eerst een land, dat één en al gletscher was, zodat Leif en de zijnen weer gauw verder voeren. Even later ontdekten zij een vriendelijker land met bossen en witte zandstranden, maar ook daar hielden zij niet lang halt. Ze voeren weer verder.....

.....tot zij andermaal land zagen. Ze zeilden erheen en kwamen bij een eiland dat er ten noorden van lag. Zij gingen aan land en keken er rond. Het weer was goed. Er lag dauw op het gras en het eerste dat zij deden was om er iets van op hun handen te krijgen. Zij brachten het naar hun lippen en het scheen hen het zoetste te zijn dat ze ooit geproefd hadden.

Zij gingen terug naar hun schip en zeilden de zeestraat in die lag tussen het eiland en het vaste land, dat in noordelijke richting uitstak.

Zij volgden een westelijke koers rondom dit vaste land. Er waren daar uitgestrekte zandbanken en bij laag tij lag hun schip daar hoog en droog, met de zee bijna uit het zicht. Maar zij waren zo ongeduldig om te landen, dat ze het niet verdragen konden om te wachten tot het weer vloed werd om het schip vlot te trekken. Zij renden het land op naar een punt waar een rivier uit een meer stroomde. Zodra het hoge tij het schip weer had doen drijven, namen zij een boot, roeiden naar het schip en brachten het via de rivier naar het meer, waar zij voor anker gingen. Zij brachten hun hangmatten aan wal en zetten tenten op. Toen besloten ze daar te overwinteren en bouwden wat grotere huizen.

In de rivier noch in het meer was gebrek aan zalm, grotere zalm dan zij ooit gezien hadden. Het land scheen hen zo vriendelijk, dat er geen wintervoer nodig was voor de levende have. De hele winter was er nimmer vorst en het gras verdorde nauwelijks.

In dit land waren dag en nacht van meer gelijke lengte dan in Groenland of Noorwegen. Op de kortste dag van het jaar was de zon reeds om 9 uur op en ging ze niet voor 3 uur onder.

Toen ze klaar waren met het bouwen van hun huizen zei Leif tot zijn metgezellen: "Nu wil ik ons gezelschap in twee partijen verdelen en het land laten verkennen. De helft van ons gezelschap blijft hier bij de huizen terwijl de anderen op ontdekkingsstocht gaan. Maar zij moeten niet zo ver gaan dat zij niet nog dezelfde avond kunnen terugkeren en ze moeten niet afgezonderd raken."

Een tijd lang voerden zij die instructies uit. Leif zelf ging beurtelings mee op expeditietocht of bleef achter op de basis.

Leif was lang en sterk en een zeer indrukwekkende verschijning. Hij was een listig man en altijd gematigd in zijn gedrag.

Op zekere avond kwam het bericht, dat er iemand vermist werd. Het was Tyrkir, de Duitser. Tyrkir was al een lange tijd bij de familie van Eirik de Rode geweest en had de zorg gedragen voor Leif, toen die nog een kind was. Leif maakte zijn mannen flinke verwijten en maakte zich op om met twaalf mannen te gaan zoeken. Ze waren nog pas een korte afstand van de huizen toen Tyrkir naar hen toegelopen kwam en zij bereidden hem een warm welkom. Leif zag snel, dat Tyrkir in een uitmuntende stemming verkeerde.

Tyrkir had een vooruitstekend voorhoofd en onbetrouwbare ogen en niet veel meer gezicht daarnaast. Hij was kort en nietig maar zeer handig met zijn handen.

Leif zei tot hem: "Waarom ben je zo laat, pleegvader? Hoe werd je afgescheiden van onze makkers?"

Eerst sprak Tyrkir een lange tijd in het Duits, terwijl hij zijn ogen in alle richtingen rolde en gezichten trok en niemand begreep wat hij zei. Na een tijdje sprak hij in het IJslands.

"Ik ging niet veel verder dan jullie", zei hij. "Ik heb wat nieuws. Ik heb druiven gevonden."

"Is dat waar, pleegvader?", vroeg Leif.

"Natuurlijk is het waar", antwoordde hij. "Waar ik geboren ben was het vol van druiven en wijn."

Zij sliepen de rest van de nacht en de volgende morgen zei Leif tot zijn mannen. "Nu staan we voor twee taken. Dagelijks moeten we om beurten druiven verzamelen en bomen omhakken en zo een lading voor mijn schip maken."

Dit werd gedaan. Men zegt, dat er een sloep gevuld werd met druiven en een volle lading hout aan boord werd genomen. En in de lente maakten zij zich gereed om te vertrekken en zij zeilden weg.

Leif noemde het land naar zijn natuurlijke hoedanigheden en gaf het de naam: "Vinland".

Sinds het bekend worden van deze twee IJslandse saga's is de glorie van de grote ontdekking van Columbus van Amerika in 1492 een beetje verbleekt. Waren de Vikingen hem niet 500 jaar vóór geweest?

De beide bovenstaande teksten vormen nu al meer dan honderd jaar een bron van controversen. Ze zijn tot op het bot toe uitgespeld en vergeleken met de condities op Amerika's Noordoost kust. Waar vindt men gletschers, waar wild groeiende rijst, waar

druiven? Uiteindelijk ging een oud-Gouverneur van Groenland rond 1960 nog maar eens op een intensieve verkenningstocht in Newfoundland en bij het plaatsje L'Anse aux Meadows vond hij een plaats, waar de kolonie 'Vinland' zich moet hebben bevonden. Hij trof er sporen aan van een nederzetting die volgens oud Noors model gebouwd was en restanten van een smidse, die in de cultuur van de Indianen onbekend waren.

Een probleem van die ontdekking was nog wel de vele verwijzingen naar wijn en druiven in de saga's, die, klimatologisch gezien, nooit op Newfoundland aanwezig geweest kunnen zijn.

Een stukje van dat probleem werd weggeredeneerd met het taalkundige argument, dat het woordje 'Vin' in 'Vinland' in het Oud-Noors niet alleen 'wijn', maar ook 'vruchtbaar land' kan betekenen. Maar daarmee worden dan nog niet de verwijzingen naar de druiven verklaard.

Hoe het zij, vandaag de dag betwijfelt niemand meer dat de Vikings rond het jaar 1000 Amerika moeten hebben bereikt, maar de exacte punten: wie, waar en wanneer precies dat gebeurde liggen nog onder een dikke mist verborgen.

Laat ik die mist nog een beetje dikker maken door nog te verwijzen naar een fragment in een derde IJslandse saga, die weinig in het debat betrokken wordt.

In het hoofdstuk over Reykjavik heb ik al gewag gemaakt van de Eyrbyggja Saga, waarin een vrijpostige IJslandse boer, Bjorn, de kampioen van Breidavik, zich uiteindelijk naar het buitenland laat uitwijzen. Dat moet omstreeks het jaar 996 geweest zijn.

Aan het einde van die saga is sprake van de IJslander Gudleif, die tegen het jaar 1030, ergens laat in de zomer, op terugtocht van een handelsreis naar Dublin ten westen van Ierland in oostelijke en later noordoostelijke winden terecht kwam en met zijn schip steeds verder uit de koers raakte.

"Gudleif en zijn mannen legden talloze beloften af om wat al niet te zullen doen als zij maar terug aan land kwamen. Eindelijk kwam land in zicht. Het scheen een grote plaats, maar zij hadden geen idee welk land het was. Ze vonden een veilige haven en Gudleif en zijn mannen besloten om er binnen te lopen want ze waren het beu om nog langer tegen de zee te vechten. Na een tijdje kwamen er mensen naar hen toe. Ze wisten niet wie de bewoners waren, maar ze leken Iers te spreken. Snel verzamelde zich een grote menigte van wel honderden mensen, die de bemanning aanvielen en hen allemaal krijgsgevangen namen. Ze werden in de boeien geslagen en moesten een stuk het binnenland inlopen, waar ze voor een rechtbank geleid en veroordeeld werden. Gudleif en zijn mannen begrepen dat sommige mensen hen ter dood wilden brengen en anderen hen als slaven wilden verdelen. Daarover werd nog geredetwist toen Gudleif en zijn mannen een groep ruiters zag opkomen achter een bannier. Een van hen zag er uit als een opperhoofd. Toen ze dichterbij kwamen zagen de IJslanders dat de man achter de bannier een oude man was met een hoofd vol grijze haren maar slank en met een dappere blik. Iedereen boog voor hem en begroette hem als hun leider en de IJslanders zagen dat iedere beslissing aan hem werd overgelaten. Na een tijdje liet hij Gudleif en zijn bemanning bij zich komen. Toen zij voor hem verschenen sprak hij tot hen in het IJslands en vroeg hen waar ze vandaan waren. Ze antwoordden dat de meesten hunner van IJsland waren. Toen hij vroeg wie van hun uit IJsland afkomstig waren stapte Gudleif naar voren en begroette hem. De man gaf een vriendelijk antwoord en vroeg uit welk deel van

IJsland Gudleif kwam. Gudleif zei dat hij uit het Borgarfjord-district kwam en de man vroeg uit welk deel van dat district. Spoedig begon de man gedetailleerde vragen te stellen over al de leidende persoonlijkheden in het gebied rond de Borgarfjord en de Breidafjord, toen over Snorri de Priester en diens zuster Thurid van Frodrivier. Dat werd gevolgd door vragen over elk lid van de huishouding van Frodrivier, in het bijzonder de jonge Kjartan, die daar nu boerde.

Maar de inlanders begonnen te schreeuwen dat er iets met de bemanning gedaan moest worden. De lange man distancierde zich daarop van de IJslanders en riep 12 van zijn eigen mannen bij zich en zij voerden een langdurig gesprek. Uiteindelijk keerden ze terug naar de vergadering en de lange man sprak tot Gudleif:

"Mijn landgenoten en ik hebben enige tijd genomen om uw zaak te overwegen en ze hebben het aan mij overgelaten om te beslissen wat er met u gebeuren zal. Ik geef u verlof om overal heen te gaan waar u wilt en hoewel u het wat laat in de zomer mag vinden om nog uit te varen, geef ik u het dringende advies om hier weg te gaan. De mensen hier zijn verraderlijk en niet makkelijk om mee om te gaan en zij vinden dat u hun wetten hebt geschonden."

"Wat zullen we de mensen vertellen wanneer we weer thuiskomen?", vroeg Gudleif. "Aan wie hebben wij ons leven te danken?"

"Dat is iets wat ik u niet ga vertellen", zei de man. "Ik ben tezeer gesteld op mijn verwanten en clangenoten om hen hier te laten komen om dezelfde moeilijkheden te ondervinden, waar u op gestoten zou zijn, als ik u niet geholpen had. Ik heb al zoveel jaar geleefd en verwacht elk moment te sterven en zelfs als ik nog een beetje langer leef, dan zijn er hier mensen, die nog machtiger zijn dan ik en die zullen geen genade schenken aan vreemdelingen. Maar het treft dat die nu niet in de buurt zijn."

De oude man liet ze hun schip klaarmaken en bleef bij hen totdat ze een gunstige wind hadden om hen naar de zee te brengen. Voordat ze van elkaar afscheid namen, trok de oude man een gouden ring van zijn vinger en gaf die aan Gudleif tesamen met een fraai zwaard. Toen zei hij: "Als u geluk genoeg hebt om terug te keren in uw moederland, geef dan dit zwaard aan Kjartan, de boer te Frodrivier en geef de ring aan zijn moeder Thurid.

"Wat moet ik hen vertellen", vroeg Gudleif "van de man die hen deze geschenken zendt."

"Zeg hen dat hij een engere vriend is van de huisvrouw te Frodrivier dan van haar broer, het opperhoofd van Helgafell (Snorri de Priester). En zou iemand door deze boodschap raden wie deze kostbare giften heeft gegeven, vertel dan dat ik iedereen verbied om hierheen te komen en mij te komen zoeken, want niemand kan de reis naar deze bijzondere plaats maken tenzij hij uw geluk heeft. Het is hier een groot land en er zijn weinig havens en die er zijn liggen een eind van elkaar af. Vreemdelingen kunnen hier veel last krijgen tenzij ze net zo'n geluk hebben als u."

Daarmee namen ze afscheid. Gudleif en zijn bemanning kozen zee en bereikten in de herfst Ierland. Ze bleven de winter in Dublin en zeilden de volgende zomer terug naar IJsland. Gudleif overhandigde de giften en de mensen geloofden dat de oude man in het verre, onbekende land Bjorn de Breidavik-Kampioen moet zijn geweest.

Heeft Bjorn de kampioen van Breidavik, die in het jaar 996 als vogelvrije IJsland moest verlaten wegens zijn gescharrel met Thurid, de halfzuster van Snorri de Priester, dan misschien als eerste Westeuropeaan Amerika ontdekt?

Of was zelfs hij nog weer voorafgegaan door Ieren? De zin in de Eyrbyggja Saga, dat er Iers gesproken werd duidt erop en slaat een brug naar passages in semi-legendarische beschrijvingen van eilanden ver weg, die voorkomen in Ierse reisverhalen zoals in die van het Leven van St. Brandaan.

Zeker is, dat er nog zeer veel onzeker is over de oudste West-Europees-Amerikaanse

contacten. Maar het jaar 1000 als beginpunt van deze contacten lijkt zozeer aan te spreken, dat Amerikanen en IJslanders een en ander in juni 2000 groots gevierd hebben met o.a. een komst van Clinton naar het ouderlijk huis van Eirik de Rode op IJsland!

EPILOOG

Terug van onze millenniumreis halen we nog wat herinneringen op.

Het eerste wat ons treft is, hoezeer het zwaartepunt van de wereld in deze afgelopen 1000 jaar verschoven is.

Als hij over een TV had beschikt had de keizer van Kitan, die leefde in een prachtige hoofdstad met tempels, paleizen en ministeries, ongetwijfeld neergekeken op de Duitse keizer, die het moest doen met een rondtrekkend circus.

En de Kalief van Caïro met zijn bibliotheek van 200.000 boeken zou gesmaald hebben om de paar honderd boeken in de bibliotheken van West-Europa.

Grote geleerden als Albucasis, Alhazen en Avicenna zouden snel uitgepraat zijn bij paus Silvester II, die als Gerbert van Aurillac toch ongetwijfeld de geleerdste Westeuropeaan was.

Grote literatoren als Al-Hamadhani, Ibn Hazem, Firdausi en Murasjaki Sjikibu zouden verveeld zijn geweest met de Vita en de Kronieken van de Westeuropese monniken.

Grote religieuze schrijvers als Amitigati en Genshin zouden weinig gesticht zijn door Odilo van Cluny.

De grote architecten uit Ankhor, Khajuraho en Chitzen Itza hadden toch eigenlijk niets te leren van de Ottoonse bouwmeesters.

West-Europa was in het jaar 1000 allerminst het toonaangevende centrum van de civilisatie, dat het in het jaar 2000 (samen met Amerika) is. Het kon nog niet in de schaduw staan van de echte culturele zwaartepunten, die dan nog elders liggen, zoals Byzantium, Al-Andaluz, Egypte, Irak-Perzië, China en Japan. Van hun standpunt uit gezien was West-Europa maar een onderontwikkeld gebied. Het heeft de grote volksverhuizing over zich heen gekregen, die een einde heeft gemaakt aan de grote Romeinse civilisatie. Het is onder Karel de Grote weer even wat opgeklommen op de beschavingsladder om daarna weer snel terug te zakken in een 'IJzeren Eeuw' van oorlogszuchtige verwoestingen.

De interne twisten en de van buiten komende aanvallen van Magyaren, Saracenen en Noormannen hebben veel van wat er in de Karolingische Renaissance was opgebouwd, weer vernietigd. De grote instabiliteit sinds de dood van Keizer Karel heeft een domper gezet op de lust en het vermogen om weer tot nieuwe scheppingen te komen. Cultureel gebeurde er echt niets bijzonders in West-Europa in het jaar 1000.

Een andere conclusie die wij uit onze rondreis door het jaar 1000 kunnen trekken is, dat er in dat jaar nog eigenlijk geen sprake is van een nieuw tijdperk.

Het jaar 1000 staat in de nadagen van een oud tijdperk, dat dan wel al aan het aflopen is, maar een nieuw tijdperk is nog niet echt begonnen.

De scheuring tussen het Westerse en het Oosterse Christendom moet nog plaatshebben (1054). De opkomst van de nieuwe steden in West-Europa moet nog beginnen en hetzelfde geldt de ridderschap en de hoge cultuur van de Middeleeuwen (romaanse en gothische bouwstijl, opkomst van de Europese talen). De modernisering van de landbouw, zowel in West-Europa (drieslagstelsel) als in China (nieuwe rijst), die

tot de bevolkingsexplosie gaat leiden, moet nog plaatsvinden.

De grote volksverhuizingen, die het eerste millennium na Christus geboorte hebben gekenmerkt, zijn grotendeels maar nog niet helemaal achter de rug (met name nog niet wat betreft de Turken).

Kortom, in het jaar 1000 is het nieuwe millennium eigenlijk nog niet begonnen, ook al kan men, vanuit een meer optimistische blik, wel zien, dat West-Europa in elk geval over zijn diepste punt heen was en in het jaar 1000 de weg omhoog definitief was ingeslagen. De tijd rond het jaar 1000 was in West-Europa een positieve periode van groei en bevestiging.

West-Europa kón uit zijn culturele dal kruipen door een toename van de stabiliteit rond het jaar 1000: inwendig als gevolg van het aanslaan van het idee van de Pax Dei, uitwendig als gevolg van de bekeringen van Vikingen, Slaven en Magyaren, die daarmee een punt zetten achter hun strooptochten.

Zo kan gezegd worden, dat de aanneming van het Christendom door West-Europa de hefboom is geweest voor de opstanding uit een diepe afgrond.

Daardoor was er nu ook sprake van een alomtegenwoordigheid van de Christelijke godsdienst in West-Europa, ook al wordt onze blik vernauwd door het feit, dat bijna alles wat we over het jaar 1000 van West-Europa kunnen lezen, is opgetekend door de pen van monniken.

Toch was die alomtegenwoordigheid van het Christendom nog heel oppervlakkig. Vermoedelijk werden de nieuw gekerstende volken vooral aangetrokken door de uiterlijkheid van de Christelijke civilisatie. Vergeleken met de heidense wereld vol tovenarij en bijgelovigheid leek het Christendom een sterke cultuur met zijn orde, krachtige administratie, onderwijs, zorg voor armen en zieken en weelderige liturgie.

Dat bekoorde speciaal de vorsten van de heidense volken en het valt dan ook niet te verbazen, dat West-Europa bijna overal tot het Christendom is gebracht door de steun van vorsten: de Clovis-formule - de koningen bekeerden zich en het volk volgde in massadopen. Weerspanningen werden met geweld tot de orde geroepen. Goede voorbeelden van deze van bovenaf opgelegde bekering treffen we rond het jaar 1000 aan in het Rusland onder Wladimir, het Noorwegen onder Olaf I en het Hongarije onder Stephanus.

Het is duidelijk, dat een Christendom dat zo met het zwaard aan het volk werd opgedrongen, slechts een flinterdun vernisje bracht.

Van een echte innerlijke bekering op grote schaal was geen sprake. Bij de grote meerderheid van de bevolking waren de noties van het Christendom, het Evangelie en de leerstukken en waarden, weinig bekend. De meeste mensen waren ongeletterd en konden geen kennis nemen van de veelal Griekse en Latijnse bronnen. Bijgelovigheid en ruwe zeden zouden nog eeuwenlang blijven heersen - we zagen dat in de IJslandse sagen. De oppervlakkige bekeringen van rond het jaar 1000 vroegen om een spirituele aanvulling. Al was die rond het jaar 1000 inmiddels ingezet, met name vanuit Cluny, er zal nog een lange weg te gaan zijn.

Verder werden de bekeringen op de Noord- en Oostflanken van West-Europa nog steeds overschaduwed door de bedreigingen op de Zuidflank, met als voltreffers de

verwoesting van Santiago de Compostella door de Andalusische diktator Almanzor (997) en van de H. Grafkerk in Jerusalem door de Egyptische kalief al-Hakim (1009). Voor de hele christelijke wereld waren dat zwarte 'tekenen des tijds'. Almanzor en al-Hakim werden afgeschilderd als anti-Christ. Ze boezemden de Christenen enorme angst in, maar opmerkelijkwijze leidde die, althans in West-Europa, niet tot defaitisme. Integendeel, men zag het als een nieuwe uitdaging. Zo ontketenden die grote Moslims indirect en beslist ongewild de nieuwe christelijke bewustwording en verspreiding van het Christendom in het Westen in de 11de eeuw.

Bovendien ging men zich in West-Europa afvragen, of het Christendom niet voorbestemd was een religie te worden van het Noorden en het Westen en niet van het Zuiden en het Oosten.

De monnik Glaber schrijft hierover: "Dit is een zaak die een bespiegeling waard is. We hebben verteld hoe het heel vaak gebeurde, dat de ongelovigen werden bekeerd tot het geloof in Christus in zowel de noordelijke als de westelijke delen van de wereld, maar we hebben toevallig niet gehoord dat iets dergelijks gebeurde in het oosten en het zuiden.

Dit was gelovig voorspeld in de positie van het kruis van de Heer, waaraan hij hing op de plaats die Calvarie wordt genoemd. Toen Hij daar aan het kruis hing waren de onrijpe volkeren van het oosten achter Zijn hoofd verborgen, maar het westen was voor Zijn ogen, klaar om vervuld te worden met het licht van het geloof. En ook Zijn almachtige rechterarm, uitgebreid voor het werk van barmhartigheid, wees naar het noorden, dat zacht gemaakt zou worden door het heilige woord van het geloof, terwijl Zijn linkerarm het lot van het zuiden was, dat overspoeld zou worden door barbaarse volken..... Maar dit hebben we gezegd omdat het Evangelie van de Heer Christus, door te komen tot deze twee windstreken, het noorden en het westen, de beste fundering heeft gelegd voor het heilig geloof onder deze volken, terwijl het aan de andere kant minder is binnengedrongen in de twee andere windstreken, het oosten en het zuiden, en de volkeren daar voor langere tijd opgesloten heeft gelaten in de wildheid van hun eigen kwaden."

Vaak wordt aangenomen, dat de komst van het jaar 1000 beheerst is geweest door de mythische vrees dat de wereld dan zou vergaan. Een beetje, zoals de komst van het jaar 2000 in heel de wereld in het teken heeft gestaan van de zorg over de millenniumbug - de kans, dat alom computers op hol zouden slaan door het verschijnen van een dubbele 00.

Dit beeld van een apocalyptisch jaar 1000 dook vanaf de late 15e eeuw op en werd vooral door de romantische 19e eeuwse geschiedschrijving versterkt. Zo schreef de Franse geschiedkundige Michel aan het begin van het vierde deel van zijn Histoire de France, dat tijdens de Middeleeuwen algemeen gedacht werd, dat de wereld in het jaar 1000 na de menswording aan haar einde zou komen. Verwezen werd naar de Evangelieteksten, waarin Jezus diverse keren had gesproken over de komst van de eindtijd (Marcus 13, Mattheus 24, Lucas 21). Toen die alsmaar uitbleef, ging men zich vastklampen aan een passage in het Boek der Openbaring van Johannes (Hfdst. 20, versen 2-3), waaruit opgemaakt zou kunnen worden, dat die tijd 1000 jaar na Christus geboorte zou aanbreken. Ongetwijfeld vergezeld van de voortekenen, die Jezus genoemd had.

Opmerkelijkwijze zijn er praktisch geen geschreven documenten van om en nabij het jaar 1000 zelf, die gewag maken van een vreselijk millenniumjaar 1000. Enkele tientallen

jaren eerder waren dergelijke verwachtingen nog wel gewekt (o.a. door Abbo van Fleury) en tientallen jaren na het jaar 1000 werd dit jaar door kroniekschrijvers als Glaber, Adhémar de Chabannes, Alpertus van Metz e.a. nog eens achteraf als een "annus horribilis" in kaart gebracht. Ze verhaalden vele wonderlijke en in hun ogen onheilspellende voorvallen, die aan het jaar 1000 voorafgingen: opmerkelijke kometen in 989 en het jaar 1000, hevige branden in Orléans, 989, Rome, 990, en op de Mont Sint Michel in 993, in hetzelfde jaar een uitbarsting van de Vesuvius, een reusachtige walvis voor de Normandische kust in 996, een kwade pest, 996/997, inslagen van meteorieten in Magdeburg en Albia in 998, en een hevige hongersnood, alom in West-Europa tussen 997 en 1002, die de mensen zelfs tot kannibalisme dreef.

Maar, het zij nog eens herhaald, bronnen puur uit om en nabij het jaar 1000 - denk aan de oorkondes uit de diverse kanselarijen - zeggen er absoluut niets over.

Integendeel, het is niet ondenkbaar, dat men in West-Europa in het jaar 1000 zelfs fors wat optimisme koesterde. Daar leek immers een prachtige aanleiding toe te zijn: het gelijktijdige regeren van Keizer Otto III van Duitsland, Paus Silvester II en Koning Robert van Frankrijk. Was niet de oude, wijze Paus Silvester als Gerbert van Aurillac de leermeester en supporter-door-dik-en-dun geweest van de jonge Duitse Keizer Otto III én de opvoeder van de jonge Franse Koning Robert? Bood dat in het jaar 1000 niet een bijna unieke kans om Duitsland en Frankrijk weer aaneen te smeden en een West-Europese eenheid tot stand te brengen. Een eenheid, die de Noorse koning Olof I kon bijstaan in zijn bekeringswerk in Scandinavië, de Christenvorsten in Midden- en Oost-Europa kon helpen en een einde kon maken aan de onrust op de Zuidwestflank vanwege de Moslim dictator Almanzor?

Drie jaar later kon men vaststellen, dat er niets van dat alles was uitgekomen. Maar op de oudejaarsavond van het jaar 999 kon zo'n verwachting geredelijk worden gekoesterd.

Wat er echter ook zij van de stemming in West-Europa op oudejaarsavond van 999, het is hoe dan ook onwaarschijnlijk dat die avond met net zo'n wereldwijde spanning tegemoet zal zijn gezien als oudejaarsavond 1999.

Immers, het verstrijken van het eerste millennium sinds de Vleeswording des Heren werd hooguit beseft in het achteropgeraakte West-Europa, waar men de Juliaanse kalender voerde.

In het Oosten, in Byzantium en Rusland, telde men de jaren nog altijd vanaf de schepping van de wereld. Een bijbelse optelsom kwam dan uit op 4761.

Evenmin zal het jaar 1000 gevierd zijn in de wereld van de Islam, die zich toentertijd al uitstreekte van Spanje tot de Himalaya. Daar was men óók met een nieuwe tijdrekening bezig, maar die liep niet vanaf de geboorte van Christus, doch vanaf Mohammeds tocht naar Medina, en dat was in het jaar 1000 pas 390 jaar geleden.

En over het China, het Japan, het Mexico van die dagen, waar men nog nimmer met het Christendom in contact was geweest, hebben het dan maar niet.

Trouwens, zelfs binnen West-Europa zal de komst van dat magische jaar 1000 nog niet eens op een en hetzelfde moment herdacht zijn.

In die tijd werd Nieuwjaar nog op heel verschillende dagen gevierd. In Rome en in Duitsland op 25 december, in Venetië op 1 Maart en in Frankrijk met Pasen.

En als men al de datum van het begin van het jaar 1000 kon vaststellen, dan wilde dat

nog niet zeggen, dat men ook precies tijd en uur kon vaststellen. Er bestonden toen nog geen klokken en men moest een bepaald tijdsmoment bepalen door berekening van de stand van de sterren. Zo werd in de instructies voor de nachtwacht van een klooster bij Orleans het wek-uur op 1 januari omschreven als: "het moment waarop de heldere ster in de knie van Artofilax (d.i. Arcturus in Boötes) gelijk staat met de ruimte tussen het eerste en tweede raam van de slaapzaal en als het ware op de nok van het dak ligt." Vermoedelijk hebben niet velen zulke berekeningen op 1 januari 1000 kunnen maken.

Kortom, 1000 jaar geleden zal er maar weinig millennium-ophef zijn geweest. Toch was onze reis naar het jaar 1000 leerzaam. Ze heeft ons doen beseffen hoe enorm veel er in 1000 jaar kan veranderen in de geschiedenis van de mensheid. En dan te weten, dat 1000 jaar voor God niet meer zijn dan een dag, niet meer dan het laatste uur van de nacht: in een oogwenk voorbij (Ps 90, vs 4).

meest geraadpleegde literatuur

- M. Bourin/M. Parisse - L'Europe de l'an Mil, Paris, 1999.
F.-J. Brüggemeier/G. Hoffman, Menschen im Jahr 1000, Freiburg, 1999.
F. Cardini - Het jaar 1000, De wortels van onze beschaving, Leuven, 1997.
G. Cavallo/E.G. Orlandi - Rodolfo il Glabro, Chronache dell'anno Mille, Arnoldo Mondadori Editore, 1989.
R. Delort, La France de l'an Mil, Paris, 1990.
G. Duby, L'An Mil, Paris, 1999.
A. Ducellier/M. Kaplan/B. Martin - Le Moyen Age en Orient, Byzance et l'Islam, Paris, 1990.
E. Eickhoff, Kaiser Otto III, Die erste Jahrtausendwende und die Entfaltung Europas, Stuttgart, 1999.
H. Focillon, L'An Mil, Paris, 1994.
B. Keiser, Adelheid, München, 1999.
R. Lacey/D. Danziger, The year 1000, London, 1999.
J. Man, Atlas of the Year 1000, Harmondsworth, 1999.
A. Pladevall i Font, Silvestre II, Barcelona, 1998.
J. Reston Jr. - The last apocalypse, New York, 1998.
P. Riché, Les Grandeurs de l'an mille, Paris, 1999.
H. v. Rij, Alpertus v. Metz, De Gebeurtenissen van deze tijd, Amsterdam, 1980.
R.W. Southern - De opkomst van het avondland, Utrecht, 1960.
R. Toman - The High Middle Ages in Germany, Köln, 1990.